

of the day

the day - the day

the day

9145.925)

U-34

1910

31 AUG 2007
ՀՈՐ ՀԱՐԲ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԴԱՍԱԳԻՐՔԵՐՈՒ

05 SEP 2011

17-925) *Handwritten notes*

ԴԱՍԵՐ

ՀԱՅ - ԱԶԳԱՅԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՏԱՐԲԱԿԱՆ ԴԱՍԱԳՆԹԱՅԻՐ

ՊԱՏՐԱՍՏԵՑ

ՎԱՀՐԱՄ Յ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Օսմ. Գործակցական Հեկեուրքան

1910 H. G. BERBERIAN
592 MT. AUBURN ST
WATERTOWN, MASS.

5318.70

Հայոց պատմութեան դասագիրքեր շատեր
գրեցին, բայց չենք գիտեր թէ՛ իրենց բուն նպա-
սակն ի՞նչ եղած է:

Եթէ միայն մեր նախնիքներու քաջագործու-
թիւնները կամ Տխուր յիշատակները հաւաքել ու
խառն ի խուռն աւանդել է, — անոնցմէ շատն ալ
իբր անհաւաստի կամ կասկածելի ներկայա-
ցնելով, — բնաւ օգտակար չենք գտներ:

Մենք Հայ — Ազգային պատմութեան դասերը
կ'աւանդենք, *ներկային*՝ անցեալին ծնունդը ու
պատճառը նկատելով, եւ նպատակ ունեցած ենք
պատմական փաստերով հաստատել զայս եւ նոր
սերունդին ներշնչել եռանդ մը՝ աշխատելու, յա-
ռաջդիմելու, իրար սիրելու, որպէս զի մեր
ազգի ապագան բարեխառն այնպէս, որ կարե-
նանք պարծանալով ըսել թէ՛ մենք ՀԱՅ ենք:

Վ.Ա.ԶԻՐԱՐ

Դ Ա Ս Ե Ր

ՀԱՅ-ԱԶԳԱՑԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

1. Նոյի տապանը Արարատ լեռան վրայ կենալէ ետք, Նոյ իր որդիներով բնակեցաւ Նոյն լեռան ստորոտը:

2. Նոյի երեք որդիները Սեմ, Բամ, Յամբէթ ունեցան բազմաթիւ սերունդներ, որոնք սկսան գաղթել:

3. Երբ Սենաարի գաշտը եկան, ըսին. «Ձեր հեղեղէ ազատելու համար յիննք աշտարակ մը՝ որուն ծայրը մինչեւ երկինք հասնի»:

4. Աստուած պատժեց զանոնք, լեզունին խառնակեց և աշտարակը թերի մնաց:

5. Յամբէթի որդիին թողը՝ Հայկ չուզելով Բէլ բռնաւորին ծառայել, իրեններով վերագարձաւ իր հայրենիք:

6. Հայկ բնակեցաւ Աղի (Վանի) լճի քով,
գիւղեր եւ աւաններ շինելով:

7. Հայկի՛ մեր նախահայրերու երկիրը, Հայ-
րենիքը՝ Հայաստան կոչուեցաւ եւ ցեղը՝ Հայ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Նոյի տապանը Արարտիս լեռան
վրայ կենալէ ետք, Նոյ ո՛ւր բնակեցաւ իր որդիներով:
2—3.— Նոյի ետք որդիներու սերունդները ի՞նչ ըրին
եւ ի՞նչ ըսին երբ Սեմաարի դատար հասան. 4.— Առա-
ւակը կրցա՛ն շինել ինչո՞ւ քերի մնաց. 5. Յաբեքի որդիի
քոռը ո՞վ եր եւ ինչո՞ւ իր հայրենիքը վերադարձաւ.
6.— Հայկ ո՛ւր բնակեցաւ եւ ի՞նչե՛ր շինեց. 7.— Մեր
ագգը եւ մեր հայրենիքը ի՞նչ կ'ըսուին:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Մինչեւ այսօր կը յիշուի Հայկաշէն
գիւղը, Հայկին քերը, Նեբրովի լեռը եւ ցոյց կուտան
Բեյի գերեզմանը, առանդոսքիւններ՝ որոնք վստահացուցած
են գրեց Խորենացիին Հայկի պատմութիւնը. իսկ իրե՛կ
շատ առաջ ըստած եր Տրդատի համար ՀԱՅԿԻ պէս քա-
րերը շաղկեց քերաւ Էջմիածինը շինելու համար: Ուրեմն
սխալ ենթադրութիւն է կարծել քե՛ Խորենացիին յերիւրեր է
Հայկի պատմութիւնը:

Տակաւին գոյութիւն ունին գիւղեր, որոնք մնացած
են կարծես իբր տապալակներ մեր պատմութեան, ինչպիսի
են ԼԻԶՔ գիւղը՝ որ կ'երեւի քե՛ իր ներքեւ աւերակներ
կան, Արտակես, Վանայ մօտ գիւղ մը ձ. ձ. որոնց համար
չենք կրնար ըսել քե՛ Խորենացիին հաստատելու համար
վերջէն դրուած անուններն են:

ՏԱՆՈՒՏԻՐԱԿԱՆ ՆԱՀԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԿ

(2350-2300 Ք. Ա.)

1. Հայկ նահապետ զաւակներ, թոռներ ու
ծառաններ ունէր, որոնք երեք հարիւրէ աւելի էին:

2. Բէլ կամ Նեբրովի մանունով հսկայ մը
Սեմաարի ժողովուրդը հնազանդեցնելէ ետքը,
Հայկին լուր ղրկեց եւ ըսաւ. «Գացիր ու ցուրտ
երկիր բնակեցար, հնազանդէ ինձ եւ բնակէ տա-
քով երկրիս մէջ»:

3. Հայկ ազատասէր կտրիճ մարդ էր, չու-
ղեց Բէլին հնազանդել եւ խիստ լեզուով վռնտեց
պատգամաբերները:

4. Բէլ երկաթէ դրահներ հագած, շատ զօր-
քով եկաւ պատերազմիլ Հայկի հետ:

5. Պատերազմի մէջ Հայերը կատաղութեամբ
կռուեցան եւ շատ հսկաներ սպաննեցին. Բէլ
ուղեց ետ, ետ քաշուիլ ու սպասուած բոլոր զօր-
քերով յարձակիլ:

6. Այս միջոցին Հայկ իր նետով կուրծքէն զարկաւ սպաննեց Բէլը:

7. Մինչեւ այսօր կը յիշուի պատերազմի տեղը Հայոց Ձոր, իսկ Բէլի ինկած ու մեռած տեղը Գերեզմանի անունով:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Հայկի զաւակները, քոռները ու ծառաները ուրա՞ն էին. 2.— Բէլ կամ Նեբրովք ո՞վ էր եւ Հայկի ի՞նչ լուր դրկեց եւ ի՞նչ բաւ. 3.— Հայկ ի՞նչպէս մարդ էր, հնազանդեցա՞ւ Բէլին. 4. Բէլ ի՞նչ հագած էր, ե՞րբ եկաւ Հայկի հետ պատերազմի. 5.— Պատերազմի մէջ Հայերը ի՞նչպէս կռուեցան եւ Բէլ ի՞նչ բնէլ ուզեց. 6.— Բէլի ետ ետ երբալը տեսնելուն պէս Հայկ ի՞նչ բաւ. 7.— Ի՞նչ կ'ըսուի հիմա Հայկի պատերազմի տեղը, իսկ Բէլի ինկած ու մեռած տեղը:

ՀԱՅԿԻ ՅԱԶՈՐԴՆԵՐԸ

(2300-2000 Ք. Ա.)

ԱՐՄԵՆԱԿ - ԱՐԱՄԱՅԻՍ - ԱՄԱՍԻԱ - ԳԵՂԱՄ - ՀԱՐԱՄ

1. Հայկի մեռնելէն ետքը Նահապէս եղաւ իր որդին Արմենակը, որ իր Խոռ եւ Մանաւազ եղբայրներուն թողուց իր տեղը եւ ինքը գնաց Հիւսիս-Արեւելքի կողմը:

2. Արմենակի բնակած տեղը կոչուեցաւ Արագած. իսկ գաւառը՝ Արագածոտն:

3. Արմենակի յաջորդը եղաւ Արամայիս Նահապետը, որ Արմաւիր քաղաքը շինեց եւ իր շատակեր ճարա որդին ալ բարեբեր երկիր մը զրկեց:

4. Ճարայի բնակած երկիրը Շիրակ կոչուեցաւ. իսկ շատակերութեան համբաւը այնչափ տարածուեցաւ, որ կ'ըսէին. «Եթէ որկորդ ճարայինն է, մեր ամբարները Շիրակինը չեն»:

5. Արամայիսի յաջորդը եղաւ Ամասիա, որ երկու քաղաքներ հիմնեց, ու իր Փառոխ եւ Յոլակ որդիներու անունով կոչեց Փառախոտ եւ Յոլակերտ. լեռը իր անունով Մասիա ըսուեցաւ:

6. Ամասիայի Գեղամ որդին ալ Սեւանի լիճի մօտ բնակութիւն հաստատեց եւ գաւառը Գեղարքունի. իսկ լիճը Գեղամի ծով կոչեց, քաղաք մալ շինեց, որ ետքէն ըսուեցաւ Գառնի:

7. Գեղամի յաջորդեց Հարմա, որ իր հայրերուն պէս առանց զօրք առնելու խաղաղութեամբ կը կառավարէր. բայց կը նեղուէր սահմանները մոտող թշնամիներէ, որոնք հետզհետէ կը զօրանային:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Հայկի մեռնելէն ետք ո՞վ եղաւ նահապէս եւ ի՞նչ բաւ. 2.— Արմենակի բնակած տեղը

ի՞նչ կոչուեցաւ. իսկ գաւառը. 3.— Արմենակին ո՞վ յաջորդեց, ի՞նչ շինեց եւ ի՞նչ քրաւ. 4.— Շարայի բնակած երկիրը ի՞նչ կոչուեցաւ, շահակերներուն ի՞նչ կ'ըսէին. 5.— Ո՞վ եր Ամասիա եւ որո՞ւ անունով կոչեց իր շինած քաղաքները, ի՞նչ քուտեցաւ լեռը, որո՞ւ անունով. 6.— Ո՞վ եր Ամասիայի որդին եւ ի՞նչ քրաւ. 7.— Գեղամի ո՞վ յաջորդեց եւ ի՞նչպէս կը կառավարէր երկիրը:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ . — Ն Ա Հ Ա Պ Ե Տ Ն Ե Ր

1. Նոյի Տապանը ո՞ւր կեցաւ.
— Արարատ լեռան վրայ:
2. Նոյի որդիները ինչո՞ւ գաղթեցին եւ ի՞նչ ըրին.
— Նոյի որդիները երբ քաղմացան, խմբովին գաղթեցին Սենաար գաշտը, ուր սկսան աշխատակ մը շինել:
3. Ո՞վ էր Հայկ եւ ինչո՞ւ վերադարձաւ իր հայրենիքը.
— Յաբէթի որդիի թոռն էր Հայկ, որ անանելով Բաբելոնի աշտարակին շինութեան անյաջողութիւնը, իրեններով վերադարձաւ իր հայրենիքը եւ բնակեցաւ Աղի (Վանի) լճի քով:
4. Հայկ ինչո՞ւ պատերազմեցաւ Բէլին հետ.
— Բէլ ուզեց որ Հայկ հնազանդի իրեն եւ իր երկիրը բնակի:

5. Պատերազմի մէջ ո՞վ յաղթուեցաւ.
— Բէլ երբ սկսած էր յաղթուիլ ու ետ ետ կը քաշուէր, Հայկ զարկաւ սպաննեց Բէլը:
6. Ի՞նչ կ'ըսուի Հայկի պատերազմի ու Բէլի ինկած տեղը.
— Պատերազմի տեղը կ'ըսուի Հայոց Զոր, իսկ Բէլի ինկած տեղը՝ Գերեզմանը:
7. Հայկի յաջորդները որո՞նք եղան.
— Հայկի յաջորդները որոյի՞ն որոյի՞ն եղան Արմենակ, Արամայիս, Ամասիա, Գեղամ, Հարմա, որոնք հայրաքաւ կառավարեցին մեր ազգը. գիւղեր, քաղաքներ շինեցին եւ Ժողովուրդէն զօրք չառնելուն համար, Տանուսիրական Նահապետներ ըսուեցան:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Հին ասեւն մեծագործութիւն կը սեպուէր գիւղեր եւ մանաւանդ քաղաքներ շինել, իրենց կամ իրենց որդիներուն անունով:

ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՆԱՀԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԱՄ

(2000-1948 թ. Ա.)

1. ՀԱՐՄԱՆ

յաջորդեց իր որդին
Արամ, Հայկազուն
Հայրենասէր ու աշ-

խարհակալ նահապետը:

2. Արամ ասեռեցները համոզելով, հայ կրտսերները ժողովեց, կարգի դրաւ, գունդերու բաժնեց ու զէնքի վարժեցուց. այս պատճառով զինուորական նահապետ կոչուեցաւ:

3. Արամ բազմաթիւ զօրքերով Հայաստանի արեւելեան կողմը սապասակող Մար Նիւքար իշխանին վրայ յարձակեցաւ, գերի բռնեց ու

Արմաւիրի աշտարակէն կախել տուաւ, ճակատէն գամուած:

4. Ասորի բռնաւոր Բարչամ որ երկրին հարաւային կողմը կը նեղէր, սպաննեց պատերազմին մէջ:

5. Իսկ երկրին Արեւմտեան կողմի աւերիչը՝ բռնակալ Պայապիս, Արամէ յաղթուելով, Միջերկրականի կղզիներէն մէկը փախաւ:

6. Պայապիսի երկիրները գրաւեց Արամ և հրամայեց որ Հայերէն խօսին, Մշակ անունով մէկն ալ կուսակալ դրաւ, որ Կեսարիա քաղաքը շինեց:

7. Ասորեստանի Նինոս թագաւորը իր նահապետ Բէլի վրէժը Հայերէն առնել ուզած տառն, Արամի քաջութիւնները լսելով, մարգարտազարդ պսակ զրկեց և բարեկամութիւն խնդրեց:

8. Արամի քաջութիւններու համբաւը և իր անունը տարածուեցաւ օտար ազգերու մէջ, որոնք մեր ազգը Արմեն կամ Էրմենի կոչեցին և երկիրն ալ Արմենիա:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Հարմայի ո՞վ յաջորդեց. 2.— Արամ ի՞նչ քաւ եւ ի՞նչ կոչուեցաւ. 3.— Արամ Հայաստանի Արեւելեան կողմը որո՞ւ վրայ յարձակեցաւ եւ ի՞նչ բնեւտաւ. 4.— Բարչամը ո՞վ սպաննեց. 5.— Պայապիս բռնակալը ո՞ւր փախաւ. 6.— Արամ Պայապիսի երկիրները գրաւելէ ետք ո՞վ կուսակալ դրաւ. Մշակ ո՞ր քաղաքը շինեց. 7.— Նինոս ի՞նչ կ'ուզէր եւ ի՞նչ քաւ. 8.— Օսար ազգերը ի՞նչ կը կոչեն մեզ եւ մեր երկիրը:

ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ

ԿԱՐԴՈՍ

(1948-1898)

~~~~~

1. Արամին յաջորդեց իր որդին՝ գեղադէմ Արա, որ առաքինի, պարկեշտ նահապետ մըն էր, ամուսնացած Նուարդ Հայ Ելիանուհիի մը հետ:

2. Շամիրամ Ասորեստանի թագուհին լըսելով Արայի գեղեցկութիւնը, ուզեց ամուսնանալ անոր հետ և Ասորեստանի թագաւոր ընել զանիկա. բայց Արա մերժեց:

3. Շամիրամ ուզեց Արան ողջ բռնել և բռնի ամուսնանալ և մեծ բանակով Հայաստան վազեց. Արա պատերազմի ելաւ և կռուի ժամանակ զարնուելով մեռաւ:

4. Շամիրամ շատ ցուեցաւ և Արան բարձր տեղ մը հանել տուաւ, որպէս զի չաստուածները լզելով ողջնցնեն:

5. Շամիրամ Արայեղի մօտ Շամիրամակերտ քաղաքը շինեց, որ ետքէն Վան կոչուեցաւ:

6. Հայերն ուզեցին Արայի վրէժն առնել, սակայն Շամիրամ Արայի 12 տարեկան Կարդոս տղան Արա Բ. անունով Հայաստանի նահապետ կարգեց և Հայերը հանդարտեցուց:

7. Շամիրամ իր Նինուաս ապստամբ տղուն դէմ պատերազմի գացած ատեն՝ Արա Բ. (Կարդոս) ալ օգնութեան գնաց և պատերազմին մէջ Շամիրամ ու Կարդոս մեռան և Հայերն ալ հարկատու եղան Ասորեստանցիներուն:

ՀԱՐՑԱՐԱՆ 1.— Արամի ո՞վ յաջորդեց. 2.— Շամիրամ ի՞նչ առաջարկեց Արայի. 3.— Արա երբ մեռեց, ի՞նչ բաւ Շամիրամ. Արան կրցա՞ւ ողջ բռնել. 4.— Շամիրամ Արայի մարմինը ի՞նչ բաւ. 5.— Շամիրամ ո՞ր քաղաքի շինել տուաւ և ի՞նչ կ'ըսուի հիմա. 6.— Հայերը ուզեցի՞ն Արայի վրէժը հանել. Շամիրամ ի՞նչպէս հանդարտեցուց Հայերը. 7.— Շամիրամ որո՞ւ դիմ պատերազմեցաւ. ի՞նչ եղաւ Արա Բ. և ի՞նչ եղան Հայերը:

ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ

Իր յաջորդները մինչեւ Սկայորդի (912 Տ.)

(1898-870 Ք. Ա.)

~~~~~

1. Արա Բ. (Կարդոսի) մեռնելէն 14 տարի ետքը, որդին Անուշաւան՝ որ Սօսինեբու անտառին նուիրուած բլլայուն Սօս ալ կը կոչուէր, Նինուաս թագաւորին հրամանով Հայաստանի նահապետ եղաւ:

2. Անուշաւան զաւակ չունենալուն, յաջորդը եղաւ Հայկազուններու աւագը՝ Պարէտ:

3. Պարէտէն մինչեւ Սկայորդի քսանեօթը իշխաններ յաջորդեցին իրարու, որոնք Ասորեստանի հարկ տալով, երկիրը խաղաղութեամբ կը կառավարէին:

4. Պարէտի յաջորդներէն կը յիշուին Փառնակ, Հայկակ, Զարմայր և Սկայորդի:

5. Փառնակի ատենէն Յեսուի ձեռքէն փախչելով հայաստան եկաւ Հանանիդաս (քանանացի) որ Գնթունի կոչուած նախարարութիւնը կազմեց:

6. Հայկակ Ա. չուզեց հարկ տալ Ասորեստանցիներուն և անոնց հետ պատերազմած ատեն մեռաւ:

7. Զայրմայրի համար ալ կը պատմուի թէ՛ Տրովայի պատերազմին (1200) Ասորեստանի Տեւտամնս թագաւորին կողմէ Տրովացիներուն օգնութեան գնաց հեղիններուն դէմ և Աքիլէս դիւցազնէն զարնուած է կ'ըսուի:

8. Սկայորդի նահապետը քաջ իշխան մը ըլլալով, երկրին թշնամիներուն դէմ կռուեցաւ և յաղթեց. Ասորեստանի Սենեքերիմ թագաւորին փախստական երկու տղաներուն ընակութեան տեղ տուաւ, որոնց սերունդէն կազմուեցաւ Արծրունի և Գնունի նախարարութիւնները:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. — Ինչ բրին Անուշաւան եւ յաջորդները:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ. — ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՆԱՀԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՆԵՐ

8. Հայկէն մինչև Հարմա մեր նախահայրերու կառավարութիւնը ինչ կըսուէր.

— Հայկէն մինչև Հարմա, մեր նախահայրերու հայրական կառավարութիւնը Տաւնոսիւսի նահապետութիւն կ'ըսուէր:

9. Ինչո՞ւ համար.

— Որովհետեւ զինուոր չէին առներ և հարկ եղած ատեն միայն քաջերը կը ժողվէին ու թըշնամիներու դէմ կը կռուէին:

10. Ո՞վ էր Արամ և ինչ տեսակ նահապետ էր.

— Արամ Հարմայի որդին, քաջ, աշխարհակալ զինուորական նահապետ էր:

11. Ինչո՞ւ զինուորական նահապետ կըսուի.

— Արամ եղաւ առաջին նահապետը, որ Հայ կտրիճները ժողվեց, կարգի դրաւ, դունդերու բաժնեց և զէնքի վարժեցնելով զինուորութիւնը հաստատեց:

12. Արամ ինչ գործեր ըրաւ.

— Արամ Մար Նիւբար բռնաւորը Արմաւիրի աշտարակէն դամել տուաւ. Ասորի հսկայ Բարշամը սպաննեց. Պայապիւր մեծի Միշերկրականի կղզիները փախցուց երկիրը բնակեցաւ:

13. Մեր ազգը ինչ ըսուեցաւ օտարներէն .

— Արամի անունով մեր ազգը Արմէն կամ
Էրմէնի և երկիրը Արմենիա ըսուեցաւ :

14. Արա գեղեցիկ որո՞ւ հետ պատերազմեցաւ .

— Արա Գեղեցիկ մեր առաքինի Նահապետը
Ասորիներու Շամիրամ թագուհիին հետ պատե-
րազմեցաւ, որովհետեւ Շամիրամ կ'ուզէր բռնի
ամուսնանալ Արա Գեղեցիկի հետ :

15. Արայի ո՞վ յաջորդեց և Շամիրամ ինչ բրաւ .

— Արա պատերազմին մէջ մեռաւ և իրեն
յաջորդեց որդին Կարդոս (Արա Բ.) 12 տա-
րեկան, իսկ Շամիրամ շատ ցաւեցաւ և ուզեց
Արան լղել տալով որջնցներ :

16. Շամիրամ ինչ բրաւ Հայաստանի մէջ .

— Շամիրամ իր անունով քաղաք մը շինեց,
որ հիմա կ'ըսուի Վան :

17. Կարդոս ո՞ւր մեռաւ .

— Շամիրամի տղան Նինուաս իր մօրը դէմ
ապստամբեցաւ և Կարդոս ու Շամիրամ անոր
դէմ կռուած ատեն մեռան :

18. Կարդոսի մահէն ետքը ինչ եղաւ Հայաստան .

— Հայաստան Ասորեստանի հարկատու եղաւ .
Հայ Նահապետները սկսան հարկ վճարել :

19. Ո՞րքան տեւեց այս վիճակը .

— Մօտ հազար տարի, Անուշաւանէն մինչեւ
Սկայորդի, որոնցմէ մէկ քանին ապստամբեցան և
ուզեցին բոլորովին անկախ ըլլալ, բայց չյաջողեցան :

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՆԵՐՈՒ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒԷ

ՊԱՐՈՅՐ

Իր յաջորդները

(870-422 Ք. Ա.)

1. ՀԱՅՅԵՐՈՒ

առաջին թագաւորը
եղաւ Սկայորդի Նա-

հապետին որդին Պարոյր :

2. Մարերու և Բարեւազիներու իշխանները՝
որոնք հպատակ էին Ասորեստանի, Պարոյրի
օգնութիւնով գացին Նինուէի վրայ, յաղթեցին և
Ասորեստանի Սարգանաբաղ թագաւորը ճարա-
հատ ինքզինքը ընտանիքով այրեց :

3. Ասորեստանի տէրութիւնը կործանեցաւ,

Մարերը, Բաբելացիները և Հայերը ինքնագլուխ եղան և Պարոյրը Հայերու առաջին թագաւորը կոչուեցաւ:

4. Պարոյրի մահէն ետքը, յաջորդը եղաւ որդին Հրաչեայ, որ Բաբելացիներու թագաւորին հետ Երուսաղէմն առաւ:

5. Հրաչեայ Հայաստան բերաւ Շամբաթ կամ Սմբատ Հրեայ իշխան մը, որու յաջորդները կոչուեցան Բագրատունիք:

6. Հրաչեայի յաջորդեցին հետզհետէ վեց թագաւորներ, որոնցմէ վերջինը Երուանդ Ա. շատ կարճ թագաւորելուն համար Սակաւակեաց ըսուեցաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Հայերու առաջին թագաւորը ո՞վ եղաւ. 2.— Ի՞նչ լրաւ Պարոյր. 3.— Ի՞նչ եղան Մարերը, Բաբելացիները ու Հայերը. 4.— Ո՞վ յաջորդեց Պարոյրի եւ ո՞ր քաղաքն առաւ. 5.— Որո՞նք կոչուեցան Բագրատունիք. 6.— Հրաչեայի հետզհետէ որո՞նք յաջորդեցին. Ի՞նչ ո՞ւ Երուանդ Սակաւակեաց ըսուեցաւ:

ՄԵԾՆ ՏԻԳՐԱՆ Ա.

(570-525 Ք. Ա.)

1. ՏԻԳՐԱՆ

Առաջին, Երուանդի որդին, քաջ ու շատ խելացի թագաւոր էր. նախ երկիրը բարեկարգեց և զինուորական կարգերը

նորոգելէ ետք Յոյներուն, յաղթեց ու փոքր Ասիայի մէկ մասին տիրեց:

2. Տիգրան Երուանդեանի օրով երկրագործութիւնը, վաճառականութիւնը, ոստայնանկութիւնը, դարբնութիւնը, զինագործութիւնը և ուրիշ արհեստներ յառաջացան:

3. Գետերու վրայ օգով լեցուն տիկեր՝ ուռենիի վրայ հաստատելով՝ լաստեր շինեցին ու գետի հոսանքին ձգելով ապրանք ու ճամբորդ կը

փոխադրէին, ետքը լաստերը էշերու վրայ բեռ-
ցուցած գետի եղերքէն կը վերադառնային:

4. Տիգրան բարեկամ եղաւ Պարսիկներու
Կիւրոս թագաւորին հետ, որ Մարերու Աժդահակ
թագաւորին թշնամի էր:

5. Աժդահակ՝ երբ լսեց Կիւրոսի և Տիգ-
րանի բարեկամութիւնը, իրեն վտանգ նկատելով
վախցաւ և խորհեցաւ Տիգրանին Տիգրանուհի
քոյրը իրեն կին առնել և անոր միջոցով սպաննել
Տիգրանը:

6. Երբ Տիգրանուհի իմացաւ իր ամուսի-
նին Աժդահակի չար դիտաւորութիւնը, խոհեմու-
թեամբ դադանի հաղորդեց եղբօրը Տիգրանին և
ետքը ինքն ալ փախաւ եղբօրը քով:

7. Տիգրան Աժդահակի դէմ պատերազմած
միջոցին, իր կրտսեր որդին Վահագն յարձակեցաւ
Աժդահակի վրայ և նիզակովը դարկաւ սպաննեց
դայն:

8. Տիգրան Աժդահակի կիները և որդի-
ները ու հազարաւոր գերի հայաստան բերաւ
և իր հիմնած Տիգրանակերտ քաղաքն ալ եկա-
մուտներովը միասին քրոյը տուաւ:

9. Տիգրան՝ Պարսիկներու Կիւրոս թագա-
ւորին օգնեց Բաբելոնացիներու դէմ պատերազմած
ատեն ու քանի մը տարի վերջ փառքով մեռաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ո՞վ էր Տիգրան առաջին և նախ
ի՞նչ բրաւ: 2.— Տիգրան առաջինի օրով ո՞ր արհեստերը
յառաջացած էին. 3.— Գետերու վրայ ի՞նչպէս կը նամ-
բողէին. 4.— Տիգրան Ա. որո՞ւ բարեկամ եղաւ. 5.—
Մարերու քաղաւորը երբ լսեց Տիգրանի և Կիւրոսի բա-
րեկամութիւնը, ի՞նչ խորհեցաւ. 6.— Տիգրանուհի ի՞նչ
բրաւ. 7.— Ի՞նչ բրաւ Վահագն. 8.— Տիգրան ի՞նչ բրաւ
գերիները, ո՞ր քաղաքը տուաւ քոյրիկին. 9.— Տիգրան
որո՞ւ օգնեց և ի՞նչպէս մեռաւ:

ՏԻԳՐԱՆԻ ՅԱԶՈՐԴՆԵՐԸ

(525 - 332 Ք. Ա.)

1. Տիգրանի յաջորդեց կրտսեր որդին Վա-
հագն, որու աչքերն արեւու և մազերն ու մօրուքն
բոցերու նմանցուցած էին. իր քաջութիւններու
համար իր արձանը պաշտելի եղաւ Հայերուն և
Վրացիներուն:

2. Վահագնի հետզհետէ յաջորդեցին մին-
չև Վան, հինգ թագաւորներ՝ որոնք խաղաղու-
թեամբ կառավարեցին կրկիրը:

3. Վան թագաւոր նորոգեց Շամիրամա-
կերտ քաղաքը, որ իր անունով մինչև հիմա կը
կոչուի Վան:

4. Վան թագաւորի յաջորդը եղաւ Վահէ, որ Պարսիկներու Դարեհ թագաւորին օգնութեան գնաց Աղէքսանդր Մակեդոնացիին դէմ:

5. Դարեհ յաղթուեցաւ. իսկ Վահէ ուզեց դիմադրել. բայց պատերազմին մէջ քաջութեամբ մեռնելով, իրեն հետ վերջացաւ Հայկազուններու թագաւորութիւնը 332 տարի Բրիտանոսէ առաջ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ո՞վ էր Վահագն, ի՞նչի նմանցուցած էին իր աչեքն ու մօրուք, իր քաջութիւններուն համար ի՞նչ քրին Հայերը ու Վրացիները. 2.— Վահագնի քանի՞ քաջաւորներ յաջորդեցին. 3.— Ի՞նչ քաւ Վան քաջաւորը. 4. Ո՞վ եղաւ Վանի յաջորդը եւ ի՞նչ քաւ: Վանէ կրցաւ յաղթել Աղեքսանդրի, ե՞րբ վերջացաւ Հայկազուններու քաջաւորութիւնը:

ԿՈՒՍԱԿԱԼՆԵՐ

(332-150 Ք. Ա.)

1. Վահէի մեռնելէն ետքը Հայաստան կը կառավարուէր Մակեդոնացիներու կողմէ նշա՞նակուած օտարազգի իշխանով մը, որ Կուսակալ կը կոչուէր:

2. Այս կուսակալներու պաշտօնը տեւական չէր. մէկ քանին միայն երկար ատեն պաշտօն վարած են. իսկ միւսները կարճ:

3. Կուսակալ եղած են նաև Ադուարդ մեծ հայ իշխանը՝ որ իր նախորդը վռնտած է Հայերուն բռնութիւն ընելուն և ինքը անոր յաջորդած:

4. Երկրորդն է՝ Արտաւազդ Հայ իշխանը, որ 50 տարի կուսակալ եղած է:

5. Օտար պատմիչները կը յիշեն Հրահատ Հայ իշխան մը, որ գրեթէ ինքնագլուխ կառավարած է (Հայաստանի մէկ մասը) և Պոնտացիներուն դէմ պատերազմած:

6. Զարիադր կամ Զարեհ Հայ իշխան մը, որ ինքզինքը թագաւոր հրատարակած և դրամ կտրել տուած է:

7. Իսկ Արտաւազդ կուսակալին որդին

Արտաշէս, Չարեհի միանալով, Մակեդոնացիները
և Սելեւկեանները վռնտած են Հայաստանէն
(կ'ըսեն):

ՀԱՐՑԱՐԱՆ. 1.— Վահեի մեռնելէն ետք ի՞նչպէս
կը կառավարուէր Հայաստան. 2.— Կուսակալներու
պաշտօնը սեւակա՞ն էր. 3.— Հայ իշխաններ ալ կուսա-
կալ եղա՞ծ են. 4.— Արտաւազդ Հայ իշխանը որքա՞ն տարի
կուսակալ եղած է. 5.— Օսար պատիւները ի՞նչպէս կը
լիւծեն այս օրօշման. 6.— Ո՞վ էր Չարեհ կամ Չարիադր.
7.— Ո՞վ էր Արտաշէս եւ ի՞նչ բրին Չարեհի հետ:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ. — ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԹԱԳԱՒՈՐՆԵՐԸ
Ե Ի Վ Ա Խ Ճ Ա Ն Ը

20. Հայկազուններու թագաւորութիւնը ի՞նչպէս
կ'սկսի:

— Սկայորդիի որդին՝ Պարոյր կ'օգնէ Մար-
ագգի Կիաքսար իշխանին, որ կը յաղթէ Ասորես-
տանի Սարգանաբաղ թագաւորին, և Պարոյրի կը
ղրկէ թագ աւագազան: Պարոյր կը կոչուի
թագաւոր Հայերուն:

21. Ո՞վ էր Տիգրան առաջին թագաւորը:

— Երուանդ թագաւորի քաջ, խելացի և
բարեկարգիչ որդին, որ տիրեց փոքր Ասիայի մէկ

մասին, վաճառականութիւնը և արհեստները ծաղ-
կեցուց և Պարսիկներու Կիւրոս թագաւորին բա-
րեկամ եղաւ:

22. Ո՞վ էր Աթաշակ:

— Ասորեստանի հզօր թագաւորներէն մէկն
էր և Կիւրոս թագաւորի թշնամին. երբ լսեց
Կիւրոսի և Տիգրանի բարեկամութիւնը, վտանգ
նկատեց իրեն:

23. Ի՞նչ խորհեցաւ Աթաշակ:

— Աթաշակ մտածեց Տիգրանի քոյրը իրեն
կին առնելով, անոր միջոցաւ Տիգրանը սպաննել:

24. Աթաշակ յաջողեցա՞ւ իր այս խորհուրդին մէջ:

— Աթաշակ Տիգրանի քոյրը Տիգրանուհին
կին առնել յաջողեցաւ. բայց երբ իր խորհուրդը
յայտնեց անոր, Տիգրանուհի խոհեմութեամբ
կրցաւ Աթաշակի մտադրութիւնը իմացնել եղ-
բօրը, որ յարձակեցաւ Աթաշակի վրայ և մեծ
աւարով Հայաստան դարձաւ:

25. Տիգրանի ո՞վ յաջորդեց:

— Վահագն՝ որ արդէն իր հօրը պատերազմ-
ներուն մէջ ցոյց տուած էր քաջութիւնը, և պաշ-
տելի եղաւ Հայերու և Վրացիներու:

26. Շամիրամակերա քաղաքն ո՞վ նորոգեց:

— Վան՝ Հայերու թագաւորը, այս պատճառով
քաղաքը Վան և ծովն ալ Վանի ծով ըսուեցաւ:

27. Հայկազուններու թագաւորութիւնը ի՞նչպէս
վերջացաւ:

— Մակեդոնացիներու թագաւորը Մեծն Աղէքսանդր Պարսիկներու դէմ պատերազմած ատեն, Վահէ Հայ թագաւորը օգնութեան գնաց Պարսիկներուն և պատերազմին մէջ ինքն ալ մեռաւ և այսպէս վերջացաւ Հայկազուններու թագաւորութիւնը 1779 տարի տեւելէ ետքը:

28. Վահէ մեռնելէն ետքը Հայաստան ինչպէս կառավարուեցաւ:

— Հայաստան Մակեդոնացիներու կողմէ տրուած կուսակալներով կառավարուեցաւ 176 տարի, որոնց մէջ կը յիշուին նաև Ադուարդ և Արտաւազդ Հայ իշխանները:

29. Օտար պատմիչները ինչպէս կը յիշեն այս շրջանը:

— Կը յիշեն Հրահատ Հայ իշխան մը որ ինքնագլուխ կառավարած է Հայաստանի մէկ մասը և Պոնտացիներուն դէմ պատերազմած է: Նոյնպէս կը յիշեն Զարիադր կամ Զարեհ Հայ իշխան մը, որ ինքզինքը թագաւոր հրատարակած և դրամ կտրել տուած է, և միանալով Արտաւազդ կուսակալի որդի Արտաշէսին հետ, Մակեդոնացիները կամ Սելեւկեանները վռնտած է երկրէն:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆԵՐՈՒ ՇՐՋԱՆ

Ա.

ԱԶԱՏ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՂԱՐՇԱԿ

22 Surh

(150-128 Բ. Ա.)

1. ԱՐՇԱԿ

Պարթև ըստած ազգին թագաւորը շատ զօրացած ըլլալով

Մակեդոնացիները Հայաստանէն բոլորովին վռնտեց և իր Վաղարշակ եղբայրը Հայերուն վրայ թագաւորդրաւ իր երկիրը ապահովելու համար:

2. Հայերը շատ սիրեցին Վաղարշակը, որ քաջ և իմաստուն թագաւոր մը եղաւ, զօրք ժողովեց, բանակ կազմեց, կարգ ու կանոն սորվեցուց և Կապաթովկիայի իշխանին դէմ կռուեցաւ և յաղթեց:

3. Վաղարշակ Հայերու քաջութիւնը տեսնելով և անոնց դիւցազներգութիւնները ու աւանդութիւնները լսելով, ուզեց կարգաւ անոնց նախահայրերու ու նախարարներու պատմութիւնները:

4. Վաղարշակ Հայ պատմութիւնը գտնելու պաշտօնը Մար Աբաս Կատինա գիտուն Ասորիին յանձնեց, որ Ասորեստանի Նինուէ քաղաքին մէջ Հայերու պատմութիւնը գտնելով բերաւ Վաղարշակին:

5. Վաղարշակ Հայերու նախնի մեծագործութիւնները քարերու վրայ փորել տուաւ և նախարարներու ալ զատ զատ պաշտօններ բաժնեց և երկրին սահմաններու վրայ չորս զինուորական բռնչխութիւններ հաստատեց:

6. Վաղարշակ երկու անձ ալ նշանակեց, որ իր գատավարութեան միջոցին մէկը պիտի լինէր իր անիրաւութիւնը և միւսը թոյլ վարուած ատեն, արուելիք արժանաւոր պատիժը:

7. Վաղարշակ բանալ տուաւ ժողովուրդին համար դատարաններ և օրէնք դրաւ, որ թագա-

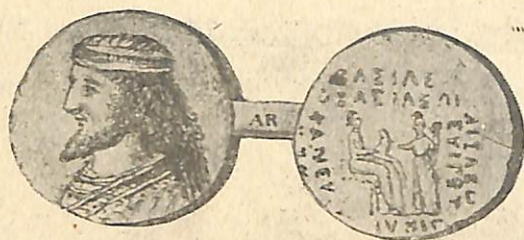
ւորներու անդրանիկ որդին մնայ հօրը քով. իսկ միւս որդիները բնակին Հաշտենից գաւառը:

8. Վաղարշակ մեռաւ Մծբին մայրաքաղաքին մէջ 127 տարի Գրիստոսէ առաջ:

ՀԱՐՑԱՐԱՆ. 1.— Վաղարշակ ի՞նչպէս եղաւ քաւոր Հայերուն. 2.— Վաղարշակ սիրելի եղաւ Հայերուն եւ որո՞ւ դէմ պատերազմեցաւ. 3.— Վաղարշակ ի՞նչէն հետեւեցաւ Հայ-պատմութիւնը կարգաւ. 4.— Որո՞ւ յանձնուեցաւ Հայ պատմութիւնը գտնել եւ ո՞ւր կէ գտնուեցաւ. 5.— Վաղարշակ ուզե՞ց մեր նախահայրերու մեծագործութիւնները պահել եւ ի՞նչ քաւ. 6.— Վաղարշակ որո՞նք կեցուցած եւ իր քով եւ ի՞նչ պաշտօն տուած անոնց. 7.— Ժողովուրդին համար դատարաններ ալ կային. 8.— Ո՞ւր եւ ե՞րբ մեռաւ Վաղարշակ:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Վաղարշակ նախարարներուն ու ժողովուրդին մէջ վեճերը վերցնելու համար դատարաններ հաստատեց, նախարարներու բնամութիւնը իր վրայ չիրաւիրելու համար կարգեց երկու յիշեցուցիչներ, որ օրէնքին համաձայն ըզրալ կամ չըզրալ կը յիշեցնէին. այսպէս իր խնամքով կարգադրութիւններով եւ Հայերու քաջագործութիւնները անսահմանցելով եւ նախարարներու պաշտօնները հշտելով, սիրելի եղաւ ամէնուն. արդէն Հայերը սիրած են այն քաղաւորները, որ քաջ ու միեւնոյն ասէն խնամք եղած են:

ԱՐՇԱԿ Ա. 13 Տ.

(128-115 Ք. Ա.)

1. Արշակ Առաջին Վաղարշակ թագաւորին որդին էր, որ քաջ թագաւոր մը եղաւ և հօրը ընթացքին հետեւեցաւ:

2. Արշակ Ա. պատերազմեցաւ Պոնտացիներուն դէմ, որոնք ապստամբած էին և յաղթեց անոնց քաջութիւնով:

3. Արշակ Ա. իր յաղթութեան իբր նշան Սև ծովի եզերքը ապառաժ քարէ կոթող մը կանգնեց և իր մեծամեծ քաջութիւնները անոնց յիշեցնելու համար, միեւնոյն չափով այդ կոթողին մէջ:

4. Պոնտացիները Արշակ Ա. ի այս գործը տեսնելով, պաշտեցին զայն, բայց երբ Արշակ Ա. ի հետ կրկին պատերազմ ունեցան, ծովը նետեցին:

ՀԱՐՅԱՐՄԱՆ. 1.— Ո՞վ էր Արշակ Ա. և ո՞րո՞ւ հետեւեցաւ. 2. Արշակ Ա. ո՞րո՞ց դէմ պատերազմեցաւ. 3.— Արշակ Ա. ի՞նչ կանգնեց. 4.— Պոնտացիները ի՞նչ րին:

ԱՐՏԱՇԷՍ Ա. ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼ 25 Տ.

(115-90 Ք. Ա.)

1. ԱՐՇԱԿ

Ա. ի յաջորդեց որդին Արտաշէս Առաջին, որ խիստ քաջ և պատերազմասէր էր:

2. Արտաշէս Ա. իր անունով դրամ կարեց, Պարթև թա-

գաւորներու առաջնութիւնը առաւ, անհամար շորք ժողովեց և պատերազմի պատրաստուեցաւ:

3. Արտաշէս Ա. իր Արտաշատ քաղաքը Պոնտացիներու Միհրդատ իշխանին կնութեան տուաւ և անոր հետ նուաճեց փոքր Ասիան:

4. Ետքը անցաւ Եւրոպա, տիրեց Թրակիային և Յունաստանին և նշանաւոր արձանները իր երկիրը զրկեց:

5. Արտաշէս Ա. իր յաղթութիւններուն համար կոչուեցաւ Աշխարհակալ և Յոյն պատմիչները կը

համարէին զայն Աղէքսանդրէն և Դարեհէն աւելի քաջ:

6. Արտաշէս Աշխարհակալի զօրքերուն համար կը պատմուի թէ՛ եթէ մէկ մէկ քար նետէին, բլուր մը կը ձեւանար, իսկ անոնց արձակած նետերէն գետինը շուք կ'ըլլար:

7. Այս անթիւ զօրքերը քսան և հինգ տարի պատերազմ՝ ըրին Արտաշէս Աշխարհակալի հրամանին տակ, որոնք նեղուեցան և խռովութեան մը միջոցին Արտաշէս Աշխարհակալ դաւաճանօրէն սպաննուեցաւ:

8. Արտաշէս Աշխարհակալ մեռնելու ատեն, յիշելով իր քաջութիւնները, անցուցած փառայեղ ժամանակը, ըսաւ. «Աւագ փառացս անցաւորի»:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ.—1. Արսաշէս Ա. որո՞ւ յաջորդեց. 2.— ի՞նչ քաւ Արսաշէս Ա.—3.— Արսաշէս Ա. որո՞ւ տուաւ իր Արսաշամ աղջիկը. 4.— Նսփր ի՞նչ քաւ. 5.— Արսաշէս Ա. իր բազմաթիւ յաղթութիւններուն եւ երկիրներ գրաւելուն համար ի՞նչ կոչուեցաւ եւ Յոյն պատմագիրները ի՞նչ կը համարէին. 6.— Արսաշէս Աշխարհակալի զօրքերուն համար ի՞նչ կը պատմուի. 7.— Քանի՞ տարի պատերազմ ըրին Արսաշէս Աշխարհակալի զօրքերը եւ խռովութեան միջոցին ի՞նչ եղաւ: 8.— Արսաշէս Աշխարհակալ մեռնելու տեսն ի՞նչ ըսաւ:

ԿԱՐԵՒՈՐ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Արսաշէս Աշխարհակալը Պարսիկներու ալ տիրած է եւ թնաւ յենի ընդունիր թէ Հայ զօրքերը սպաննած ըղան զայն, քանի որ Հայ քաղաւորներու անօր Մրապսն եր թողոր Հայերու: Արսաշէս անպարսեղի նկատուած էր օտարներէն: Աղիքսանդրէն աւելի քաջ պէտք էր դաւաճանութիւնով սպաննել եւ յետոյ Հայ զօրքերու վերագրել, վրէժխնդրութեան տեղի չ'ընդունաւ համար:

Մեր ծերունի պատմագիրը կ'ըսէ թէ Արտաշէս Աշխարհակալ Պարթևներու առաջնութիւնը առաւ, (ինչպէս) սկսաւ իր անունով գրամ կտրել և իրեն արքունիք շինեց Պարսկաստան, և այլն, և այլն:

Արտաշէսի դրամը գտնուած չըլլալուն, իր վրայ գրուածներն երեւակայական նկատեցին նոր գրողներէն մէկ քանին:

Պէտք է գիտնալ թէ Պարսիկ Պարթևն գահակալները կ'ըսուէին Արշակ որ կը նշանակէ քաղաւոր որոնց երեսունի դրամները գտնուած են իրենց անուններով, այսպէս:

1. Արշակ Ա. (Դարեհ) 2. Արշակ Բ. Տրդատ, 3. Արշակ Գ. Արտաւան
4. Արշակ Դ. Պրապազ 5. Արշակ Ե. Հրահատ 6. Արշակ Զ. Միհրդատ
7. Արշակ Է. Հրահատ 8. Արշակ Ը. Արտաւան 9. Արշակ Թ. Միհրդատ
10. Արշակ Ժ. () 11. Արշակ ԺԱ. Սանատրուկ. և այլն:

Ինչպէս կը տեսնուի Արշակ Ժ-ի անունը չ'կայ որու թագաւորութեան թուականը եթէ հաշուուի, պիտի համապատասխանէ մեր Արտաշէս Ա-ի տիրապետութեան:

Ուստի աւելորդ է այնչափ առաջ երթալ և ըսել թէ Արտաւագ Պարտաշէս Ա-ի գաւազն է և ոչ թէ Դոյութիւն չունեցող Արտաշէս Բ-ի: Այս տեսութիւնով Մեծն Տիգրան Բ-ի հայրն ալ կորսնցնելով կը կարծէ թէ՛ Արտաշէսի Արտաշէս Ա-ի սերունդէն էր Տիգրանը, իսկ ո՞վ էր իր դրամներով յաւերժացած Տիգրանի Հայրը... — այդ չ'ըսել:

Փոքրիկ աղոց դատագիրքերու մէջ այս տեսակ կարծիքներ յայտնեն իսկ դատապարտելի կը գտնենք: Դառնալով անհաշիւ թիւեր, վերջը քննադատականը և այն ալ երկրորդական վարժարաններու բարձրագոյն կարգերուն մէջ պէտք է դասաւանդել:

ՄԵԾՆ ՏԻԳՐԱՆ Բ. 54 Տ.

ԹԱԳԱՌՈՐՆ ԵՐՈՒ ԹԱԳԱՌՈՐ

(90-36 Բ. Ա.)

1. ԱՐՏԱՆԷՍ

Աշխարհակալի յաշորդեց իր որդին Տիգրան երկրորդ, ղինուորական արուեստին շատ վարժ և պատերազմասէր մարդը:

2. Տիգրան Բ. իր քեռայրը՝ Միհրդատը, Պոնտոսի թագաւոր դրաւ ու իրեն դաշնակից ըրաւ:

3. Տիգրան Բ. Միհրդատի հետ 30 տարի պատերազմներ ըրաւ Հռովմայեցիներուն դէմ մեծ յաղթութիւններով և իր քաջութիւններուն համար Արքաներու արքայ տիազոսին արժանացաւ:

4. Տիգրան Բ. հետզհետէ նուաճեց Ազուանիստանը, Ատրպատականը, Մարաստանը, Տիգրաստանը և այլ երկիրներ:

5. Տիգրան Բ. Կիլիկիան ալ գրաւեց և երբ իր աշխարհակալութիւնները առաջ կը տանէր, Հռովմայեցիները Լուկուլոս զօրավարը անհամար զօրքով Հայաստան գրկեցին, որ եկաւ տիրեց Տիգրանակերտին:

6. Տիգրան Բ. անխոհեմութիւնով յաղթուեցաւ Լուկուլոսէն, որ իր զօրքերու խիստ դժգոհութիւնը տեսնելով պարտաւորեցաւ ետ դառնալ:

7. Հռովմայեցիները պարտաւորեցան Լուկուլոսին տեղ՝ անուանի Պոմպէոս երիտասարդ զօրավարը գրկել, որ կրցաւ Տիգրանի և Միհրդատի որդիները իրենց հօրը դէմ ապստամբեցնելով յաղթել անոնց:

8. Միհրդատ թոյն առաւ և տեսնելով որ Հայդեր իրեն, ինքզինքը դանակով սպաննեց 72 տարեկան եղած տուն:

9. Իսկ Մեծն Տիգրան Բ. իր ծերութեան մէջ խոհեմութիւն համարեց Պոմպէոսի հետ հաշտուիլ և գրաւած երկիրները անոր թողուլ:

10. Պոմպէոս՝ Տիգրանի Բ.ի որդին իր մէկ ընդդէմութեան պատճառով ոսկի չլիթայի զարկած՝ Հռոմ տարաւ: Իսկ Մեծն Տիգրան նորէն գրաւեց թողուցած երկիրները և պատերազմեցաւ Հռովմայեցիներուն դէմ և անոնց Կրասոս զօրավարը սպաննուեցաւ այս կռիւներուն մէջ:

11. Հռովմայեցիք Կասիոս զօրապետը զրկեցին Հայերուն վրայ բայց Մեծն Տիգրանի զօրապետները, Բարդափրան Ռչտունի և Գնէլ Գնունի զօրավարները հաւածեցին Հռովմայեցիները:

12. Յետոյ գրաւեցին Երուսաղէմը, գերի բռնեցին Հրեաներու թագաւորը ու շատ գերիներով բերին Տիգրանի, որոնք բնակեցուց Վան և ուրիշ քաղաքներ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Արտաշէս Ասիսահակալի ո՞վ յաջորդեց. 2.— Պոնտոսի ո՞վ քաղաւոր դրաւ եւ որո՞ւ դաւնակից եղաւ. 3.— Մեծն Տիգրան Բ. եւ Միհրդատ Բ. սարի պատերազմեցան Հռովմայեցիներու դէմ. Տիգրան ո՞ր ինքնուրուի արժանացաւ. 4.— Տիգրան Բ. ո՞ր երկիրները նուաճեց. 5.— Մեծն Տիգրան Բ.ի ասիսահակալութեան որո՞նք դիմադրեցին. 6.— Մեծն Տիգրան Բ. ինչո՞ւ յաղթուեցաւ Լուկուլոսէն եւ Լուկուլոս ինչո՞ւ ետ դարձաւ. 7.— Հռովմայեցիները Լուկուլոսին տեղ ո՞վ զրկեցին եւ Ան ի՞նչ հնարով յաղթեց. 8.— Միհրդատ ի՞նչ քրաւ. 9.— Մեծն Տիգրան Բ. ի՞նչպէս հաւանուեցաւ. 10.— Մեծն Տիգրան Բ.ի որդին ի՞նչ եղաւ եւ Մեծն Տիգրան ի՞նչ քրաւ. 11.— Հռովմայեցիները ո՞ր զօրապետը զրկեցին Հայերու դէմ. Մեծն Տիգրանի զօրավարները ի՞նչ քրին. 12.— Ո՞ր քաղաքը մահն եւ ի՞նչ քրին:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Միկէէ հիսկս Վանի մօտ կը գտնուին Հայաստան Հրեաներ որոնք իրենց ազգակիցներէն դարեւորով անքաւ ապրած են, Մեծն Տիգրանի յաղթութիւնները կարծես ապացուցանելու համար:

Մայր հայրենիք մեր Ազգ. պատմութեան կենդանի վիպ ըրդաշէ չէ դարձած. անկէ գիւղ ու քաղաք եւ անտառի բերդ մը իր անանդութիւնը ունի, որ անուս գիւղացիէն ձեզի կը պատկէ:

ԱՐՏԱԽԱԶԴ ԱՌԱՋԻՆ (5 Տ.)

(36-31 Ք.Ա.)

1. Մեծն Տիգրան Բ. ի յաջորդեց որդին Արտաւազդ, որ չէր սիրեր պատերազմ, այլ ստրկած էր զուարթ կեանք անցնել իր ուսուցիչները եղած էին օտարներ. լաւ գիտէր Յունարէն և այդ լեզուով գրած էր ճառեր և պատմական հատուածներ:

2. Արտաւազդ Ա. Պարթեւներու Որդէսի հետ հաշտուելով, անոր Բակուր որդին իրեն փեսայ ըրաւ:

3. Արտաւազդ Ա. իր այլկան հարսնիքին ներկայացումներ տուաւ և ճառեր խօսեցաւ, որոնք ինչուած են:

4. Այս հարսնիքի միջոցին Պարթեւներու Սուրէն զօրավարը Հայերու օգնութիւնով Հռովմայեցիներու դէմ կռուելով՝ Կրասիոսի գլուխը նուէր զրկեց, որ ծափերու և աղմկալից ցոյցերու առարկայ եղաւ:

5. Արտաւազդ Ա. երբ Մարերու և Պարթեւներու թագաւորին հետ թշնամացաւ, լաւ զրկեց Անտոնիոս Հռովմայեցի զօրավարին, որ յարձակի Մարերուն վրայ:

6. Անտոնիոս փոխանակ Մարերուն դէմ՝ յարձակելու, Հայաստանը նուաճեց և Արտաւազդը՝ բռնելով, ոսկի չլծայի զարկած Եգիպտոս տարաւ:

7. Անտոնիոս ուզեց ծաղրել Արտաւազդը ստիպելով որ իր սիրուհին առջև ծնրադրած ըսէ. Թագաւորներու դիտումնի:

8. Արտաւազդ Ա. ստորնութիւն նկատեց այդ հրամանը և չգործադրելուն համար բանտարկուեցաւ:

9. Նոյն ատենները Անտոնիոս կռուի բռնուեցաւ իր թշնամի Օգտաւիանոսի հետ, որ Հայերու օգնութիւնով սպաննեց Անտոնիոսը, բայց իր խոստումին հակառակ գլխատել տուաւ Արտաւազդ Առաջինը:

10. Արտաւազդի մահը լսելով՝ Հայերը շատ ցաւեցան և օտար պատմիչները Անոր որդին՝ Իսկմէկ բանին ալ եղբայրը թագաւոր եղաւ կ'ըսեն:

11. Վերջապէս՝ Արտաւազդ Ա. ի մահէն ետքը ըմբոստ չըլան մը կ'սկսի, Հայերը գահէն վաթկ'առնեն կամ չեն ուզեր թագաւորներ:

12. Օգոստոս Հռովմայեցի կայսրը Հայերու սիրելի Մարաստանցի գեղեցիկ իշխան մը կ'որոշէ Հայերը կառավարելու, բայց ան ալ կը վիրաւորեն:

13. Հայաստանի վերի մասին մէջ այս խառնակ վիճակը տեւած ատեն. Տիգրանի եղբոր որդին՝ Արշամ կ'սկսի զօրք ժողովել:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Արսաւազդ Ա. որո՞ւ յաջորդեց եւ ի՞նչ ստոված եր: 2.— Արսաւազդ Ա. որո՞ւ հետ հաւատեցաւ. 3.— Ի՞ր աղջկան հարսնիքին ի՞նչ քրաւ. 4.— Եւ ի՞նչ եղաւ. 5.— Արսաւազդ Ա. որո՞ւ լուր դրկեց Մաւրերու դէմ կռուելու համար. 6.— Անտոնիոս ի՞նչ քրաւ. 7.— Անտոնիոս ի՞նչ բանի ստիպեց Արսաւազդը եւ ինչո՞ւ. 8.— Արսաւազդ կասարե՞ց հրամանը. 9.— Անտոնիոս ի՞նչ քրաւ Արսաւազդը. 10.— Արսաւազդի մահը լսելով հայերը ի՞նչ եղան, օտար պատկաններ ի՞նչ կը պատմեն. 11.— Այս բմբոս եղանին ի՞նչ րբին Հայերը. 12.— Օգոստոս կայսրը ի՞նչ կ'որոշէ, ի՞նչ րբին Հայերը. 13.— Հայաստանի վերի մասին մէջ այս խառնակ վիճակը տեսնա՞ծ ես ի՞նչ կ'ընէ Տիգրանի եղբորդին Արեամ:

ԱՐՇԱՄ 30 Տ.

(33 Բ. Ա. 1-3

1. Արտաւազդ Ա.ի բռնութիւնն դրեթէ երկու տարի ետքը, Արշամ շատ ջորք ժողովելով, հալածեց Հռովմայեցիները եւ Հայերու թագաւոր եղաւ Մծբին քաղաքին մէջ:

2. Արշամ Հռովմայեցի Օգոստոս կայսեր հարկ վճարել խոստանալով հաշտուեցաւ:

3. Արշամի յաջորդող Հայ թագաւորներն ալ Հռովմայեցիներու հարկ վճարելուն, Արշակունի ազատ թագաւորութիւնը վերջացաւ եւ ըսուեցաւ հարկատու:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ի՞նչ քրաւ Արեամ. 2.— Ի՞նչպէս հաւատեցաւ Արեամ Հռովմայեցիներուն հետ. 3.— Արեամի յաջորդող Արեակունի քաղաւորները ինչո՞ւ հաւատաւ ըսուեցան:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ. — ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆԵՐՈՒ
ԱԶԱՏ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ

30. Արշակունիներու թագաւորութիւնը ի՞նչպէս սկսաւ եւ ո՞վ եղաւ Հայոց թագաւորը:
— Արշակ Պարթեւներու թագաւորը Մակեդոնացիները Հայաստանէն ալ վռնուելով իր եղ-

բայրը, Վաղարշակը Հայոց թագաւոր դրաւ:

31. Ինչո՞ւ համար.

— Թէ իր երկիրները ապահովելու և թէ անկեղծ գաշնակից մը ունենալու համար:

32. Վաղարշակ ի՞նչ բրաւ:

— Վաղարշակ Կապաթովկիացիներու գէմ պատերազմեցաւ և Հայերու կռուելու քաջութիւնը տեսնելով, ուղեց անոնց իսկական պատմութիւնը գիտնալ:

33. Կրցա՞ւ դանել:

— Այո՛, Մար Աբաս Կատինայի ձեռքով գտաւ և նախարարութիւնները կազմակերպեց:

34. Արշակ Ա. ո՞վ էր.

— Վաղարշակի որդին, որ քաջ ու խելացի թագաւոր մը եղաւ.

35. Արշակ Ա. ի ո՞վ յաջորդեց:

— Արտաշէս Ա. որ Աշխարհակալ կոչուեցաւ շատ մը երկիրներ դրաւելուն և մինչեւ Յունաստան անցնելուն համար:

36. Արտաշէս Աշխարհակալ իր մեռնելու ատեն ի՞նչ բրաւ:

— Աւա՛ղ այս անցաւոր փառքիս:

37. Արտաշէս Աշխարհակալի ո՞վ յաջորդեց.

— Տիգրան Բ. որ պատերազմատէր և զինուորական երիտասարդ մըն էր:

38. Տիգրան Բ. ի՞նչ գործեր բրաւ:

— Պոնտացի Միհրդատը իրեն գաշնակից ընելով, Հռովմայեցիներու գէմ երեսուն տարի պատերազմ մըեցին, շատ մը երկիրներ ու գերիներ առին և իրենց երկրի սահմանները ընդարձակեցին:

39. Հռովմայեցիները ի՞նչ բրին.

— Թէ Միհրդատի և թէ Տիգրանի որդիները իրենց հօր գէմ հանելով, կրցին անոնց միջոցաւ իրենց կորսնցուցած երկիրները ետ առնել:

40. Տիգրանի ո՞վ յաջորդեց.

— Իր գրագէտ որդին Արտաւազդ Ա. որ իր երկրի մի քաղաքականութեան և թուլութեան զոհ գնաց և Աղէքսանդրիա գլխատուեցաւ:

41. Արտաւազդ Ա. ի ո՞վ յաջորդեց:

— Արտաւազդի յաջորդեցին մէկ քանի թագաւորներ, որոնք չկրցան Հայերը խաղաղեցնել և գահընկեց եղան:

42. Արշամ ո՞վ էր.

— Տիգրան Բ.ի եղբոր որդին, որ առիթէն օգուտ քաղելով շատ զօրք ժողովեց և Հռովմայեցիները հալածելով Մծբինի մէջ թագաւոր պսակուեցաւ, և յետոյ Հռովմի Օգոստոս Կայսրին տուրք տալուն համար Արշակունի Ազատ թագաւորութիւնը հարկաւառ եղաւ:

ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆԵՐՈՒ ՇՐՋԱՆ

Բ.

ՀԱՐԿԱՏՈՒ ԹԱԳԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԳԱՐ 37 Տ.
(3 Ք. Ա. 34 Ք. Ե.)

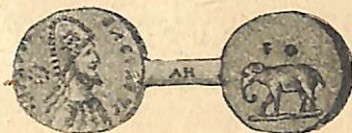
1. ԱՐՇԱՄԻ

յաջորդեց իր որդին,
և իր մայրաքաղաքը
փոխադրեց Եղեճիս
և ըստեցաւ Արգար

որ կը նշանակէ թագաւոր:

2. Արգարի թագաւորութեան երրորդ տարին
ծնաւ աշխարհիս Փրկիչը Յիսուս Քրիստոս:

3. Արգար բարի և իմաստուն թագաւոր մէր,

Հռովմայեցիներու ամէն զոհողութիւն ըրաւ,
երկիրը պահելու համար:

4. Պարթեւներու թագաւորին մահուան պատ-
ճառով, անոր զաւակներուն մէջ յաջորդութեան
վէճ ծագեցաւ. Արգար գնաց հաշտեցուց զանոնք
և ինքն ալ հիւանդացաւ:

5. Հռովմայեցիները Պարթեւներու հակառակ
ըլլալուն, Արգար կասկածելի չերեւնալու համար,
Ասորիներու կուսակալ Մարիոսի երեք մեծամեծ
անձեր զրկեց Հռովմ, որպէս զի հարկ եղածը բա-
ցատրեն:

6. Այս երեք անձերը դարձին Երուսաղէմ
հանդիպելով, տեսան Քրիստոսի հրաշքները և
եկան Արգարի պատմեցին:

7. Արգար հաւատաց Յիսուսի և իր քով հրա-
ւիրեց, Անան սուրհանդակին հետ նամակ մը և
հրաւիրակներ զրկելով:

8. Յիսուս չգնաց, սակայն խոստացաւ իր
համբարձումէն ետքը առաքեալներէն մէկը զրկել
ու բժշկել:

9. Քրիստոսի համբարձումէն ետքը Հայաստան:

եկաւ Թադէոս առաքեալը, բժշկեց Սրբարը ու մկրտեց զայն:

10. Սրբար թագաւորի հետեւեցան պալատականները, իշխանները և շատեր մկրտուեցան:

11. Թադէոս առաքեալը իր քարոզները աւարտելէն ետքը, իր տեղ թագաւորի խոյրարար Ադդէն եպիսկոպոս ձեռնադրեց և գնաց հիւսիսային Հայաստան, Աւետարանը քարոզելու:

12. Սրբար քրիստոնէութեան շատագով եկաւ և խնդրեց դրացի թագաւորներէն Քրիստոնեաները չը հալածել:

13. Սրբար Քրիստոնեայ ըլլալէ երեք տարի ետքը մեռաւ սրբութեամբ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Արեամի ո՞վ յաջորդեց եւ ի՞նչ րտուեցաւ. 2.— Աբգարի քաղաւորութեան երոդ սաւին ո՞վ ծնաւ. 3.— Աբգար ի՞նչպէս քաղաւոր եղաւ. 4.— Աբգար ինչո՞ւ Պարսկաստան գնաց. 5.— Աբգար Հռովմայեցիներու կասկածելի չեղեա՞ց. 6.— Քրիստոսի հրաւերները Աբգար ո՞ւսկից իմացաւ. 7.— Աբգար հաւատա՞ց Յիսուսի. 8.— Ի՞նչ խոսացաւ Յիսուս. 9.— Թադէոս Առաքեալ ե՞րբ եկաւ եւ ի՞նչ րաւ. 10.— Աբգարի ուրիշներ հետեւեցա՞ն. 11.— Թադէոս Առաքեալը ո՞վ ձեռնադրեց եպիսկոպոս. 12—13.— Աբգար ի՞նչ խնդրեց դրացի քաղաւորներէն եւ ե՞րբ մեռաւ:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Աւետարանին մեջ կը յիշուի այս դէպքը աղոս կերպով:

ԱՆԱՆԷ ԿՍՍ ԱՆԱՆՈՒՆ 2 §.

(34-36)

1. Աբգարէն ետքը Հայաստանը երկու թագաւորութեան բաժնուեցաւ. Անանէ և Սանատրուկ թագաւոր եղան և ուրացան Քրիստոնէութիւնը:

2. Անանէ Աբգարի որդին, եղեսիայի թագաւորը, Ադդէ եպիսկոպոսը նահատակեց. հեթանոս թագաւորի խոյր չինել չուզելուն համար:

3. Անանէ՝ խիստ կարճ թագաւորեց. օր մը պալատը չինել տուած ատեն սին մը գլխուն ինկաւ և մեռաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Աբգարէ Եսֆր Հայաստան ի՞նչ եղաւ. 2.— Ո՞վ եր Անանէ եւ ինչո՞ւ նահատակեց Ադդէ եպիսկոպոսը. 3.— Անանէ ի՞նչպէս մեռաւ:

ՍԱՆԱՏՐՈՒԿ 30 §.

(35-65)

1. Սանատրուկ՝ Աբգարի քեռորդին, անմիջապէս Անանէի երկիրներուն տիրեց և բոլոր Հայերու թագաւոր եղաւ:

2. Սանատրուկ հալածանք հանեց քրիստոնեաներուն դէմ և իր Սանդուխտ աղջիկը քրիստոնէութիւնը ընդունած ըլլալուն համար, Թագէոս Առաքեալին հետ նահատակեց:

3. Սանատրուկի ատեն Հայերը կռապաշտեղան, սակայն շատեր գաղտնի քրիստոնեայ մնացին և մինչև ետքը գեղնափոր տեղեր իրենց փրկիչը կը պաշտէին:

4. Սանատրուկ նորոգեց երկրաշարժէ վնասուած Մծբնի քաղաքը և կանգնեց իր արձանը հրապարակի վրայ, ձեռքը դրամ մը, իբր նշան թէ գանձը սպառած է և մինակ՝ այն մէկ դրամը մնացած է:

5. Սանատրուկ որսի մէջ արկածով մը փորէն զարնուելով մեռաւ, առանց չափահաս ժառանգորդի:

ՀՐԱՅՈՐԱՆ 1.— Սանատրուկ ո՞վ էր և ի՞նչ քաւ.
2.— Սանատրուկ ինչո՞ւ նահատակեց իր Սանդուխտ աղջիկը եւ որո՞ւ հետ. 3.— Սանատրուկի ատեն երեսունհայ Հայեր ի՞նչ կ'ընէին. 4.— Սանատրուկ ո՞ր քաղաք նորոգեց եւ քիւսմներ սպառած ըլլալը ի՞նչպէս հասկցուց. 5.— Սանատրուկ ի՞նչպէս մեռաւ:

ԵՐՈՒԱՆԴ 20 Տ.

(65-85)

1. Սանատրուկի մեռնելէն ետքը, մօր կողմէ Արշակունի, ուժեղ, յաղթանդամ Երուանդ իշխանը յափշտակեց թագաւորութիւնը և Սանատրուկի զաւակները սպաննել տուաւ:

2. Սմբատ Բագրատունի իշխանը շուզեց թագաւոր պսակել ապօրէն ժառանգ Երուանդը և Սանատրուկի պղծիկ տղան՝ Արտաշէսը Պարսկաստան փախցուց:

3. Երուանդ Բ. շատ ջանք քրաւ սպաննել տալու համար փորձիկ Արտաշէսը, բայց չաջողեցաւ, որովհետեւ ան կը մեծնար Պարսիկներու արքունիքը, Սմբատ իշխանին խնամքին ներքեւ:

4. Երուանդ Բ. երբ չաջողեցաւ, միջադեպը Հռոմէյէցիներուն տուաւ, որպէս զի իրեն օգնեն և ինք Արմաւիր բնակեցաւ և քաղաքներ շինեց Երուանդակերտ, Երուանդապատ և Բաղարան:

5. Պարթևներու թագաւորը՝ Արտաշէսը չափահաս եղած ատեն, Սմբատ իշխանին հետ շատ զօրքով Հայաստան զրկեց, որպէս զի երթայ թագաւոր ըլլայ:

6. Երուանդ Բ. դիմադրեց, բայց պատերազմի ատեն իր զօրքերը Արտաշէսի կողմը անցան. Երուանդ Բ. փախաւ, և երբ պահուիլ կ'ուզէր, զարնուելով մեռաւ:

ՀԱՐՑԱՐԱՆ 1.— Սանատրուկի մեռնելէն ետք, ո՞վ յափեսակեց քաղաւորութիւնը եւ ի՞նչ գէշ գործ քրաւ. 2.— Սմբատ Բագրատունի ի՞նչ քրաւ. 3.— Երուանդ Բ. կրցաւ սպաննել փոքրիկ Արտաշէսը 4.— Երուանդ Բ. ի՞նչ մտածեց. 5.— Պարթևներու քաղաւոր ի՞նչ քրաւ. 6.— Երուանդ Բ. ի՞նչ քրաւ:

ԱՐՏԱՇԷՍ Բ. 41 Տ.

(85-126)

1 Սմբատ Բագրատունի Երուանդի գանձաւորանէն Սանատրուկի թագը գանելով, Արտաշէս Բ.ը պսակեց Հայերու թագաւոր:

2. Արտաշէս Բ. քաջ ու բարի թագաւոր մը եղաւ, իրեն օգնողները լիովին վարձատրեց, նախարարները պատուեց և երկրագործութիւնը ու արհեստները ծաղկեցուց և Հայերը հարստացնելու ամէն միջոցները գործադրեց:

3. Արտաշէս Բ. ի ատեն, Ալանք ըսուած ազգին թագաւորը, Կովկասեան լեռնականներու գլուխն անցած, Հայաստան արշաւեց:

4. Արտաշէս Բ. Սմբատ իշխանի օգնութիւնով հալածեց Ալանները մինչեւ Կուր գետին եզերքը և անոնց թագաւորի տղան գերի բռնեց:

5. Ալաններու թագաւորին գեղանի աղջիկը՝ Սաթինիկ՝ Կուր գետին միւս եզերքէն աղաչեց Արտաշէսի, որ աղատէ իր եղբայրը:

6. Արտաշէս Բ. Սաթինիկը իրեն կին առնելով հաշտուեցաւ Ալաններու հետ և աւարով վերադարձաւ Հայաստան, բայց այս ամուսնութիւնով ինքը երջանիկ չեղաւ:

7. Բանաստեղծները կ'ըսեն թէ՛ Արտաշէսի և Սաթինիկի հարսնիքին ատեն ոսկի և մարգարիտ էր թափուէր:

8. Արտաշէս Բ. սիրելի թագաւոր մը եղաւ, այնպէս որ իր թագման ատեն շատեր հեթանոսական օրէնքի համաձայն անոր գերեզմանին վրայ ինքզինքնին սպաննեցին:

ՀԱՐՑԱՐԱՆ 1.— Սմբատ Բագրատունի Հայերու քաղաւոր ո՞վ պսակեց. 2.— Արտաշէս Բ. ի՞նչպիսի քաղաւոր էր, իրեն օգնողներուն ի՞նչ քրաւ. 3.— Ո՞ր ազգը Արտաշէս Բ. ի տեսնէ Հայաստան արշաւեց. 4.— Արտաշէս կրցաւ Ալանները հալածել. 5.— Ալաններու քաղաւորին տղան ո՞վ աղատեց. 6. 7. 8. Պատկերէ՛ք Արտաշէսի հարսնիքը եւ քաղուով:

ԱՐՏԱԻԱԶԴ Բ. 4 Տ.

(126-130)

1. ԱՐՏԱԻԱԶԴ
Բ., Արտաշէս Բ. ի
որդին, անխոհեմ և
չարասիրտ մարդ-
մ'էր, երբ իր հօրը
յաջորդեց:

2. Արտաւազ Բ.
թագաւոր չեղած,

արդէն Հայ նախարարներուն և ժողովուրդին ատելի
եղած էր իր գէշ բնավորութիւնով և իր հօր սրբ-
տին ցաւ ամէն բանի խառնուիլ ուղեւորը:

3. Արտաւազ Բ. Արարատի լեռը կինճ և վայ-
րի էշ որսալու ատեն, ձիով խոր փոսի մէջ կնալով
կորսուեցաւ:

4. Վիգասանները կը պատմեն թէ վիշապա-
շունքը մանուկ Արտաւազը գողցան և տեղը
գեւ դրին: Նոյնպէս կ'ըսեն թէ Հայրը անիծեց
Արտաւազը ըսելով. «Դուն որսի ելնես, դեւե-

րը բռնեն քեզ, տանին Մասիս լեռը, հոն մնաս
և լոյս չտեսնես»:

5. Հայ դարբինները կիրակի օրերը անգամ
մուրճով կը զարնէին սալը, որպէս զի Արտաւազը
կապող շղթաները որ իր որսի երկու շունքը կը
կրծեն, զօրանան, որպէս զի չելէ աշխարհս կոր-
ծանէ:

6. Արտաւազ Բ. անորդի ըլլալուն, իրեն յաջոր-
դեցին իրարու ետեւէ իր երկու եղբայրները, Տի-
րան Ա. և Տիգրան Գ.:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ո՞վ էր Արտաւազ Բ. 2.— Ե՞րբ ա-
սելի եղած էր եւ ինչո՞ւ. 3.— Ի՞նչպէս մեռաւ Արտա-
ւազ Բ. 4.— Ի՞նչ կը պատմեն վիպասանները. 5.— Ի՞նչ
կ'ընէին Հայ դարբինները եւ ինչո՞ւ. 6.— Որո՞նք յաջոր-
դեցին Արտաւազ Բ.ի:

ՏԻՐԱՆ Ա. 21 Տ.

(130-151)

1. Տիրան Ա., Արտաշէս Բ. ի որդին, զբոսասէր
մարդ մըն էր, երբ եղբօրը յաջորդեց:

2. Հռովմայեցիներու կայսրը թագ ու ծիրա-

նի զրկեց ու Տիրան թագաւոր եղաւ: Իր կտրած
դրամին մէկ կողմը կերեւի իր պատկերը, իսկ միւս
կողմը Հռովմի կայսեր դէմքը:

3. Տիրանի համար կ'ըսուի թէ կառավարու-
թիւնը իշխանի մը յանձնած, եկեղեաց գաւառին
Զրմէս աւանը քաշուած էր և շատ արագ վազող
համբաւաւոր երկու ձի ունէր և կ'զբօնուէր:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Տիրան Ա. որո՞ւ յաջորդեց եւ
ի՞նչպէս մարդ էր. 2.— Հռովմայեցիներու կայսրը ի՞նչ
զրկեց. Տիրան Ա.ի դրամը ի՞նչպէս է. 3.— Տիգրան Ա.
ի՞նչպէս կեանք կ'անցնէր:

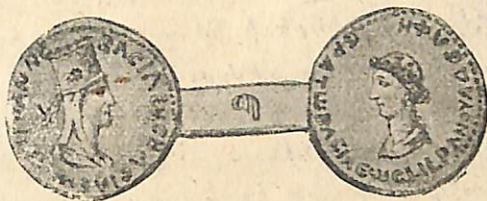
ՏԻԳՐԱՆ Գ. 42 Տ.

(151-193)

1. Տիգրան Գ., Արտաշէս Բ.ի կրտսեր որդին,
Պարթեւներու հետ միանալով, յաղթեց Հռովմա-
յեցիներուն, բայց Փոքր Ասիա մտած ժամանակ
Յոյն թագուհիէ մը դաւով բռնուեցաւ:

2. Տիգրան Գ. Հռովմի կայսրին փեսայանա-
լով, ազատուեցաւ և դնաց աթոռը:

3. Տիգրան Գ. Բագարանի մէջ քրմապետ Մա-

ժան եղբօրը գերեզմանին վրայ Բագի (արձան)
մը կանգնեց, որու զոհերէն աղքատները ու պան-
դուխտները կ'ուտէին:

4. Տիգրան Գ. Բագարանի մէջ հիւրանոցներ
շինեց օտարականներու համար:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ո՞վ էր Տիգրան Գ. ի՞նչ րբաւ, եւ
որիկէ բռնուեցաւ. 2.— Տիգրան Գ. ի՞նչպէս ազատուե-
ցաւ. 3.— Տիգրան Գ. իր Մածան եղբայրը յաւերժա-
ցրեցիւ համար ի՞նչ րբաւ. 4.— Ի՞նչե՞ր շինեց Բագարանի
մէջ: Դիտեցե՞ք դրամը իր եւ քոյ պատկերը:

ԳԻՏԵԼԻԹ.— Բագարան՝ այս անունով Անիէն 6 ժամ
դէպի հարաւ Հայ գիւղ մը կայ. ցարդ նշանաւոր ուխ-
տատեղի Աստուածամկի տեղին:

Բագարանէ 2-3 ժամ հեռու կը գտնուի իր պահապան
երեք անոցները, որոնցմէ մէկը կանգուն է սակաւին
ջրապատ քրուրի մը վրայ:

Բագարան կը պահէ շատ մը հնուքիւններ, որոնք կը
պարտնէին աւանդապահ այն Հայ գիւղացիին, որ չէ կրցած
քաճկուիլ հայրենի յիշատակներէն եւ չէ զաղքեւ օսար
երկիր:

ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ ՎԱՂԱՐՇ 20 Տ.

(193-213)

1. Տիգրան Գ.ի յաջորդեց որդին Վաղարշ:
2. Վաղարշ իր անունով հեմնեց աւան մը, Վաղարշաւան և շինեց քաղաք մը Վաղարշապատ կամ Նոր Բաղնիս որ մայրաքաղաք եղաւ Հայերուն:
3. Վաղարշ հաստատեց Ամանորի (տարեգ լիսի) տօնը Նաւասարդ ամիսի 1ին:
4. Վաղարշ Հայրենասէր կոչուեցաւ, և հիւսիսային ազգերու դէմ մղած պատերազմին մէջ մեռաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ո՞վ յաջորդեց Տիգրան Գ.ի. 2.— Վաղարշ ի՞նչ հիմնեց կամ շինեց իր անունով. 3.— Վաղարշ ի՞նչ տօն հաստատեց. 4.— Ի՞նչ կոչուեցաւ և ո՞ւր մեռաւ:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Վաղարշապատի սօս և Էջմիածին:

ՄԵԾՆ ԽՈՍՐՈՎ 48 Տ.

(213-261)

1. Հայրենասէր Վաղարշի յաջորդեց իր որդին Խոսրով Ա. որ իր հօրը վրէժը առնելու համար Կովկասեան լեռները անցնելով, բարբարոս ազգերու դէմ պատերազմեցաւ, յաղթեց և պատանդներ առնելով վերադարձաւ:

2. Մեծն Խոսրով յետոյ Հռովմայեցիներուն դէմ պատերազմեցաւ և փառաւոր յաղթութիւններ ըրաւ:

3. Մեծն Խոսրովի ատեն, Պարսիկ Արտաշիր Սասան իշխանը սպաննեց պարթեւստան Արտաւան թագաւորը և դա՛նը յափշտակելով Հայաստան մտաւ:

4. Մեծն Խոսրով, որ ազգական էր նաեւ Արտաւանի, պատերազմեցաւ Արտաշիրի դէմ տասը տարի և մինչեւ Հնդկաստան փախցուց զայն:

5. Արտաշիր իր նախարարներուն հետ խորհուրդ ընելով, Անակ իշխանը զրկեց որ դաւով սպաննէ Խոսրովը:

6. Անակ Արտաւանի ազգական էր և փախստական ձեւանալով, եկաւ Մեծն Խոսրովի, որ ընդունեց մեծ պատիւներով:

7. Երկու տարի ետքը երբ Մեծն Խոսրով կըրկին կը պատրաստուէր պատերազմի, որսի ժամանակ Անակ յանկարծ Խոսրովը զարկաւ և ձիով փախաւ:

8. Սակայն նախարարները վազեցին և Անակը բռնելով Երասխ (Արաքս) գետին մէջ խղդեցին:

9. Մեծն Խոսրով մեռնելու ատեն հրամայեց սրէ անցնել Անակի ընտանիքը, ուրիշ աղատեցաւ տղայ մը՝ զոր սանտուն փախցուց Կեսարիա. տղան այնտեղ կրթուելով կոչուեցաւ Գրիգոր և ետքը եղաւ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայաստանի:

ՀԱՐՅԱՐՆ. 1.— Վաղարշի ո՞վ յաջորդեց եւ ի՞նչպէս առաւ իր հօրը վրեժը. 2.— Ետք ի՞նչ քաւ. 3.— Մեծն Խոսրովի ասէն ի՞նչ պատահեցաւ Պարսկաստան. 4.— Մեծն Խոսրով ի՞նչ քաւ. 5.— Արաքսի եւ նախարարներ ի՞նչ խորհեցան. 6.— Անակ ի՞նչպէս ընդունուեցաւ. 7.— Անակ ի՞նչպէս զարկաւ Մեծն Խոսրովը. 8.— Նախարարներ ի՞նչ քին. 9.— Մեծն Խոսրով մեռնելու ասէն ի՞նչ հրամայեց:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Յզուայի ե ո՞ր մեր անպարսէյի քայերը պառնով սպաննեց կը խորհեին օտարներ իրենց ազգականներուն եւ ազգակիցներուն ձեռքով:

ՀԱՅԵՐԸ ԱՌԱՆՑ ԹԱԳԱՒՈՐԻ 25 Տ. (261-286)

1. Արտաշիր լսելով Խոսրովի մահը, եկաւ տիրեց Հայաստանի և հրաման քաւ սրէ անցունել Մեծն Խոսրովի ընտանիքը:

2. Խոսրովի երկու պղտիկ զաւակները աղատեցան Արտաշիրի ձեռքէն. ասոնցմէ մէկն էր Տրդատ, զոր Հռովմ փախցուց Արտաւազդ Մանգակունի իշխանը և միւսն էր Խոսրովադուխտ որ Անիի ամրոցը տարաւ Օտա Ամասունին:

3. Հայաստան երկու մասի բաժնուեցաւ, Արեւելեան՝ որուն կը տիրէին Պարսիկները և Արեւմտեան՝ զոր Հռովմայեցիները կը կառավարէին Հայ կուսակալներով:

4. Տրդատ Հռովմի մէջ մեծցաւ և զարմանալի բաշտութիւններով Հռովմայեցիներուն սիրելի եղաւ:

5. Տրդատ Հռովմի թշնամի Հռչէ հսկայ թագաւորը գերի բռնելուն համար, Հռովմի կայսրը շատ զօրքով Տրդատը զրկեց Հայաստան, հօրենական գահը բազմելու:

ՀԱՐՅԱՐՆ. 1.— Արաքսի երբ լսեց Խոսրովի մահը ի՞նչ քաւ. 2.— Խոսրովի զաւակներէն որո՞նք աղատեցան. 3.— Հայաստան քանի՞ մասի բաժնուեցաւ. 4.— Տրդատ ի՞նչպէս սիրելի եղաւ Հռովմայեցիներուն. 5.— Ո՞վ զրկեց Տրդատը Հայաստան իր հօրենական գահը բազմելու:

ՄԵԾՆ ՏՐԴԱՏ 56 Տ.

(286-342)

1. Տրդատ, երբ կեսարիա հասաւ, շատ Հայ նախարարներ դիմաւորեցին. իսկ երբ Հայաստան մտաւ, թագաւորական պատիւներով ընդունուեցաւ:

2. Տրդատ վճռեց Պարսիկները, ընդունեց Օտա նախարարը որ յանձնեց արքունի դանձերը և քոյրը Խոսրովագուխտը:

3. Տրդատ ուզեց իր յաջորդութիւններէ ետք շնորհակալութեան զոհ մատուցանել Անահիտ դիւցունիին:

4. Անակի տղան Գրիգոր, որ Տրդատի քով ծառայութեան մտած էր, չուզեց Անահիտի արձանը պսակներով զարդարել:

5. Տրդատ նախ անուշութեամբ և ետքը տանջանքներով ստիպեց Գրիգորը որ թողու քրիստոնէութիւնը, և երբ չյաջողեցաւ ու իմացաւ թէ Անակի որդին է, հրամայեց խոր վիրաւոր նետել զայն:

6. Տրդատ անկից ետք շատ անգամ զարկաւ Պարսիկները, իր ազատիչը՝ Արտաւազդ Մանգաւկունին ալ հաղարապետ բրաւ:

7. Մեծն Տրդատ Աշխատար իշխանին Աշխէն աղիկը իրեն կին առաւ և աշխատեցաւ զօրացնել թագաւորութիւնը. իր օրով չորս հարիւր նախարարութիւններ կային:

8. Մեծն Տրդատ Հռովմ կըթուած ըլլալով, չափազանց

գիցապաշտ էր և քրիստոնեաներու հակառակ. և երբ Հռովմէն փախչող Քրիստոնեայ կոյսերը տեսաւ, ստիպեց որ կռապաշտ ըլլան և անոնցմէ ամէնէն գեղեցիկը՝ Հռիփսիմէն կին առնել ուզեց:

9. Հռիփսիմէն, որ ուխտած էր կոյս մնալ, յանձն չառաւ ամուսնանալ, և ո՛չ ալ ուրացաւ իրեն հաւատքը:

10. Տրդատ չարաչար տանջանքով սպաննել տուաւ Հռիփսիմէն և իր ընկերուհիները:

11. Վեց օր ետք Տրդատ Վաղարշապատէն որսի համար դուրս ելած միջոցին, տեսաւ կոյսերու գիւղները և ինեզեցածի պէս փախաւ լեռները. քովիներն ալ շատ գէշ աղբուեցան:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Հայ նախարարները Տրդասը ի՞նչ պէս ընդունեցին. 2.— Տրդաս ի՞նչ քաւ Պարսիկները. 3.— Տրդաս որո՞ւ զոհ մատուցանել ուզեց եւ ինչո՞ւ համար. 4.— Անակի տղան Գրիգոր ինչո՞ւ չուզեց զարդարել Անանիի տաճարը. 5.— Ի՞նչ քաւ Տրդաս. 6.— Տրդաս ի՞նչ պատժեց սուս Արտաւազդ Մանգակունիի եւ Օսա Ամասունիի. 7.— Տրդաս որո՞ւ աղջիկը կին առաւ, իր օրով, որքա՞ն նախարարութիւն կար. 8.— Տրդաս ինչո՞ւ սխալեց Հռովմէ փախչող կոյսերը որ կռապատ ըլլան. 9.— Հռիփսիմէ եւ իր ընկերուհիները ի՞նչ ըրին. 10.— Տրդաս ի՞նչ քաւ Հռիփսիմէն. 11.— Տրդաս Վաղարշապատէն ելնելուն ի՞նչ տեսաւ եւ ի՞նչ եղաւ:

ԳԻՏԵԼԻՔ. Տեսնելով որ Տրդաս կոյսերու դիտարկումն առջեւ տեսնուցաւ եւ կորսնցուց իր վարագային ֆառերը. իբր նախասինք, ըսին խոզ եղաւ, քերեւս գաղտնի Բրիտանացի Հայերը տոնին այս մակդիրը, հակադիր վարագառի, որ կը տրուէ Հայ ֆառերու, ինչպէս Վարագառ:

Ի՞նչպէս բառը՝ զոր ժողովուրդը կը գործածէ, չի նշանակեր իրապէս եօ եղաւ. այսպէս պէտք է հասկնալ խոզացաւ բառն ալ:

ՀԱՅԵՐՈՒ ՔՐԻՍՏՈՆԵՌԻԹԵԱՆ

ՎԵՐԱԳԱՐՁԸ

(301)

1. Հայերու արքունիքը այս եղելութիւններուն վրայ կը մտածէր. Տրդատի քոյրը Խոսրովադուխտ հրաման առաւ հանել տալ 14 տարի խոր վերապը մնացած Գրիգորը:

2. Մէկը չէր հաւատար Ս. Գրիգորի ողջ մնացած ըլլալուն, բայց երբ Օսա նախարարը բերաւ, ամենքն ալ սկսան հաւատալ Ս. Գրիգորի քարոզներուն:

3. Ս. Գրիգոր բժշկեց Տրդատը, եւ մկրտեց հազարաւոր մարդիկ, այնպէս որ ամբողջ ազգը Քրիստոնեայ եղաւ:

4. Ս. Գրիգոր այսպէս կանգնեց Հայաստանի եկեղեցին եւ կոչուեցաւ Լուսաւորիչ Հայ Աշխարհին:

5. Ս. Գրիգոր Տրդատի օգնութիւնով Էջմիածնի եկեղեցին ու վանքը շինեց, ուր կը նստի ընդհանրական Կաթողիկոսը, որ յաջորդն է Ս. Լուսաւորչի:

6. Տրդատ չինեց նաեւ Հռիփսիմէ եւ Գայիանէ

կոյսերուն թաղուած տեղերուն վրայ եկեղեցիներ:

7. Տրդատ ջերմ քրիստոնեայ եղաւ, հալածեց քուրմերը, և Ս. Գրիգորի աշակից եղաւ:

8. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Կեսարիա երթալով, Կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ, Լուսաւորները եկեղեցիի վերածեց, դպրոցներ, աղքատանոցներ բացաւ և եպիսկոպոսներ ձեռնադրեց:

9. Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ իր Արիստակէս որդիին յանձնելով ժողովուրդը, Մանեայ այր կոչուած լեռը քաշուեցաւ մինչև մահը:

10. Արիստակէս որ Նիկիոյ հանգանակը բերած էր, արդէն ծանօթ էր բոլոր Հայերուն:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1. — Ո՞վ հանել տուաւ Գրիգոր խոր վիրապէն. 2. — Ո՞վ բերաւ Ս. Գրիգորը. 3. — ժողովուրդը ի՞նչ բռաւ Ս. Գրիգորը. 4. — Ի՞նչ կոչուեցաւ Ս. Գրիգորը. 5. — Ս. Գրիգոր որ՞ն օգնութիւնով շինեց Էջմիածին. 6. — Տրդատ որ եկեղեցիները շինեց. 7. — Տրդատ ի՞նչ բռաւ կապաւոս բուրմերը. 8. — Ս. Գրիգոր ուրկէ Կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ. 9. — Ո՞ւր անցուց Լուսաւորիչ իր վերջին տարիները. 10. — Ի՞նչէն ծանօթ եր Արիստակէս Հայերուն:

ԳԻՏԵԼԻԹ. — Գրիգոր խոր վիրապը եղած ժամանակ Խոսրովադուխս զադնի կը հոգար Սուրբը եւ վերջապէս 14 տարի ետքը ազատեալ առիթը գտաւ:

ՏՐԴԱՏԻ ՔԱԶՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ՎԱԽՃԱՆԸ

1. Մեծն Տրդատի ատեն Հռովմայեցիներու կայսր եղաւ Մեծն Կոստանդիանոս, որ Բիւզանդիոն քաղաքը մեծցուց, նորոգեց և անունն ալ փոխեց Կոստանդնուպոլիս դրաւ:

2. Տրդատ բարեկամ եղաւ Կոստանդիանոսի, որովհետեւ ան ալ Քրիստոնեայ եղած էր:

3. Տրդատ Պարսիկներու և Հիւսիսային լեռնյիներու դէմ պատերազմներ ունեցաւ և թուրքի մէկ հարուածով անոնց թագաւորն ու ձիւն գլուխը մէկ տեղ կտրեց նետեց:

4. Տրդատի սարսափելի քաջութիւնները ու անախարսելի ուժը զողացուցած էր թշնամիները:

5. Տրդատի մտածումը եղած էր ժողովուրդը, միշտ կը համոզէր Հայ նախարարները որ սիրով բլրան իրարու հետ, ժողովուրդին հետ ալ սիրով և քրիստոնէաբար վարուին ու չնեղեն զանոնք:

6. Տրդատ զգուշեցաւ նախարարներու իրարու հետ ունեցած վեճերէն և անբարոյ ընթացքէն, ձգեց թագաւորութիւնը և ինքն ալ գնաց քաշուեցաւ Լուսաւորի Մանեա այր կոչուած լեռը, ու թաւուն և հինգ տարեկան:

7. Նախարարները թունաւորեցին Մեծն Տըր-
դատը, որ այնքան սիրելի եղած էր ժողովուրդին
ու սարսափ աղբաժ էր թշնամիին:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Տրդատի ասեմ ո՞վ եղաւ Հռովմա-
յեցիներու կայսր. 2.— Տրդատ որո՞ւ բարեկամ եղաւ.
3.— Տրդատ որո՞նց հետ պատերազմեցաւ, բուրի մեկ
հաւուածով ի՞նչ քաւ. 4.— Հայերու բեմամիները ինչո՞ւ
չէին աւշաւեր Հայաստան. 5.— Տրդատի մտածումը ի՞նչ
էր. 6.— Տրդատի վախճանը ի՞նչ եղաւ, ո՞ւր փառուեցաւ.
Բ. Նախարարները ի՞նչ քրին:

ԴԻՏԵԼԻՔ.— Պարսպ սեղը սիրտերին մաշեցնելի ետք,
հնարիս ազգասերները ամենեւնի փայլուն պաշտօններէ իսկ
աշուի ուզած են, տեսնելով մեր անմիտքիւնը, սին վե-
ճերը: Անիծեալ տգիտքիւն, զոր ցարդ չեմք կրցած փսնել:

ԽՈՍՐՈՎ Բ. ԿՈՏԱԿ 8 Տ.

(342 - 350)

1. Մեծն Տրդատի մեռնելէն ետքը, նախա-
րարները իրարու հետ ունեցած հակառակութիւն-
ները առաջ տարին կռուելով և իրար ջարդելով:

2. Վրդանէս հայրապետը՝ խելացի նախարար-
ները համոզելով, Մեծն Տրդատի որդին Խոսրով
կոտակը կամ փոքրը թագաւոր դնել տուաւ:

3. Խոսրով Բ. տկարակազմ էր և հօրը քաջու-
թիւնը չունէր, Կոտակ կ'ըսէին. բայց Ս. Վրդա-
նէսը խորհրդակից ունենալով բարեպաշտութեամբ
կառավարեց:

4. Խոսրով Բ. մեծ և գեղեցիկ անտառ մը
տնկել տուաւ և Դուին քաղաքը շինեց և իրեն
մայրաքաղաք քրաւ:

5. Խոսրով Բ.ի օրով Հիւսիսային լեռնականնե-
րը կրկին յարձակեցան և մինչեւ Վաղարշապատի
դուռները հասան, բայց հալածուեցան:

6. Այս լեռնականներուն մեծ ջարդ տուին
Քաղարատ ասպետը և Վահան Ամատունին:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Մեծն Տրդատի մեռնելէս ետք ի՞նչ
քրին նախարարներ. 2.— Վրդանէս հայրապետ ի՞նչ
քաւ. 3.— Խոսրով Բ. ինչո՞ւ Կոտակ քաւած է, ի՞նչպէս
կառավարեց. 4.— Խոսրով ի՞նչ երկրաւեւ գործեր քաւ.
5.— Որո՞նք յարձակեցան Հայաստանի վրայ. 6.— Հիւ-
սիսային լեռնականներուն մեծ ջարդ տուողները ո՞րոնք
եղան:

ՏԻՐԱՆ Բ. 11 Տ.

(350 - 361)

1. Խոսրով Բ. Կոտակի յաջորդեց իր որդին
Տիրան Բ. որ օտարներուն դէմ թոյլ, իսկ իրեն-
ներուն դէմ խիստ էր:

2. Տիրան Բ. Յուդիանոս ուրացող կայսեր պատկերները եկեղեցիին մէջ դնել տուաւ. Յուսիկ կաթողիկոս ալ վերցուց ու ջնջեց:

3. Տիրան Բ. ծեծով սպաննել տուաւ հայրապետը և մեռցնել տուաւ յարգելի անձեր իրեն դէմ խօսած ըլլալուն համար:

4. Տիրան Բ. իր խոստման հակառակ Պարսիկներու դէմ Յոյներուն օգնած ըլլալուն, Պարսկաստանի Շապուհ թագաւորը դառով բռնեց Տիրան Բ.ը և կուրցուց:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Ո՞վ էր Տիրան Բ. ի՞նչ ընթացք ունեցաւ. 2. 3.— Տիրան Բ. ի՞նչու համար Յուսիկ կաթողիկոսը ծեծով սպաննել տուաւ. 4.— Ի՞նչ կերպով Շապուհ բռնեց Տիրանը եւ ի՞նչ բռաւ եւ ինչո՞ւ:

ԱՐՇԱԿ Բ. 20 Տ.

(362 - 382)

1. Շապուհ Հայերը սիրաշահելու համար Տիրանի որդին՝ Արշակ Բ.ը թագաւորեցուց, և Տիրան Բ. թագաւորը ազատ արձակեց:

2. Արշակ Բ. քաջ և քաղաքագէտ էր. բայց

չար ու բարկասիրտ, շատերը սպաննել տուաւ: Նախարարներուն դէմ վէճեր ունեցաւ:

3. Արշակ Բ. իր անունով շինեց Արշակաւանը և հրաման ըրաւ որ հոն փախչող չարագործները պատիժէ ազատ ըլլան:

4. Արշակաւանը շուտ լեցուեցաւ ոճրագործներով և չարերը շատցան երկրին ամէն կողմը:

5. Նախարարները միանալ պարտաւորուեցան և դիմադրեցին Արշակի, կործանեցին Արշակաւանը և մեծերը սպաննեցին: Իսկ պզտիկները Մեծն Ներսէս ազատեց և որբանոցներ բացաւ:

6. Արշակ Բ. Մեծն Ներսէս հայրապետի միջնորդութիւնը խնդրեց և նախարարներու հետ հաշտութիւն կեղծեց և ետքն անոնցմէ շատերը սպաննեց:

7. Արշակ Բ. կ'ուզէր Յոյներու և Պարսիկներու մէջ չէզոք մնալ, բայց չունենալով այն զօրութիւնը, պարտաւորեցաւ երկդիմի ընթացք մը բռնել:

8. Պարսկաստանի գրացի նախարարներն ալ ամբաստանեցին և մատնեցին Արշակը Շապուհին:

9. Շապուհ Պարսիկներու թագաւորը Արշակ Բ.ը բռնելով չլթայակապ Անոյշ բերդը դրաւ, ուր Արշակ յուսահատութենէն անձնապաշտ եղաւ:

10. Արշակի մահէն ետքը Մերուծան և մէկ

քանի մասնիչ նախարարներ կրակապաշտ եղան և իբր Պարսիկներու գործակատարներ, արիւնով և կրակով աւրեցին մեր գեղեցիկ երկիրը:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Շապուհ Հալեբու սիրք շահելու համար ի՞նչ րբաւ: 2.— Արեակ Բ. ի՞նչպէս քազաւոր եր. 3. 4.— Ո՞վ շինեց Արեակաւանք, ինչո՞ւ այնքան շուտ լեցունեցաւ: 5.— Նախարարներ ի՞նչ բրին. Մեծն Ներսէս հայրապետը ի՞նչ րբաւ: 6.— Արեակ Բ. հաւատեցաւ նախարարներուն հետ. 7.— Արեակ Բ. ի քաղաքականութիւնը ի՞նչ եր. 8.— Ո՞ր նախարարներ ամբաստանեցին եւ մասնեցին Արեակը: 9.— Շապուհ ի՞նչ րբաւ Արեակ Բ. ր. 10.— Արեակ Բ. ի մահէն ետքը ի՞նչ եղաւ մեր գեղեցիկ երկիրը:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Պարսիկները միշտ կը կասկածէին քե՛ս մենք մեր կրօնակից Յոյներուն հետ կը միանանք Պարսկաստանի դէմ. Յոյներն ալ չէին վստահեր մեր անկեղծութեան, որովհետեւ Պարսիկները շատ անգամ ստիպած էին մեզ որ իրենց հետ միանանք Յոյներու դէմ: Այսպէս մեր քաղաքականութիւնը երկդիմի եղած եր: Արեակ Բ. չկրցաւ նախարարները միացնել եւ կեդրոնական ուժ մը ստեղծել. հետեւաբար սխալ անոնց դէմ շարունակ հակառակիչ եւ նեղեղ, սպաննել: Ներքին միութեան պակասութիւնը մեր ազգին քառասունութեան պատճառ եղաւ: Իրողութիւնները զայս կը հաստատեն:

ՊԱՊ 7. Տ.

(385-392)

1. Մեծն Ներսէսի դիմումին վրայ, Յոյներու կայսրը Արշակի Պապ որդին թագաւորեցնելու համար, շատ զօրքով Հայաստան ղրկեց:

2. Պապ Հայ և Յոյն զօրքով պատերազմեցաւ Պարսիկներուն և անոնց դաշնակիցներուն հետ և յաղթեց:

3. Այս պատերազմին Սմբատ Բագրատունի Հայ սպարապետը բռնեց Մերուժանը և տաքցուցած շամիրուրը պսակի ձեւով անոր գլուխը դնելով սատկեցուց ըսելով. «Մերուժան, Հայոց թագաւոր կը պսակեմ քեզ»:

4. Պապ թագաւոր ըլլալէ ետքը մոյի կեանք ունեցաւ և Մեծն Ներսէսի խրատներէն ազատուելու համար թունաւորեց զայն:

5. Պապ Յոյներն ու զօրքերը վռնտեց երկրէն և ուղեց բոլորովին անկախ ըլլալ, բայց Յոյներու Թէոդոս կայսրը հրաման ըրաւ բռնել Պապը որ Պոլիս տարուելով գլխատուեցաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Արեակ Բ. ի ո՞վ յաջորդեց. 2.— Պապ ո՞րու դէմ պատերազմեցաւ. 3.— Սպարապետ Սմբատ Բագրատունի կրցաւ բռնել Մերուժանը եւ ի՞նչ րբաւ ու ի՞նչ րբաւ. 4.— Պապ քազաւոր ըլլալէ ետքը ի՞նչ կեանք ունեցաւ. եւ ինչո՞ւ թունաւորեց Մեծն Ներսէսը. 5.— Պապի վախճանը ի՞նչ եղաւ:

ՎԱՐԱԶԴԱՏ 3. 8.

392 - 395

1. Թէոդոս կայսրը Պապի տեղ Հայերու թագաւոր դրաւ Վարազդատ Արշակունի քալ իշխանը:

2. Վարազդատ Մեծն Տրդատի ուժը ու քաջութիւնը ունէր, որոնք ծանօթ էին Յոյներուն և Հռովմայեցիներուն:

3. Վարազդատ պատերազմի մէջ հինգ թշնամի մէկ անգամէն զարկաւ սպաննեց սուրով, ուրիշ առիթով մ'ալ բերդի մը վրայ յարձակելով, 17 մարդ նետով զարկաւ, վար դնորեց:

4. Վարազդատ թագաւոր եղած ատեն երբ Հայաստան կուգար, պատահեցաւ աւազակներու, որոնք Եփրատի կամուրջը քակեցին ու փախան:

5. Վարազդատ գետին վրայէն ցատկելով հասաւ անոնց, որոնք անձնատուր եղան:

6. Վարազդատ Յոյն զօրապետներու անկարգ ընթացքին դէմ բողոքել ուզելով, Պոլիս գնաց. բայց առանց բողոքը լսելու աքսորեցին զինքը:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Թէոդոս կայսրը Պապի տեղ ո՞վ քաղաւոր դրաւ. 2.— Վարազդատ որո՞ւ ուժն ունէր. 3. 4.— Վարազդատի քաջութիւնները կրնա՞ս իիշել. 5.— Վարազդատ կրցա՞ւ գողերը բռնել. 6.— Վարազդատ ինչո՞ւ աքսորեցին Յոյները:

ԱՐՇԱԿ Գ. 7. 8

(395 - 401)

1. Վարազդատէն ետքը՝ Թէոդոս Յոյներու կայսրը Պապ թագաւորին երկու որդիներն ալ Արշակ Գ. և Վաղարշակ Բ. Հայերու թագաւոր դրաւ. բայց Վաղարշակ մէկ տարիէն մեռաւ:

2. Արշակ Գ. ամբողջ Հայաստանի թագաւոր եղաւ. սակայն Թէոդոս կայսրի մահէն վերջ, Յոյները և Պարսիկները Հայաստանը երկուքի բաժնեցին:

3. Արեւմտեան մասը Յոյներու հարկատու եղաւ. և մէկ մասը Արշակ Գ.ի յանձնուեցաւ:

4. Արեւելեան մեծ մասը պարսիկներու հարկատու եղաւ և Արշակունի Խոսրով իշխանը թագաւոր դրուեցաւ:

5. Արշակ Գ.ի գանձը մեկ քանի նախարարներ յափշտակելով Խոսրովի տարած ըլլալուն, Արշակ Գ. պատերազմեցաւ անոր դէմ և յաղթուելէ ետք հիւանդանալով մեռաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Վարազդատին ախորհէն ետք ի՞նչ եղաւ. 2.— Վաղարշակ Բ.ի մահէն ետք Արշակ Գ. ի՞նչ քրաւ. Յոյները եւ Պարսիկները ի՞նչ քրին: 3.— Արեւմտ-

եան մասը որո՞ւ հարկասու եղաւ եւ որո՞ւ յանձնուեցաւ.
4.— Արեւելեան մասը որո՞ւ հարկասու եղաւ եւ ո՞վ
քաղաւոր դրուեցաւ: 5.— Մեկ քանի նախաբարձքեր ի՞նչ
ըրին Արեւիկ Գ. քաղաւորին, ի՞նչպէս մեռաւ Արեւիկ Գ.:

ԽՈՍՐՈՎ Գ. 5 Տ.

(398 - 402)

~~~~~

1. Խոսրով Գ. Արշակ Գ.ի մահէն ետք, երկու
թագաւորութիւնը մինակ վարել սկսաւ, որովհետեւ
Յոյները նոր թագաւոր չդրին իրենց բաժնին
վրայ:

2. Խոսրով թէ՛ Յոյները և թէ՛ Պարսիկները
սիրաշահիլ սկսաւ և Ս. Սահակը կաթողիկոս նշա-
նակեց:

3. Նախարարները նախանձեցան և Խոսրով
Գ.ի դէմ գրգռեցին Պարսիկներու թագաւորը
որ իր որդին շատ զօրքով ղրկեց Հայաստան և
ձերբակալելով Խոսրով Գ.ը, չղթայի զարկած Անոյշ
բերդը ղրկեց:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Արեւիկ Գ.ի մահէն ետք, ի՞նչ քա-
ւոր Խոսրով Գ. 2.— Խոսրով Գ. ի՞նչպէս կառավարեց եւ ո՞վ
նշանակեց կաթողիկոս. 3.— Նախաբարձքեր ի՞նչ
ըրին եղաւ Խոսրով Գ.

ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՆ

21 Տ.

(402 - 423)

~~~~~

1. ԽՈՍՐՈՎ Գ.ի
անդ իր եղբայրը
Վռամշապուհ Հա-
յաստանի թագաւոր
դրուեցաւ Պարսիկ-
ներու կողմէ:

2. Վռամշապուհ
բարի և խաղաղասէր
թագաւոր մ'էր, որ
գիտցաւ համերաշխ ապրիլ թէ՛ օտար ազգերուն
և թէ՛ նախարարներուն հետ:

3. Վռամշապուհ չղլացաւ յարգանք կրօնական-
ներուն և անոնց հետ ջանաց որ ուսումն ու գիտու-
թիւնը-ծաղկի մեր ազգին մէջ:

4. Վռամշապուհ ինքն ալ փառաբեցաւ որ
տնուին Հայ տառերը և Ս. Սահակ Հայրապետի
Ս. Մեսրոպ գիտնական վարդապետի աշխա-
տութիւններուն օգնեց:

5. Մեսրոպ վարդապետ ինքը ամբողջացուց

Հայ գիրքերը, որ կոչուեցան Մեսրոպեան տառեր:

6. Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի խորհուրդով Վռամհապուն հերկրին ամէն կողմէ դպրոցներ բացաւ և ուշիմ տղաքներ օտար համալսարաններ զրկեց իրենց ուսումէն լրացնելու համար:

7. Այս տղաքներէն շատեր նշանաւոր մարդիկ եղան, ինչպէս Եղիկ, Կորիւն, Եղիշէ, Ղազար Փարպեցի և ուրիշներ, որոնք գիրքեր գրեցին, Աստուածաշունչը և ուրիշ կրօնական գիրքեր Հայերէնի թարգմանեցին և Հայ լեզուն ծաղկեցուցին:

8. Վռամհապունի թագաւորութեան այս չորսնը ըստեցաւ Ոսկեդար Հայ Գրականութեան:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Խոսումի տեղ ո՞վ գրուեցաւ քաղաւոր, եւ որո՞ւ կողմէ: 2.— Վռամհապուն ի՞նչպէս ապրեցաւ: 3.— Կրօնականներուն ի՞նչ չղացաւ: 4.— Վռամհապուն փափաքեցաւ Հայ տառերու գիտիմ: 5.— Ո՞վ ամբողջացուց Հայ տառերը: 6.— Վռամհապուն Ս. Մեսրոպի խորհուրդով ի՞նչ քրաւ: 7.— Այս տղաներէն որո՞նք նշանաւոր եղան, ի՞նչ գիրքեր քարգմանեցին: 8.— Վռամհապունի քաղաւորութեան շրջանը ի՞նչ կ'ըլլայ:

ԽՈՍՐՈՎ Գ. Կրկին անգամ 1. Տ.

(423 - 424)

1. Ս. Սահակ հայրապետի միջնորդութիւնով Խոսրով Գ. կ'ազատի Անդշ բերդէն:

2. Խոսրով Գ. երկրորդ անգամ թագաւոր կը դրուի Հայերու, բայց մէկ տարիէն կը մեռնի:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Խոսրով Գ. ազատեցաւ Անդշ բերդէն. 2.— Խոսրով Գ. երկրորդ անգամ ո՞րքան տե՛ն քաղաւորեց:

ՇԱՊՈՒՇ ՊԱՐՍԻԿ 4 Տ.

(424 - 428)

1. Պարսիկներու թագաւորը փոխանակ Հայ թագաւոր մը դնելու, իր որդին Շապուհը Հայաստանի թագաւոր դրաւ:

2. Շապուհ թոյլ էր, և կրակապաշտ ըլլալուն ծաղրելի եղած էր Հայ նախարարներու:

3. Անգամ մը շամբերու մէջ կ'ինճ կ'որոտային խորով, բոցը պատեց Շապուհը, որ սկսաւ վախշաւ, Մովսէս Աստուծոյ նախարարը կրակը ցուցնելով տաւ. «Ինչո՞ւ կը վախնաս, Աստուածորդի՛, ահա, հայրդ ու Աստուածդ...»:

4. Շապուհ իր հօրը հիւանդութիւնը լսելով Պարսկաստան գնաց և հօրը մահէն ետքը հոն սպաննուեցաւ:

5. Շապուհի հեռանալէն ետքը, Հայերը ապրտամբեցան և դուրս քշեցին Պարսիկները և երեք տարի անիշխանութեան մէջ մնացին:

6. Սահակ, Ս. Մեսրոպ և Վարդան Մամիկոնեան Յունական Հայաստան սկսան գործել, զզուած նախարարներու անհասկացողութենէն:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Խոսով Գ.է Եսփր ո՛վ եղաւ Հայասանի քաղաւր: 2.— Ինչպէս եր Շապուհ: 3.— Մոկացի Ասովմ նախարար ի՞նչ քաւ Շապուհին: 4.— Շապուհ ի՞նչու զնաց Պարսկաստան եւ ի՞նչ եղաւ: 5.— Շապուհի հիւանդանալէն Եսփր Հայերը ի՞նչ ւրին: 6.— Յունական Հայաստան ո՞րոնք կը գործէին:

ԱՐՏԱՇԻՐ կամ ԱՐՏԱՇԷՍ Գ. 5. §.

(428 - 433)

1. Վռամ Պարսիկներու թագաւորը Հայերու հետ հաշտուելու համար Հայ նախարարները հրաւիրեց:

2. Նախարարներն ալ Ս. Սահակի գիմեցին,

որ իր թոռը Վարդան Մամիկոնը և Սմբատ Բագրատունին Պարսիկներու Վռամ թագաւորին զրկեց:

3. Վռամ մեծ պատիւով ընդունեց Հայերը և Վռամշապուհի Արտաշէս 18 տարեկան որդին թագաւոր դրաւ, որ Պարսիկ լեզուով ըսուեցաւ Արտաշիր:

4. Արտաշէս Գ. իր մոլութիւններուն համար ատելի եղաւ նախարարներուն, որոնք գիմեցին Ս. Սահակի, որպէս զի իրենց հետ Պարսիկ իշխան մը պահանջէ Վռամ թագաւորէն:

5. Ս. Սահակ օտար իշխանի մը վնասները իւրեց և համամիտ չգտնուեցաւ:

6. Նախարարները Սուրմակ անուն քահանայ մը առին ու գիմեցին Վռամ թագաւորին և զըրպարտեցին թէ՛ Սահակ կաթողիկոս և Արտաշէս թագաւորը միացած կ'ուզեն ապստամբել:

7. Վռամ թագաւորը հաւատաց և Սուրմակը կաթողիկոս և Պարսիկ իշխան մը Մարզպան նշանակեց Հայաստանի:

8. Ս. Սահակն ալ արգիլուեցաւ Պարսկաստանէն դուրս ելլելէ. իսկ Արտաշէս թագաւորը արքայութեցաւ:

9. Արշակունիներու հարկատու թագաւորութիւնն ալ այսպէս կործանեցաւ, Քրիստոսի 433 թուականին, 380 տարի տեւելէ ետքը:

ՀԱՐՑԱՐԱՆ 1.— Հայկական ապսամբուրիւնը ի՞նչպէս վերջացուց Վառամ Պարսիկներու քաղաւորը: 2.— Հայ նախարարները որո՞ւ դիմեցին եւ ո՞վ դիմեցին: 3.— Վառամ քաղաւորը ի՞նչպէս ընդունեց Հայ պատգամաւորները: 4.— Արսաւես կամ Արսաւէր ինչո՞ւ ասելի զաւակաւորներուն եւ ասոնք ի՞նչ քրին: 5.— Ս. Սահակ ի՞նչ քաւ: 6.— Նախարարները ի՞նչ քրին: 7.— Վառամ քաղաւորը հաւատա՞յ: 8.— Ս. Սահակ եւ Արսաւէր ի՞նչ եղան: 9.— Արեւիկունիներու հարկատու քաղաւորութիւնը ե՞րբ կործանեցաւ եւ քանի՞ տարի տեւեց:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Երիտասարդ սնխոնեմ քաղաւոր մը փոխանակ Ս. Սահակի գործակցելու, ինկզիմէր տուաւ մոտքիւններու եւ չլսեց ոչ մէկուն: Նախարարներն ալ զգուած քաղաւորներէ, որոնք աւելի տուրի կարծես վերակացունէր էին. շաւ սեպեցին առանց Հայ քաղաւորի մնալ այն յոյսով թէ օտարազգիները իրենց ձեռք խաղաղիկ կ'ընեն, ինչպէս ըրած էին Շապուհ պարսիկը. Հայերու քաղաւոր եղած ասէն, քայց մեծ սխալ մը կը գործէին:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ. — ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆԵՐՈՒ

ՀԱՐԿԱՏՈՒ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ

43. Ո՞վ էր Արգար:

— Արշամի որդին, որ իր մայրաքաղաքը Եդեսիա փոխադրեց:

44. Արգարի տան ի՞նչ պատահեցաւ:

— Արգարի թագաւորութեան երրորդ տարին

ճնաւ աշխարհի փրկիչը Յիսուս - Քրիստոս:

45. Արգար ի՞նչ գործեր ունեցաւ:

— Արգար իմաստութիւնով կառավարեց երկիրը, հռովմայեցիներու հետ սիրով վարուեցաւ, Պարթեւներու թագաւորին որդիները հաշտեցուց, Յիսուս իր երկիրը հրաւիրեց եւ Քրիստոնէութիւնը թաղէտ առաքեալէն ընդունելով, մկրտուեցաւ:

46. Արգարին ո՞վ յաջորդեց:

— Արգարէն ետքը Անանէ կամ Անանուն որդին, որուն օրով թագաւորութիւնը երկուքի բաժնուեցաւ:

47. Անանէն կամ Անանուն ի՞նչ գործ ունեցաւ:

— Անանէ Քրիստոնէութիւնը ուրաջաւ եւ Ադգէ եպիսկոպոսը նահատակեց ու երկու տարի վերջ մեռաւ:

48. Ո՞վ էր Սանատրուկ:

— Արգարի քեռորդին, որ Անանէի երկիրներուն ալ տիրելով, թագաւորութիւնը միացուց, Քրիստոնէաները հալածեց եւ իր Սանդուխտ աղջիկը Քրիստոնէայ մնալ ուզելուն, թաղէտ առաքեալին հետ նահատակեց:

49. Սանատրուկի ո՞վ յաջորդեց:

— Սանատրուկի մեռնելէն ետքը մօր կողմէ Արշակունի Երուանդ իշխանը յափշտակեց թագաւորութիւնը եւ Սանատրուկի զաւակները սպաննել տուաւ:

50. — Ո՞վ էր Արտաշէս Բ.

— Սանդուխտի պղծիկ տղան, զոր Սմբատ Բագրատունին Պարսկաստան փախցուցած էր, վերադարձաւ Հայաստան և Երուանդ թագաւորի դէմ կռուելով, անոր տեղ թագաւոր պսակուեցաւ:

51. Արտաշէս ինչ գործեր ունեցաւ.

— Արմենիոյ դէմ կռուեցաւ, յաղթեց և անոնց թագաւորին աղլիկը՝ Սաթինիկը իրեն կին առաւ, և Հայերոյ սիրելի թագաւոր մը եղաւ:

52. Արտաշէսի ո՞վ յաջորդեց.

— Արտաւազդ Բ. որ անխոհեմ ու չարասիրտ թագաւոր մը ըլլալով, նախարարներուն ատելի եղաւ և որսի ատեն փոսը ինչալով կորսուեցաւ:

53. Արտաւազդ Բ. ի ո՞վ յաջորդեց.

— Արտաւազդ Բ. անորդի ըլլալուն, իր երկու եղբայրները Տիրան Ա. և Տիգրան Գ. յաջորդեցին իրարու ետեւէ:

54. Տիրան Ա. ի՞նչպէս կռուութեանց երկիրը.

— Տիրանը զբոսասէր ըլլալուն, ջանաց Հռովմայեցիներուն միայն սիրելի ըլլալ:

55. Տիգրան Գ. ի՞նչ գործ լրաւ.

— Տիգրան Գ. Պարթեներու հետ միանալով, յաղթեց Հռովմայեցիներուն, բայց Փոքր Ասիա մտած ատեն, Յոյն թագուհիէ մը դաւով բռնուելով, պարտաւորուեցաւ Հռովմի կայսեր փեսայանալ և իր աթոռը վերադառնալ:

56. Տիգրան Գ. ի ո՞վ յաջորդեց.

— Վաղարշ հայրենասէր, որ Վաղարշապատ քաղաքը յինչ և Հիւսիսային աղգերու դէմ մղած պատերազմին մէջ մեռաւ:

57. Ո՞վ էր Մեծն Խոսրով.

— Հայրենասէր Վաղարշին ուղին Խոսրով Ա. որ իր հօրը վրէժը լուծելու համար պատերազմեցաւ Կովկասեան աղգերու դէմ և յաղթեց:

58. Մեծն Խոսրով ուրիշ ի՞նչ պատերազմներ ունեցաւ.

— Հռովմայեցիներուն դէմ կռուեցաւ և յաղթեց: Պարսիկ Արտաշիր Սասան իշխանը հալածեց, բայց յետոյ իր աղգական Անակ իշխանէն դաւով զարնուեցաւ Պարսիկ Արտաշիրի թերագրութիւնով:

59. Մեծն Խոսրովի մահէն ետքը ի՞նչ եղաւ:

— Արտաշիր տիրեց Հայաստանի, սրէ անցնել տուաւ Մեծ Խոսրովի ընտանիքը, ուրկէ ազատեցան Տրդատ և իր քոյրը Խոսրովադուխտ:

60. Տրդատը ո՞ւր փախցուցին.

— Տրդատը փախցուցին Հռովմ ուր մեծցաւ և քաջութիւններովը սիրելի եղաւ Հռովմայեցիներուն:

61. Ռոմն է իր քաջութիւններէն զխաւոյր.

— Հռովմի թշնամի Հռէ հսկայ թագաւորը գերի բռնեցն է, որու փոխարէն Հռովմի կայսրը շատ զօրքով Տրդատը Հայաստան դրկեց, և իր հօր դահը բազմեցուց:

62. Տրդատ ի՞նչ գործեր ունեցաւ.

— Տրդատ սիրով ընդունեց նախարարները

ու պաշտօններ տուաւ անոնց, վնասեց Պարօիկները, իր արքունի գանձին տիրացաւ, տեսաւ իր քոյրը և յետոյ Անահիտ գիցուհիին զս. մատուցանելով շնորհակալ եղաւ:

63. Գրիգոր ո՞վ էր.

Անակի տղան, որ Տրդատի քով ծառայութեան մտած էր, չուզեց Անահիտի արձանը պատկերելով զարգարել, որովհետեւ Կեսարիա մեծցած և Քրիստոնեայ եղած էր:

64. Տրդատ թագաւորը ի՞նչ բռաւ Գրիգորի:

— Նախ անուշութիւնով համոզեց զայն, ետքը տանջանքներ տուաւ և երբ տեսաւ յամուռութիւնը, Խոր Վիրապ նետել հրամայեց:

65. Քրիստոնեայ կոյսերը ու անոնց ընկերուհի Հռիփսիմէն ինչու նահատակեց Տրդատ:

— Տրդատ ուզեց կոյսերը կռապաշտ ընել և Հռիփսիմէն ալ իրեն կին առնել, սակայն անոնք Քրիստոնեայ մնալ ուխտած ըլլալով, մերժեցին Տրդատի առաջարկութիւնը և նահատակուեցան:

66. Տրդատ երբ կոյսերուն զխակները տեսաւ ինչ եղաւ:

— Տրդատ և իրենները գէշ ազդուեցան և խենդի նման լեռները փախան:

67. Ինչ նտեւանք ունեցաւ Տրդատի հիւանդութիւնը.

— Տրդատի քոյրը հրաման առաւ Խոր Վիրապէն հանել Ս. Գրիգորը, որ բժշկեց Տրդատը և Քրիստոնէութիւնը քարոզեց:

68. Հայերը ընդունցին Քրիստոնէութիւնը:

— Նախ Տրդատ և իրենները ընդունեցին և յետոյ ամբողջ Հայ Ազգը, Քրիստոսի 301 թիւին:

69. Մեծ Տրդատ Քրիստոնէութիւնը ընդունեցն ետքը ի՞նչ բռաւ.

— Մեծ ջանք բռաւ Քրիստոնէութիւնը տարածելու. Լուսաւորչի խորհրդով Ս. Էջմիածինը և ուրիշ շատ մէկեղեցիներ շինեց և ժողովրդական թագաւոր մը եղաւ:

70. Ո՞վ յաջորդեց Մեծ Տրդատի.

— Իր որդին Խոսրով Բ. Կոսակ կամ Փոքրը, որ Դուին քաղաքը շինեց և լաւ կառավարեց երկիրը:

71. Խոսրով Կոսակի ո՞վ յաջորդեց.

— Տիրան Բ. որ օտարներուն գէմ թոյլ և իրեններուն գէմ խիստ էր, ծեծով սպաննել տուաւ կաթողիկոսը, բայց Շապուհ թագաւորն ալ անոր աչքերը հանեց:

72. Տիրանի ո՞վ յաջորդեց.

— Որդին Արշակ Բ. որ թէև քաջ էր և քաղաքագէտ, սակայն բարկասիրտ ըլլալուն, չկրցաւ նախարարները սիրաշահիլ և անոնց հակառակ Արշակաւանը շինեց և սփռագործներով լեցուց:

73. Արշակ Բ. ի՞նչ վախճան ունեցաւ.

— Նախարարները մատնեցին զայն, Պարօիկներու թագաւորին որ Անոյշ բերդը դրաւ զայն, հոն Արշակ ինքզինքը սպաննեց:

74. Արշակ Բ. ի ո՞վ յաջորդեց .

— Մեծն Ներսէսի դիմումին վրայ Յոյները Արշակի Պապ որդին շատ զօրքով Հայաստան զըրկեցին, բայց մօրի կեանք մը ունեցաւ, Մեծն Ներսէսը թունաւորեց և ինք ալ Յոյներէն բռնուելով Պոլիս տարուեցաւ ու գլխատուեցաւ :

75 Ո՞վ էր Վաղարշապատ .

— Արշակունի քաջ իշխան մը, զոր Յոյն կայսրը Պապի տեղ թագաւոր դրաւ և երբ Յոյն զօրապետներու անկարգութիւններուն դէմ Պոլիս բողոքեց, արտօրուեցաւ և իրեն տեղ Պապի երկու որդիները Արշակ Գ. և Վաղարշակ Բ. Հայերու թագաւոր դրաւ Յոյներու թէոգոս կայսրը :

76. Ի՞նչ բրին Արշակ Գ. և Վաղարշակ Բ. .

Վաղարշակ մէկ տարիէն մեռաւ. իսկ Արշակ Գ. ամբողջ երկրին տիրեց. սակայն թէոգոս կայսրի մահէն ետքը Պարսիկները ու Յոյները Հայաստանը երկուքի բաժնեցին, և Պարսիկները իրենց բաժնին Խոսրով Գ.ը թագաւոր դրին :

77. Արշակ Գ. և Խոսրով Բ. ի՞նչպէս վարուեցան .

— Իրարու դէմ կռուեցան. Արշակ Գ. յաղթուեցաւ. իսկ Խոսրով Բ. ալ նախանձոտներ ունեցաւ Հայ նախարարներէ որոնք արտօրել տուին Անոյշ բերդը :

78. Խոսրով Բ. ի ո՞վ յաջորդեց .

— Իր եղբայրը Վառձապուն, որու օրով գլխուեցան Հայ տաւերը, ծաղկեցաւ ուսումը ու գիտութիւնը, թարգմանուեցաւ Աստուածաշունչ Ս. Գիրքը և այս թագաւորին յընանը կոչուեցաւ Ոսկեդար Հայ Գրականութեան :

79. Վառձապունի ո՞վ յաջորդեց .

— Կրկին Խոսրով Գ., բայց տարիէ մը մեռնելով, Շապուհ Պարսիկ թագաւորազունը թագաւոր եղաւ, բայց կռապաշտ և թոյլ ըլլալուն ծաղրելի եղաւ Հայ նախարարներուն :

80. Պարսիկ Շապուհի ո՞վ յաջորդեց .

— Պարսիկ Շապուհի հեռանալէն ետքը, Հայերը ապստամբեցան և Պարսիկներու թագաւորը Հայերը սիրաշահելու համար Վառձապունի Արտաշէս կամ Արտաշիր 18 տարեկան որդին թագաւոր դրաւ :

81. Արտաշէս Գ. ի՞նչպէս կառավարեց .

— Մօրի թագաւոր մը ըլլալուն, Հայ նախարարները Պարսիկ իշխան մը պահանջեցին Պարսիկներու թագաւորէն որ Պարսիկ մարզպան մը նշանակելով վերջ տուաւ Արշակունի Հայ թագաւորութեան Գրիտոսի 433 թուականին :

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ԹԱԳԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐՋԱՆԱԼԷՆ

ԵՏԲԸ

(433 - 885)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

ԿՈՄՍԵՐ ԵՒ ԴՈՒՔՍԵՐ

.....

1. Արշակունիներու թագաւորութեան անկումէն ետքը, Յունական բաժնին մէջ թէոդոս Բ. կայսրը կառավարութիւնը յանձնեց զինուորական իշխաններու, որոնք Կոնստանտինոպոլիս կը կոչուէին,

2. թէոդոս Բ. կայսրը շինեց Կարին կամ թէոդոսիոպոլիս քաղաքը, իր զօրքերուն ապահովութեան համար:

3. Հայ նախարարները իբր հպատակ սուրբ կուստային. բայց ժողովական կերպով իրենց երկիրները ինքնօրէն կառավարելու իրաւունք ունէին:

4. Զենոն կայսրը ապստամբութեան մը պատճառով վերցուց նախարարական որդիէ որդի յաջորդութիւնը և ինքը սկսաւ ընտրել անոնց յաջորդը:

5. Յոյն կայսրեր սկսան նոր կարգեր հաստատել, քաղաքներ շինել կամ նորոգել և իրենց սիրելի Հայ իշխաններ վերակացու դնել:

6. Այս իշխաններէն կը յիշուին Տաճատ, Շմաւոն և Համազասպ Դոմիս տիտղոսով:

7. Հայերը հանգիստ էին, երբ Յունական կայսրութիւնը զօրաւոր էր. միայն կը նախատուէին Յոյներէն եկեղեցական ծէսերու տարբերութեան համար:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Յունական Հայաստանի մէջ Թեոդոս Բ. կայսր որո՞ւ յանձնեց Հայերու կառավարութիւնը: 2.— Թեոդոս Բ. կայսր որ բաղաւր շինեց: 3.— Հայ նախարարներ ի՞նչպէս կը կառավարէին իրենց սեփական երկիրները: 4.— Ինչո՞ւ Զենոն կայսր վերցուց նախարարական յաջորդութիւնը: 5.— Յոյն կայսրեր Հայ իշխաններ ալ վերակացու դրին: 6.— Որո՞նք կը յիշուին անոնցմէ: 7.— Հայերը հանգիստ էին Հայաստանի Յունական բաժինին մէջ:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Յոյն եւ Հայ եկեղեցիներու արարողութիւններու տարբերութիւն և Հաղորդութեան հացը անխառն ընել. Բաժակին մէջ ջուր յաւունել. Սուրբ Առնաւոր խաչեցարով երգել. Դեկ. 25ին ծնունդ չընել:

Յոյներու քաղաքական մեծ շարժառիթն եր հետեւ Հայերուն Քաղկեդոնի Ժողովն չհանձնաւ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

ՄԱՐԶՊԱՆՆԵՐ ԵՒ ՈՍՏԻԿԱՆՆԵՐ

ՎԻՀՄԻՐՇԱՊՈՒՀ ՊԱՐՍԿԱ ՄԱՐԶՊԱՆ

(434 - 448)

1. Արշակունիներու թագաւորութեան վերջանալէն ետքը, Պարսիկներն ալ սկսան կառավարել իրենց բաժինը կուսակալներով, որոնք Մարդպան կ'ըսուէին ու տուրք կը ժողովէին:

2. Հայ նախարարները իրենց սեփական երկիրներու տէրն էին ու կէս մը անկախ կ'ապրէին ու առանձին զօրք ունէին:

3. Առաջին Մարդպանը եղաւ Վիհմիրշապուհ Պարսիկ իշխանը, որ կեցաւ 14 տարի:

4. Թէև շատ նախարարներ զղացին իրենց անմիաբանութեան համար և դիմեցին Ս. Սահակ հայրապետին, որ կրկին կաթողիկոս ըլլայ. բայց Ան մերժեց և պատմեց իր տեսիլը, Հայերու դժբաղդ ապագայի մասին:

5. Ս. Սահակ 439 թուին վախճանեցաւ. իսկ

Ս. Մեսրոպ 6 ամիս ետքը: Նախարարները Սահակ-Մեսրոպի աշակերտներէն Յովսէփ եպիսկոպոսը կաթողիկոս ընտրեցին ընդհանուր Հայերու:

6. Յազկերտ Բ. Պարսիկներու թագաւորը, Յոյներու յաղթելէն ետք, իր առաջին պաշտօնեայ Միհրներսէհի դրդումով, Հայերու, Վրացիներու և Աղուաններու հրաման ըրաւ կրակն, Արեւը պաշտել:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1. — Արշակունիներու քաղաւորութեան վերջանալէն ետք Պարսկական Հայաստանի ինչպէս կառավարուեցաւ: 2. — Հայ նախարարներ ինչ վիճակ ունէին: 3. — Ո՞վ եղաւ Առաջին Մարդպանը: 4. — Հայ նախարարներ ինչո՞ւ դիմեցին Ս. Սահակ հայրապետին: 5. — Ս. Սահակ ո՞ր քուսկանին վախճանեցաւ. իսկ Ս. Մեսրոպ ե՞րբ. ո՞վ ընտրուեցաւ կաթողիկոս: 6. — Յազկերտ Բ. ինչ հրաման ըրաւ Հայերուն, Վրացիներուն եւ Աղուաններուն:

ՎԱՍԱԿ ՍԻՒՆԻ (4. Տ.)

ՀԱՅ ՄԱՐԶՊԱՆ

(448 - 452)

1. Վիհմիրշապուհի մեռնելէն ետքը, Յազկերտ Բ. Մարդպան դրաւ Վասակ Սիւնի իշխանը և շատ պատիւներ տուաւ անոր:

2. Վասակ Պարսիկ թագաւորին սիրելի ըլլալու համար, սկսաւ աշխատիլ Հայերը ձուապաշտ

ընելու, փոխանակ Հայ նախարարները սիրաշահելու:

3. Յագիերտ Բ. Դաւանագիր մը զրկեց կրահապաշտութեան մասին. Հայերը Բնդհանուր ժողովով պատասխանեցին և Քրիստոնէութեան ճշմարտութիւնը ապացուցանելով, մեռնելու պատրաստ ըլլալին ստորագրեցին:

4. Յագիերտ Բ. Հայ նախարարները, Պարսկաստան կանայ ու բանտարկեց, ստիպելով որ հաւատքին ուրանան և կրակին ու Արեւին երկրպագութիւն ընեն:

5. Հայ նախարարները իբր ուրացող, Յագիերտի կամքը կատարեցին և մեծ պարզեւնեւորով կրակապաշտութիւնը սորվեցնող մողերու հետ դարձան Հայաստան:

մողերը Պարսիկներու և մողերը ծեծեցին և նախաւանդեցին:

Պատկերէք Վասակի ընթացքը եւ նախաւանդեալ գործը:

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

(451)

1. ՅԱԶԿԵՐՏ Բ.

Հայերու դիմադրութիւնը և խաբուած ըլլալը լսելով, շատ զօրք զրկեց Հայաստան, ուր Վասակի միացան: Հայերը կը

Վարձէին թէ Վասակ ալ սրտով իրենց հետ է, բայց հակառակ իր երգումին և ուխտերուն, միշտ ժառաղար խաբեց Հայերը և Պարսիկներուն միայն ծառայեց:

3. Իսկ քաջն Վարդան, որ սպարապետ էր Հայերուն, Պարսիկներու այս շարժման դէմ ամեն զօրով լուր զրկեց և հրաւեր կարգաց Քրիստոնէութեան և հայրենիքին համար մեռնելու:

4. Վաթսուն հազար Հայ կարիճներ սիրով միացան քաջարի Վարդանի և ուխտեցին մեր Սուրբ կրօնքին և Հայրենիքին համար կռուելու:

5. Քաջն Վարդան իր այս բանակով մտաւ

Աւարայրի դաշտը ու Տղմուտ գետի ելերքը բաւակեցաւ:

6. Այն տեղ Հայ կտրիճները խոստովանեցան անձնուէր եկեղեցական հայրերու, և հաղորդուեցան:

7. Վարդան ըսաւ. «Սուրով մարմինը կ'սպաննեն, բայց ո՛չ հոգին. կամ յաղթե՛նք, կամ քաշերու յատուկ մահով մեռնինք»:

8. 434 տարւոյն Յուլիս 2ին, առտուն պատերազմը սկսաւ Հայերը յարձակեցան Պարսիկներուն վրայ և անոնց հետ խառնուեցան, լաւ ջարդ մը տուին:

9. Պարսիկները շփոթեցան, ուղեցին ետ քաշուիլ, Տղմուտ գետի ջուրը աբխնէ՛ն ներկուեցաւ:

10. Քաջն Վարդան մտաւ անոնց շարքերուն մէջ, մեծամեծ քաջութիւններ ըրաւ, բայց չուտով պաշարեցին, և Ան քաջի յատուկ մահով մեռաւ:

11. Իրիկուան դէմ պատերազմը դադարեցաւ և Հայերը ճեղքելով Պարսիկներու բանակը, ամուր տեղեր քաշուեցան:

12. Այս պատերազմի մէջ մեռան 3544 Պարսիկ և նահատակուեցան 4036 Հայ, որոնց ինը երեւելի նախարարներ էին:

13. Անկից ետքը Սուրբ հաւատքը ուրացող Վասակը աշխատեցաւ Քրիստոնէութիւնը ջնջել:

Թէեւ չյաջողեցաւ, բայց մեծ չարիքներ հասցուց Հայերուն:

14. Յաղկերտ Ա. տեսնելով պատերազմին անյաջողութիւնը և Հայերուն ընդդիմութիւնը, մեղմացաւ և նոր մարզպան մը ղրկեց, որ մէկ քանի եկեղեցականներ շղթայակապ Պարսկաստան դրկեց, ուր նահատակ եղան:

15. Վասակ իր անդթութիւններուն համար յանցաւոր նկատուելով բանտը դրուեցաւ:

16. Հայ եկեղեցին բարեկենդանի վերջին Հինգշաբթին կը տօնէ անմահացնելով այս անձնուէր նահատակներու յիշատակը:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Յաղկերտ Բ. երբ լսեց Հայերու դիմադրութիւնը, ի՞նչ քաւ. 2.— Վասակի համար ի՞նչ կը կարծէին. 3.— Վարդան ի՞նչ քաւ. 4.— Ռեֆան կտրիճներ միացան. 5.— Քաջն Վարդան այս բանակով ո՞ր դաշտը մտաւ եւ ո՞ր բանակ դրաւ. 6.— Ի՞նչ ըրին այն տեղ. 7.— Ի՞նչ ըսաւ Վարդան. 8.— Քրիստոսի ո՞ր քուականին սկսաւ պատերազմը եւ ի՞նչ ըրին Հայեր. 9.— Ի՞նչ եղան Պարսիկները. 10.— Քաջն Վարդան ի՞նչ քաւ. 11.— Ե՞րբ դադարեցաւ պատերազմը. 12.— Ռեֆան մարդ մեռաւ. 13.— Անկից վերջը Վասակ ի՞նչ քաւ. 14.— Յաղկերտ Բ. ի՞նչ եղաւ. 15.— Վասակ ի՞նչ քաւ, մեղմացաւ. 16.— Հայ եկեղեցին Ե՞րբ կը տօնէ Վարդանեաններու յիշատակը:

ԳԻՏԵԼԻՔ. — Վասակը արդարացնողներ կան, կարծելով թէ՛ անոր նպատակը եղած էր Հայ իշխանութիւնը

վերականգնեց: Վասակ կրնար իր կարծիքն ազատօրէն յայտնել իրեններուն, կրնար հակառակ պարագային նոյն իսկ իբր թշնամի ներկայանալ Հայերու կալ չեզոք մնալ. բայց չի ներուիր Վասակին, երբ կ'ուխտ իրենց հետ մտնել Ս. Կրօնի համար եւ չքաժնուիլ քննաւ, բայց յետոյ կ'անցնի բաճակի մը գլուխ, դաւեր նիւթերու եւ Հայերու զօրութիւնը ջնջել ջանալու եւ թշնամիներու զօրացնելու, մինչ երբ Վահան Մալիկոնեանի պէս սիրով միացած ըլլար իրեններուն, այն ատեն Յակոբէր Բ. պարսաւոր պիտի ըլլար ինքնօրինութիւն մը տալու, տեսնելով Հայերուն ներքին միութիւնը:

ՍԱՀԱԿ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ 5.

ԵՒ

ՎԱՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ 25 Տ.

(485-510)

1. Հայ Նախարարները տեսնելով որ Մարզպանի փոփոխութիւնով կրակապաշտութիւնը տարածելու ջանքեր կան եւ ուրացեալ Նախարարներու աստիճանի բարձրացում կը տրուի, Պարսիկներէն ապստամբեցան:

2. Քաջն Վարդանի եղբոր տղան՝ Վահանը ապարապետ նշանակեցին. իսկ Սահակ Բագրատունի իշխանը Մարզպան կարգեցին 481-485,

որ սկսաւ կրօնական Բ. պատերազմը:

3. Վահան Պարսիկներու թագաւոր Պերոլին բարեկամ ճեւայաւ. բայց միևնոյն ատեն Վրացիներուն հետ միասնաբար՝ երկուսն Վանսեց Պարսիկները:

4. Պերոլ թագաւորը քանի անգամներ

չօրք զրկեց, բայց Վահան միշտ յաղթեց: Այս պատերազմներէն մէկուն մէջ Սահակ Բագրատունի իշխանը զարնուեցաւ ու մեռաւ:

5. Վահան քառասուն հոգիով գիշեր ատեն մտաւ 3-4000 Պարսիկներու մէջ եւ անպարտելի քաջութիւնով կռուեցաւ ջարդելով հարկւարաւոր մարդիկ, եւ չորս հոգի կորսնցնելէ ետք, Պարսիկներու բանակը ճեղքելով, Շաէ գիւղէն դուրս ելաւ:

6. Պարսիկները սոսկացին Վահանէն եւ Պերոլի յաջորդը ուզեց Վահանի հետ հաշտուիլ:

7. Վահան կրօնի ազատութիւնը եւ արդարութեան գործադրութիւնը պայման դրաւ, որ ընդունուեցաւ Պարսիկներու թագաւորէն:

8. Պարսիկ Մարզպանի մը խնդիրքով, Վահան Մարզպան նշանակուեցաւ, որ 23 տարի լաւ կառավարեց երկիրը, կրօնի համար անդամ մ'ալ կուուերով Պարսիկներու դէմ Վահանի օրով եղաւ կրօնի այս երրորդ պատերազմը:

ՀԱՐՑԱՐԱՆ. 1.— Նոր Մարզպանի մը փոփոխութիւնով ի՞նչ եղաւ, Հալ Նախարարներ ի՞նչ րբին. 2.— Ո՞վ դրին Սպարապետ եւ Մարզպան. 3.— Ի՞նչ րաւ Վահան. 4.— Պերոզ Պարսիկներու քաղաւորք քանի՞ անգամ զօրք դրկեց. այս պատերազմներէն մեկուն մէջ ո՞վ մեռաւ. 5.— Շեք գիւղի պատերազմը պատմեցէ՛ք. 6.— Ո՞վ ուզեց հաւատիկ Վահանի հետ. 7.— Վահան ի՞նչ պայման դրաւ. 8.— Որո՞ւ խնդիրով Վահան Մարզպան նշանակուեցաւ:

ՎԱՀԱՆԻ ՅԱԶՈՐԴՆԵՐԸ 182 Տ.

(511 - 693)

1. Վահանի յաջորդեցին եղբայրը Վարդ Մամիկոնեան՝ երեք տարի, Բուրդան անդգամ Պարսիկը՝ հինգ տարի, ետքը Մժէժ Գնունի Հայ իշխանը Մարզպան զրուեցաւ իր քաջութեան համար:

2. Մժէժ Գնունի երեսուն տարի խաղաղութիւնով կառավարեց Հայաստանը:

3. Մժէժի յաջորդեցին քանի մը Պարսիկ Մարզպաններ, որոնք թշնամաբար կը վարուէին Հայերու հետ:

4. Քրիստոսի 351 թուականին Մովսէս Կաթողիկոս Հայկական տօմարը շինեց և Հայկական թուականն ալ սկսաւ գործածուիլ:

5. Հայերը Վահանի եղբոր որդին՝ Վարդան Բ. Մամիկոնեանի միջոցաւ և Յոյներու կայսրին օգնութիւնով Պարսիկներու դէմ կրօնի պաշտպանութեան համար չորրորդ պատերազմ մ'ալ մղեցին:

6. Պարսիկներու Խոսրով թագաւորը Սմբատ Բագրատունի իշխանը 392ին Հայերու վրայ Մարզպան դրաւ, որ մեղմացուց Պարսիկ Մարզպաններուն տուած նեղութիւնները:

7. Սմբատին յաջորդեց Դաւիթ Սահառունի Հայ իշխանը, որու օրով Խոսրով շատ զօրքով Յոյներուն վրայ արշաւեց և վերադարձին Կարին իր քաղաքի Միհրանին ձգեց 30 հազար զօրք:

8. Միհրան Տարօնի Մուշեղ իշխանին դէմ գնաց. բայց Դայլ Վահան Մամիկոնեան զարմանալի խորամանկութիւններով և մեծ յանդգնութիւնով 10 հազար Պարսիկ զօրք ջարդեց, Միհրանն ալ սպաննեց և Հայաստանի մէկ մասը ազատեց:

9. Դաւիթ Սահառունի Պոլիս փախաւ և իրեն յաջորդեց Սմբատի որդին Վարազդատի, որ 8 տա-

ըն իշխելէ ետքը նոյնպէս Պոլիս փախաւ և Մարգ-
պանութիւնն ալ վերջացաւ:

10. Հայաստան կը կառավարուէր Յոյներու
կայսեր նշանակած Կիւրապարաս կամ Պասթիկ
կոչուած իշխաննե-
րով:

Դալլ Վահան

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Վահանի նեղակէսէ որո՞նք յաջորդե-
ցին. 2.— Մթէթ Գնունի որքա՞ն ասէն կառավարեց. 3.—
Հայերու տօմարք ե՞րբ շինուեցաւ. 5.— Կրօնական չորրորդ
պատերազմը որո՞ւ միջոցաւ եւ որո՞ւ օգնութիւնով մղե-
ցին Հայերը. 6.— Պարսիկներու տնտեսով քաղաւորը ո՞վ
Մարգպան դրաւ. 7.— Սմբատ իշխանին ո՞վ յաջորդեց.
— 8. Միհրան որո՞ւ դեմ գնաց, ի՞նչ քաւ Դալլ Վահան:
9.— Ի՞նչ եղաւ Մարգպանութիւնը. 10.— Հայաստան ի՞նչ-
պէս կը կառավարուէր. 11.— Վերջը ո՞վ ուզեց բարե-
կարգել երկիրը:

ԱՐԱԲԱՑԻՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Մէջ

Քրիստոսի 621 թուին, Մուհամմէտ անուանով
մէկը՝ Արաբիայի մէջ նոր կրօնք մը քարոզեց և
Արաբներէն կամ Հագարացիները հաւատացին ա-
նոր և զէնքի ուժով տարածել սկսան Մահմետա-
կանութիւնը:

2. Արաբները զօր. սնալով, Պարսիկներու տէրու-
թիւնը կործանեցին և բոլոր Պարսիկները Մահ-
մետական ըրին:

3. 640ին 18 հազար Արաբներ, Տարօն մտան
որոնց կանգնած կոթողը ցարդ կ'ընդեւայ Մուշի
դաշտին մէջ:

4. Տարօնի իշխանը Տիրան Մամիկոնեան Հայ
Նախարարներէն օգնութիւն չտանալով, 8 հազար
զինուորով թէև զիմադրեց, բայց Սահակ Ան-
ձեւացի իշխանը թշնամիին կողմը անցնելուն յաղ-
թուեցաւ:

5. Տիրան սպաննուեցաւ. Արաբները յառա-
ջացան, Դուին քաղաքը առին, այրեցին, ջարդե-
ցին և 35 հազար Հայ զերի տարին:

6. Նախարարներու անմիաբանութեան պատ-
ճառով, շատ չանցած Արաբները կրկին Հայաս-
տան մտան զրէթէ առանց ընդդիմութեան, թէև
Հայերը Պատրիկ ունէին:

7. Յոյները և Արաբները շատ անգամ իրարու դէմ պատերազմեցան Հայաստանը իրարմէ խլելու համար, իսկ Հայը միշտ տուժեց ու ջարդուեցաւ:

8. Վերջապէս Արաբները տիրեցին 693ին և սկսան Ոսիկան իշխաններ զրկել, որոնք երկրին գատերը կը տեսնէին և տուրքերը կը հաւաքէին:

ՀԱՐՑԱՐԱՆ. 1.— Ո՞վ եր Մուհամմէս եւ ի՞նչ բրին Հազարացիները. 2.— Որո՞նք կործանեցին Պարսիկներու տէրութիւնը. 3.— Արաբներ ե՞րբ մտան Տարօն. 4.— Ո՞վ եր Տարօնի իշխանը եւ ի՞նչ բաւ. 5.— Ի՞նչ եղաւ Տիրան, Արաբներ ի՞նչ բրին. 5.— Արաբներ կրկին եկան Հայաստան. 7.— Յոյներ ի՞նչ բրին. 8.— Արաբներ կրցան տիրել Հայաստանի, իսկ ի՞նչ կ'ընէին ոսիկան իշխանները:

ՈՍՏԻԿԱՆՆԵՐՈՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՊՏԸԼԼԱ 10 Տ.

(693-704)

1. Առաջին Հազարացի կամ Արաբ ոստիկանը եղաւ Ապարլլա, որու ջանքը ուրիշ բան չէր, բայց միայն Հայերը Մահմետականացնել:

2. Արաբ ոստիկաններու անգթութիւններուն դէմ շատ անգամ կը կռուէին մէկ քանի Հայ Նախարարներ, որոնց գլխաւորներն են Սմբատ Բիւրատեան և Ներսէս Կամսարական:

ՀԱՐՑԱՐԱՆ. 1.— Ո՞վ եղաւ առաջին Հազարացի ոսիկանը եւ ի՞նչ եղաւ անոր ջանքը. 2.— Ո՞ր Նախարարները եղանեցան ոսիկաններու անգթութիւններուն դէմ:

ԿՈՇՄ (ԳԱՍԵՄ) 13 Տ.

(704-717)

1. Ապարլլայի յաջորդեց Կոշմ, սոսկալի գէշ մարդ մը, որ Հայերու տեղ տեղ ցոյց տուած դիմադրութիւնները տեսնելով, նենգութիւնով Հայ Նախարարները Նախիջեւանի եկեղեցին մտցնելով այրեց:

2. Կոշմին յաջորդեցին Վիլթ (Վէլիտ), Մէհմէտ, Ապղլաղիզ, որոնք նոյնպէս նեղեցին ու տանջեցին Հայերը:

4. Մրուան ոստիկան, Աշոտ Բագրատունիի իմաստութիւնը տեսնելով, իշխաններու իշխան տիտղոսով Հայերու վրայ Պարսիկ դրաւ, ու ինքը գնաց Ամիրապետ ըլլալու, մէկ տարի ոստիկան մնալէ ետքը:

5. Աշոտ իշխանի օրով Հայ Նախարարները ապստամբեցան Արաբներուն դէմ և չարաչար յաղթուեցան 758ին.

6. Աշոտ իշխան ապստամբութեան խորհուրդը զնապակար նկատած և միաբանիլ ուզած չլլալուն համար, Հայ նախարարները կուրցուցին զայն:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ապսլլայի ո՞վ յաջորդեց եւ ի՞նչ քաւ. 2.— Կոսմ որո՞ւ յաջորդեց. 3.— Մրուան ո՞վ եւ. 4.— Ո՞վ դաւ Պսւսիկ Ասոս իշխանը. 5.— Ի՞նչ եղաւ Ասոս իշխանի օրով. 6.— Ինչո՞ւ կուրցուցին Ասոս իշխանը:

ՇԱՐ. ՈՍՏԻԿԱՆՆԵՐՈՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ (758 - 850)

1. Աշոտի յաջորդեցին եղիտ, յետոյ Սահակ Բագրատունի 7 տարի:

2. Սահակ Բագրատունիէ մինչեւ Բագրատ Բագրատունի վեց ոստիկաններ յաջորդեցին:

3. Բագրատ Բագրատունի 10 տարի պաշտօն վարեւէ ետք, իր յաջորդը Ապուսէթ զինքը չլթա-
յակապ Ամիրապետին զրկեց իրր յանցաւոր:

4. Ապուսէթ ոստիկան իշխանը սպաննուեցաւ Սասունցիներէն. բայց այս սպանութեան վրէժը առնուեցաւ ամբողջ ազգէն:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1—2.— Ասոսի որո՞նք յաջորդեցին. 3.— Բագրատ Բագրատունի ո՞վ դրկեց Ամիրապետին. 4.— Ապուսէթ ոստիկան իշխանը որոնցմե՞ս սպաննուեցաւ:

ՇԱՐ. ՈՍՏԻԿԱՆՆԵՐՈՒ

(850 - 884)

ԲՈՒՂԱ 5 Տ.

1. Ապուսէթէ ետքը Բուղա ոստիկանը շատ զօրքով Հայաստան եկաւ, աղջիկ, կին, տղայ, երի-
տասարդ, ծեր ջարդեց, շատերն ալ բռնի կրօնա-
փոխ ըրաւ:

2. Բուղայի անգթութիւններէն ազատելու համար Սմբատ Բագրատունի իշխանը անոր միա-
ցաւ և մատնեց Հայ նախարարները:

3. Բուղա Հայաստանը արիւնշուայ ընելէ ետ-
քը, Հայ և Վրացի բոլոր իշխանները Սմբատ Բագ-
րատունին ալ միասին չղթայի զարկած տարաւ Պաղտատի Ամիրապետին:

4. Ամիրապետը այս գերի իշխաններուն հրա-
մայեց ուրանալ հաւատքնին. մէկ քանին ուրացան
վախնալով, մէկ քանին ալ նահատակուեցան:

5. Սմբատ Բագրատունի իշխանը հաւատքը չու-
րանալուն, բանտին մէջ մեռաւ և կոչուեցաւ Սմբատ
Խոստովանող:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1— Ապուսէթէ վերջ ո՞վ եկաւ Հայաս-
տան եւ ի՞նչ քաւ. 2— Հայ իշխաններէն Բուղայի ո՞վ
միացաւ. 3.— Բուղա ո՞ր իշխանները տարաւ. 4.— Ամի-
րապետը ի՞նչ հրամայեց. 5.— Սմբատ իշխան ուրացա՞ւ
իր հաւատքը:

ԱՇՈՏ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ 25 Տ.

ԻՇԽԱՆՆԵՐՈՒ ԻՇԽԱՆ (859-884)

~~~~~

1. Հայաստանի մէջ Բուղայի բռնութիւններէն ազատ մնացած էր միայն Բագրատունիներու երկիրը, Շիրակ և Արշարունիք:

2. Բագրատունիներու երկիրը կը կառավարէր Սմբատ սպարապետի որդին պատմական Աշոտ:

3. Ամիրապետը Բուղայի ըրած աւերները ու սոսկալի անգլխութիւնները լսելով, խոհեմութիւն տեսնելով երկրին կառավարութիւնը յանձնել սպարապետ Աշոտին:

4. Ամիրապետը Աշոտ Բագրատունիին իշխաններու իշխան տիտղոսը տուաւ խելացիութեանը համար:

5. Աշոտնախ երկրին ամէն կողմը սկսաւ շէնցնել և Հայերը խաղաղեցնել. ետքը բանտարկուածները ազատեց, Ամիրապետին զրկելով հարկերը:

6. Աշոտ Նախարարները իրեն միացուց և զօրաւոր բանակ մը կազմեց:

7. Շահապ Պարսիկ իշխանը այս միջոցին Հայաստան արշաւեց բայց Հայերու: բանակը դիմադրեց ու փախցուց:

8. Պաղտատի նոր Ամիրապետը լսելով Աշոտին իմաստութիւնը, Նախարարներուն աղաչանքով Հայաստանի թագաւոր անուանեց և թագ ու թագաւորական զգեստ զրկեց:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ո՞ր երկիրը Բուղայի բռնութենէն ազատ մնացած էր. 2.— Ո՞վ կը կառավարէր Բագրատունիներու երկիրը. 3.— Ամիրապետը Բուղայի սոսկալի անգլխութիւնները դարմանելու համար ի՞նչ միջոց խորհեցաւ. 5.— Ի՞նչ քաւ Աշոտ. 6.— Այդ միջոցին ո՞վ արշաւեց Հայաստան. 7.— Նոր Ամիրապետը որո՞նց խրնդաւնով քաղաւոր անուանեց Աշոտը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ. — ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՅՈՅՆԵՐՈՒ

ՊԱՐՍԻԿՆԵՐՈՒ ԵՒ ԱՐԱՐՆԵՐՈՒ ՆԵՐՔԵՒ

82. Արշակունիներու թագաւորութեան վերջնապէս ետքը ի՞նչ եղաւ Հայաստանի վիճակը:

— Հայաստան երկու մասի բաժնուեցաւ, Յունական և Պարսկական բաժին:

83. Որո՞նք կը կառավարէին Յունական բաժինը և ի՞նչպէս:

— Կոմսերը և Դուքսերը կը կառավարէին բաւական լաւ, երբ Յունական կայսրութիւնը զօրաւոր էր, միայն կը Նախատէին Հայերը Յունածէս չըլլալուն համար:

84. Պարսկական բաժինը ի՞նչպէս կը կառավարուէր և ի՞նչպէս .

— Մարզպաններով՝ ի՞նչ կառավարուէր որոնք կը ջանային Հայերը կռապաշտ ընել :

85. Պարսիկները յաջողեցա՞ն Հայերը կռապաշտ ընել :

— Ո՛չ, և երբ բռնի ուժով կրակապաշտութիւնը տարածել կ'ուզէին, Ղեւոնդեանները ու Վարդանեանները դիմադրեցին և Աւարայրի դաշտին մէջ Պարսիկներուն դէմ պատերազմեցան :

86. Ի՞նչ հետեւանք ունեցաւ պատերազմը :

— Պարսիկները համոզուեցան թէ՛ բռնութիւնով պիտի չկրնան յաղթել, խաբեցին Հայերը և Նոր Մարզպան դրկելով, ազդեցիկ եկեղեցականները արսուրեցին ու նահատակեցին և վատ Վասակը բանտ նետեցին, ուր որդնոտեցաւ :

87. Հայերը ի՞նչ ըրին .

— Ապստամբեցան և Հայ իշխան մը Մարզպան և Վահան Մամիկոնեանը սպարապետ կարգեցին :

88. Վահան կրցա՞ւ յաղթել Պարսիկներուն :

— Վահան հնարքներով կրցաւ ստիպել Պարսիկները որ իրենց պայմանները ընդունին, և ինքը ընտրուեցաւ Մարզպան :

89. Վահանի որո՞նք յաջողեցին .

— Հայ Մարզպաններ որոնք լաւ կառավարեցին երկիրը :

90. Ո՞վ էր Միհրան .

— Պարսիկներու թագաւոր Խոսրովի քեռորդին որ Տարօնի Մուշեղ իշխանին դէմ ուզեց կռուել, բայց Գայլ Վահան խորամանկութիւններով յաղթեց և Տարօնը ազատեց :

91. Տարօն ազատ մնա՞ց .

— Ո՛չ. Արաքները խուժեցին տիրեցին երկրին և մեծ աւեր տուին Հայաստանի :

92. Արաքները ի՞նչպէս կառավարեցին Հայերը .

— Ոստիկաններով, որոնք Մահմէտականութիւնը տարածել ուզեցին սուրով և բռնութիւնով :

93. Հայ նախարարները ի՞նչ ըրին .

— Շատ անգամ կռուեցան տեղ տեղ, բայց բնաւ չկրցին միանալ զանոնք վանելու :

94. Անգութ ոստիկաններէն որո՞նք կը յիշուին :

— Գրէթէ ամենքն ալ անգութ էին, մանաւանդ Ապտորլա, Պոշմ և Բուղա որ պարտաւորեց Հայերը միացնել Բագրատունի Աշոտ իշխանի շուրջը և ամիրապետը Բուղայի ըրած չարիքները դարմանելու համար երկրին կառավարութիւնը յանձնեց Աշոտ սպարապետին :

ԳԻՏԵԼԻՔ .— Հայկական տուարի քուսկանին վրայ, երբ 551 արեւցնեմ, կը գտնեմ Բրիստոսի քուսկանը :

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԳ

ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻՆԵՐՈՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՇՈՏ ՄԵԾ Ա. 5 Տ.

(885 - 889)

1. Աշոտ Մեծ Ա. Ամիրապետին հաւանութիւնսով և մեծ հանդէսով Գէորգ Բ. Կաթողիկոսէն թագաւոր օծուեցաւ:

2. Յոյներու կայսրը իր խնդակցութիւնը յայտնեց, թագ ու արքայալէ ընծաներ զրկելով Աշոտ Մեծի:

3. Աշոտ Մեծ իր աղջիկներէն մէկը Սիւնեաց Վասակ Գափուն իշխանին և միւսը Արծրունիներու Գրիգոր Դերենիկ իշխանին տալով, աղգականութեան կապերով իրեն միացուց:

4. Աշոտ Մեծ չըջակայ իշխաններու հետ հաշտուեցաւ և իմաստութիւնով կառավարեց երկիրը, սիրելի ըլլալով նոյն իսկ օտարներուն:

5. Կ. Պոլիս գնաց, Լեւոն իմաստասէր կայսրը տեսնելու և վերադարձին Շիրակի մէջ մեռաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Առո՛ս որո՛ւ հաւանութիւնով քաղաւոր օծուեցաւ: 2.— Յոյներու կայսր ի՞նչ րաւ: 3.— Առո՛ս մեծ, զօրաւոր նախարարութիւններ իրեն միացրեցիւ համար, ի՞նչ րաւ: 4.— Առո՛ս մեծ ի՞նչպէս կառավարեց երկիրը: 5.— Ո՛ւր զնաց եւ ո՛ւր մեռաւ:

ՍՄԲԱՏ Ա. 15 Տ.

(889 - 904)

1. Աշոտ Մեծի յաջորդեց իր բարեսիրտ որդին Սմբատ Ա. որ իր հօր մահուան համար մեծ սուգ պահեց և ուզեց խաղաղութիւնով կառավարել երկիրը:

2. Աբաս, Սմբատի հօրեղբայրը, որ սպարապետ էր, պատերազմի ելաւ և ուզեց որ ինքը թագաւոր ըլլայ:

3. Սմբատ յաղթեց և սպարապետութիւնը յանձնեց իր եղբոր Շապուհին:

4. Սմբատի քրոջ որդին, Աշոտ Արծրունի, Աբասի օրինակին հետեւելով ապստամբեցաւ, սակայն իր աները Գագիկ դաւով բռնելով Աշոտը և անոր երկու եղբայրները բանտարկեց և ինքը եղաւ Վապուրսականի իշխան:

5. Գագիկ իշխանը, փոխանակ Սմբատին օգ-

ներու, որ կը կռուէր Միշագետի Ահմէտ ոստիկանին հետ, ընդհակառակը թշնամիին հետ գաղտնի միանալով, Սմբատի զօրքը վտանգեց:

6. Ափշին ոստիկանն ալ այս միջոցին կրկին հայաստան տրչուեցուն, Սմբատ պարտաւորեցաւ հաշտուիլ:

7. Սմբատի քեռորդիներէն բանտարկուած Գագիկ սպաններով իշխան Գագիկը, անոր տեղը յաջորդեց:

8. Գագիկի քեռորդին ալ Ափշինի յաջորդ Եուսուֆ ոստիկանին միանալով, շատ նեղութիւններ ու մեծ վնասներ տուաւ Հայերուն:

9. Եուսուֆ Գագիկը Վասպուրականի թագաւոր հրատարակեց և մինչև վերջը առիթ կը փնտռէին կռուիլ Սմբատ Ա.ի հետ:

10. Սմբատ Ա. Վրացիներու Ատրնեբսէհ Բագրատունի իշխանին թագաւոր տիտղոսը տուած և անոր օգնելով Սև ծովու մօտ, Քրիստոնեայ ժողովուրդի մը (Եգերայիներուն) Կոստանդին թագաւորը բռնած ու բանտարկած էր:

11. Սմբատ Ա. Կոստանդինը արձակելուն համար, Վրացիներու թագաւորը և մէկ քանի Հայ իշխաններ միանալով Սմբատի գիմադրեցին, բայց յաղթուեցան:

12. Սմբատ Ա. 25 տարի գէմ գրաւ ներքին

և արտաքին թշնամիներու և տեսաւ իր մօրը, կնոյր և հարսերուն գերութիւնը ու սիրելիներուն սպաննուիլը, և վհատելով Կապոյտ բերդը քաշուեցաւ:

13. Բայց Եուսուֆ ոստիկանէն պաշարուելով, սովէն անձնատուր եղաւ, խոտուում առնելով թէ ինքը և իրենները անմիաս պիտի մնան:

14. Եուսուֆ տարիի մը չափ կեղծ պատիւներ քրաւ, ստիպելով որ հաւատքը ուրանայ, և յետոյ չարաչար մահով նահատակեց զայն:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Առս Մեծի ո՛վ յաջորդեց. 2.— Սմբատի հօրեղբայր ի՞նչ քաւ. 3.— Սմբատ հօրեղբոր յաղթելէ ետք, ի՞նչ պատժուեց յաջորդ. 4.— Սմբատէ քոջ որդին ի՞նչ քաւ. 5.— Գագիկ իշխանը ի՞նչ դաւաճանութիւն գործեց. 6.— Սմբատ ի՞նչպէս հաւատեցաւ. 7.— Սմբատ բանտարկուած հեռորդին ի՞նչ քաւ. 8.— Բեռորդի Գագիկ ի՞նչ քաւ. 9.— Եուսուֆ ի՞նչ ճիշդ տուաւ Գագիկի հեռորդին 10.— Սմբատ Ա. ի՞նչ ճիշդ տուաւ Վրացիներու Ասրնեբսէհ Բագրատունի իշխանին եւ անոր ի՞նչպէս օգնեց: 11.— Սմբատ Կոստանդինը արձակելուն համար ի՞նչ քրին Հայ նախաւորներ եւ Վրացի քաղաւոր. 12.— Սմբատ բանի՞ տաւ ի՞նչ դէմ դրաւ ներքին եւ արտաքին բռնամիներուն. 13. 14.— Ի՞նչ եղաւ Սմբատի վախճանը, եւ ի՞նչպէս մեռաւ:

ԱՇՈՏ Բ. ԵՐԿԱԹ 14 Տ.

(915-928)

1. ՍՄԲԱՏ Խ
յաջորդեց իր որդին
Աշոտ Բ., որ իր սաս-
տիկ ուժին համար
երկաթ կոչուեցաւ:

2. Աշոտ երկաթ
մեծ քաջութիւննե-
րով 10 տարի շա-

րունակ կռուեցաւ իր հօրը թշնամիներուն դէմ,
իսկ տգէտ նախարարներն ալ իրարու դէմ:

3. Աշոտ երկաթի օրով եղած շարունակական
կռիւներուն պատճառով մեծ սով եղաւ Հայաս-
տան և շատ ծնողներ հայի համար զաւակներին
ծախեցին և կամ մորթելով անոնց միսը կերան:

4. Յովհաննէս ազգասէր կաթողիկոսը Յոյն-
քու կայսրին նամակ գրեց և օգնական զօրք խըն-
դրեց Աշոտ երկաթի համար:

5. Աշոտ երկաթ Կ. Պօլիս գնաց և գունդ մը

զօրք առնելով եկաւ վճռեց Եուսուֆ ռատիկանը
և Հայ նախարարներն ալ հնազանդեցնելու համար
երկու տարի կռուեցաւ անոնց դէմ:

6. Աշոտ երկաթի հօրեղբոր որդին Աշոտ, Բըւ-
նաւոր իշխանը, Եուսուֆ ռատիկանի միջոցաւ թա-
գաւոր եղաւ և սկսաւ կռուիլ Աշոտ երկաթի դէմ:
բայց Յովհաննէս կաթողիկոսը հաշտեցուց զանոնք:

7. Աշոտ երկաթ օր Ըսթուկ ռատիկանէն Շահն
Շահ տիտղոսը առած էր, իր ազգականներուն և
բարեկամներուն դէմ վշտացած ու ձանձրացած,
100 մարդով քաջուեցաւ Սեւան կղզին:

8. Եուսուֆ, Պէշիր ռատիկանը շատ զօրքով
Աշոտի դէմ զրկեց, օր գնաց Սեւան կղզին պաշա-
քեց, սակայն Աշոտ երկաթ 70 հօգիով պատե-
րադմեցաւ, յաղթեց և փախցուց զայն:

9. Աշոտ երկաթ հաշտուեցաւ Գաղիկ Արծ-
րունի թագաւորին հետ և երկիրը խաղաղացնելէ
ետքը մեռաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Սմբատի ո՞վ յաջորդեց եւ ինչո՞ւ
երկաթ քուցաւ. 2.— Աոտ երկաթ որո՞ւ դէմ կռուեցաւ.
3.— Իր օրով ի՞նչ մեծ աղէտ եղաւ. 4.— Յովհաննէս
Ազգասէր կաթողիկոսը ի՞նչ մտածեց. 5.— Աոտ երկաթ
ո՞ւր գնաց. վերադարձին ի՞նչ քրաւ. 6.— Աոտ Բոնաւո-
րով եր. 7.— Աոտ երկաթ ի՞նչ տիպոս ունէր, ինչո՞ւ փա-
շուեցաւ Սեւան կղզին. 8.— Եուսուֆ, Պէշիր որո՞ւ դէմ
զրկեց եւ ի՞նչ քրաւ. 9.— Աոտ երկաթ ի՞նչպէս մեռաւ:

ԱԲԱՍ 23 Տ.

(928-951)

1. Աշոտ Երկաթ անտրդի էր՝ անոր յաջորդեց իր Աբաս եղբայրը՝ ասիկա նախ զօրք ժողովեց, նախարարները զսպեց և երկիրը հանդարտեցուց:

2. Աբասը Դուինի օստիկանին հետ դաշնակցեցաւ, Կարս քաղաքը իրեն մայրաքաղաք ըրաւ և հոյակապ եկեղեցի մը շինեց:

3. Եկեղեցիին Օծումը չկատարուած, Ափխազներու Բէր թագաւորը Աբասի վրայ եկաւ:

4. Աբաս երբ կռուին պատճառը խմանալ ուզեց, Բէր ըսաւ. «Կուգամ ձեր եկեղեցին Վրացիներու ծէսով օծելու»:

5. Աբաս բարկանալով զարկաւ Ափխազներու զօրքը և Բէրն ալ գերի բռնեց բերաւ եկեղեցին ու ըսաւ. «Ահա եկեղեցին զոր դուն Վրացիներու ծէսով Օծել կ'ուզէիր, ազէկ նայե, որովհետեւ ալ պիտի չտեսնես»:

6. Աբաս Բէրը եկեղեցիէն դուրս հանելէ ետքը, աչքերը կուրցուց:

7. Աբաս խնամտութիւնով և քաջութիւնով իշխելէ ետքը մեռաւ խաղաղութիւնով:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Ո՞վ յաջորդեց Ասոտ Երկաթին. 2.—

Աբաս որո՞ւ հետ դաշնակցեցաւ, ի՞նչ ըրաւ, ի՞նչ շինեց. 3.— Եկեղեցիին օծումը չի կատարուած ի՞նչ եղաւ. 4.— Բէրը ի՞նչ պատճառ բռնեց կռուելու 5.— Աբաս ի՞նչ ըրաւ. 6.— Աբաս Բէրը եկեղեցիէն դուրս հանելէ ետքը ի՞նչ ըրաւ. 7.— Աբաս ի՞նչպէս մեռաւ:

ԱՇՈՏ Գ. ՈՂՈՐՄԱԾ 25 Տ.

(952-977)

1. Աբասին յաջորդեց իր որդին Աշոտ Գ. որ ուզեց երկիրը հիմնովին բարեկարգել և 90 հազար զօրք ժողովեց:

2. Աշոտ Գ. եօթը տարի կռուեցաւ թշնամիներուն դէմ և վախճուց զբացի ազգերը:

3. Աշոտ Գ. ինը տարիէն ետքը Անի քաղաքին մէջ մեծ հանդէսով թագաւոր օծուեցաւ քառասուն եպիսկոպոսներէ և այդ օրէն Անին մայրաքաղաք եղաւ:

4. Աշոտ Գ.ի պզտիկ եղբայրը՝ Մուշեղ՝ որ Կարսի կուսակալն էր, կողմնակիցներ շահելով ինքրորդը թագաւոր պսակեց և այն օրէն սխալ Կարսի թագաւորութիւնը:

5. Աշոտ Գ. լռեց և գնաց զարկաւ Ամիրապետին դէմ ապստամբած համուռն և ասոր համար

Թագ ու ընծաներ ստացաւ Ամիրապետէն:

6. Աշոտ Գ. այնչափ բարեպաշտ էր, որ կուզէր ինքը անձամբ մխիթարել աղքատները և առնոնք իրեն սեղանակից կընէր. ապա համար Աշոտ Գ. բուռեցաւ ողորմած:

7. Աշոտ Գ. ողորմածի վերջին տարիները Հայ ժագում ունեցող Զմէկիկ Յովհաննէս Յոյներու կայսրը Հայաստանի կողմերը արշաւեց, բայց իմանալով որ Վասպուրականի Հայ թագաւորն և բոլոր իշխանները միացած պատրաստուած են պատերազմի, ետ քաշուեցաւ:

8. Աշոտ Ողորմած երջանիկ ըրաւ Հայերը, մեռաւ և թագուեցաւ Անիի Դօշի վանքին մեջ, ուր գտնուած է գերեզմանը և իր անունով տապանաբար:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1. 2.— Ո՛վ յաջորդեց Աբասի. եւ ի՞նչ բրաւ. 3.— Ասոս Գ. ե՛րբ եւ ո՛ւր քաղաւոր օծուեցաւ, 4.— Կարսի քաղաւորութիւնը ուսկից սկսաւ եւ ե՛րբ. 5.— Ի՞նչ բրաւ Ասոս Գ.. ինչո՞ւ Ամիրապետէն ընծաներ ստացաւ: 6.— Ասոս ինչո՞ւ Ողորմած բուռեցաւ Յոյներու Հայածին Յովհաննէս Զմէկիկ կայսրը ինչո՞ւ եւ դարձաւ իր արեւաւանքէն: Ասոս Ողորմածի գերեզմանը ո՛ւր գտնուած է:

ՍՄԲԱՏ Բ. 13 Տ.

(977 - 990)

1. Աշոտ ողորմածին յաջորդեց իր որդին Սմբատ Բ. որ Անի քաղաքը բարձր պարիսպով մը պատեց և Տրդատ Հայ ճարտարապետին հոյակապ շէնքեր ու հարիւրի չափ եկեղեցիներ շինել տուաւ:

2. Սմբատ շինութիւններուն հետ զբաղած առաւել, Կարսի թագաւոր Մուշեղը՝ Սմբատի հօրեղբայրը՝ խանգարեց երկրին խաղաղութիւնը:

3. Սմբատ զէնքի զիմեց, Մուշեղէն քանի մը բերդեր տուաւ, բայց տեսնելով որ Տայքի հզօր իշխանը օգնութեան եկած է Մուշեղին, հաշտուեցաւ և դրաւ տեղերը վերադարձուց:

4. Սմբատ Բ. թաշութիւնը այնքան մեծ համբաւ ունէր, որ մինչև իսկ «Տիեզերակալ» կոչուած է և թշնամիները լռած են:

5. Սմբատ Բ. Աղուաններու կուսակալութիւնը յանձնած էր իր կրտսեր եղբօրը Գուրգէնին, որու մահէն ետքը՝ անոր որդին Դաւիթ Անհողին ընդարձակելով իր իշխանութիւնը կոչուեցաւ թագաւոր Աղուաններու:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Ո՛վ յաջորդեց Ասոս ողորմածի եւ ի՞նչ շինութիւններ ըրաւ. 2.— Այս միջոցին ո՛վ խանգարեց

երկրին հանդարտութիւնը. 3.— Սմբատ ի՞նչ քաւ. 4.— Սմբատ Բ. ինչո՞ւ *սիեղերակալ* կոչուած եր. 5.— Սմբատ որո՞ւ յանձնած եր Աղուաններու կառավարութիւնը:

ԳԱԳԻԿ Ա. 30 Տ.

(990 - 1020)

1. Սմբատին յաջորդեց եղբայրը Գագիկ Ա. որ իմաստութեամբ կառավարեց երկիրը:

2. Գագիկ Ա. եկեղեցասէր և աշխարհաշէն թագաւոր մը եղաւ, Ս. Լուսաւորիչ անունով հոյակապ եկեղեցի մը շինեց, իր կինն ալ Կատրամբէ տէ թագուհին Սմբատի սկսած մայր եկեղեցին աւարտեց:

3. Գագիկ Ա. ի Արքայներու Արքայ տիտղոսը տուած էին, և թշնամիներէն մէկը չհամարձակեցաւ պատերազմիլ հետը:

4. Գագիկ Ա. 30 տարի խաղաղութեամբ թագաւորեց և մեռաւ սուգի մէջ թողնելով Հայերը:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Ո՞վ եր Գագիկ եւ ի՞նչպէս կառավարեց երկիրը. 2.— Ի՞նչ շինութիւններ քաւ ինքը եւ կիներ Կատրամիսէ. 3.— Ի՞նչ *սիսղոս* ունէր Գագիկ Ա. 4.— Գագիկ Ա. Բանի՞ տարի կառավարեց:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍՄԲԱՏ 20 Տ.

(1020 - 1040)

1. Գագիկ Բ. ի յաջորդեց որդին Յովհաննէս-Սմբատ. թէև բարի, բայց թույլ թագաւոր մը եղաւ:

2. Յովհաննէս-Սմբատի Աշոտ եղբայրը եռանդուն և փառասէր երիտասարդ մ'էր, որ ուղեց ինքը թագաւոր լլկայ և ատոր համար եղբորը հետ ալ պատերազմեցաւ:

3. Այս եղբայրական կռիւներուն ժամանակ Սելճուդեան թաթարները Վասպուրական մտան, Սենեքերիմ թագաւորը վախնալով իր երկիրը Յոյներուն տուաւ և փոխարէնը Սեբաստիան առաւ, ուր իրեն հետ վերջացաւ Արծրունիներու թագաւորութիւնը:

4. Տուղրիլ 7 տարի շատ քաղաքներ աւրեց, բոլոր մարդիկը ջարդեց, անհամար գերիներ բռնեց և բռնութիւնով Մահմետական քրաւ:

5. Տուղրիլ Մանադկերտը պաշարեց, բայց քաղաքացիները միացած դէմ դրին և Գաղիացի

Քաղաքացիները միացած

վարպետ մ'ալ այլեւ Տուղրիլի պարսպամարտ մե-
քենաները, որով Տուղրիլ յամօթով ետ քաշուեցաւ:

6. Թաթարներէն զատ Յոյներն ալ Հայաստան
արշաւեցին: Յովհաննէս-Սմբատ դիմադրելու ան-
կարող ըլլալով, Վասիլ կայսեր թուղթ տուաւ որ
իր մեռնելէն ետքը Անին Յոյներուն տրուի, պայ-
մանաւ որ Թաթարներուն զէմ կռուելու ատեն
օգնութիւն ըլլայ Հայերուն:

7. Վասիլ կայսեր յաջորդը Կոստանդին (1025-
1028) իր մահուան մօտ, Կիրակոս անուն Հայ
քահանայ մը կանչեց և Յովհաննէս-Սմբատի
ղրկած թուղթը յանձնելով ըսաւ. «Տար այս
թուղթը և թագաւորիդ տուր»:

8. Կիրակոս քահանան թուղթը պահեց և Կոս-
տանդինի յաջորդ Միքայէլ Դ. կայսեր տալով շատ
գրամ առաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Գագիկ Ա.ի ո՞վ յաջորդեց. 2.— Եր-
կու եղբայրներ ինչո՞ւ կռուեցան. 3.— Այս կռիւներու
ասե՛ն Սեղնուզեաճները ո՞ւր մսան. Սեմեմեիմ քաղաւորը
ի՞նչ քաւ. 4.— Անգուր Տուղրիլ ի՞նչ քաւ. 5.— Ո՞ր քա-
ղաքին առաջ յաղթուեցաւ. 6.— Թաթարներէն զո՞ս Յոյնե-
րը ի՞նչ ըրին. Յովհաննէս Սմբատ ի՞նչ քուղբ տուաւ. 7.—
Վասիլ կայսեր յաջորդը Կոստանդին ի՞նչ քաւ. Կիրակոս
քահանային. 8.— Կիրակոս քահանան ի՞նչ քաւ:

ԳԱԳԻԿ Բ. 3 Տ.

(1042-1045)

1. Յովհաննէս-Սմբատ անժառանգ էր, իր
երբօրորդին Գագիկը անշափահաս ըլլալով, երկու
տարիէն ետքը օծուեցաւ թագաւոր:

2. Երկիրը շիթթութեան մէջ էր՝ Վեստ Սար-
գիս խնամակալներէն մէկը յափշտակած էր ար-
քունի զանձը և կռւէր ինքը թագաւորել:

3. Միքայէլ Դ.ի յաջորդը Միքայէլ Ե. կայսրը
ստիպմամբ Անին կը պահանջէր իբր ժառանգու-
թիւն և այս նպատակով չորրորդ անգամ 100
հազար զօրք զրկած էր, որոնք Անին պաշարեցին:

4. Վահրամ Պահլաւունի սպարապետը 30 հա-
զար զօրքով դուրս ելաւ քաղաքէն և 20 հազար
Յոյներ ջարդելով, հալածեց զանոնք:

5. Վեստ Սարգիս չորրորդթութիւնով, իսկ
Յոյն կայսրը նենգութիւնով ուղեցին խաբել Գա-
գիկ Բ.ը:

6. Յոյներու կայսրը Գագիկ Բ. Պոլիս հրաւի-
րեց տեսութեան համար, երդում ընելով որ
զէջութիւն մը պիտի չընէ և ինքը նորէն Անի
պիտի վերադարձնէ:

7. Գագիկ չ հաւատաց և չուղեց Պոլիս եր-
թալ, սակայն Վեստ սարգիս Պետրոս կաթողիկո-

սըն ալ իրեն միացուցած, Ս. Հաղորդութեան վրայ երգում ըլին ըսելով. «Մենք Անի քաղաքը ուրիշի չենք յանձներ, մինչեւ որ դուն ետ դառնաս»:

8. Գագիկ նախարարներուն չհակառակելու և աղբիւնն քննա մը չպատճառելու համար երգումներու վստահելով ակամայ գնաց Պոլիս:

9. Յոյներու կայսրը Գագիկին երկու օր մեծ պատիւներ ընելէ ետքը, անկէ պահանջեց Անին:

10. Գագիկ հայրենասէր թագաւորը գէժ կեցաւ ըսելով. «Անի քաղաքը իմն չէ, այլ Հայոց աղբիւնն է, ես բան մը չունիմ որ տամ քեզի»:

11. Վեստ Սարգիս նախարարները ու կաթողիկոսը խաբելով միացուց իրեն և շատ դրամ առնելով Անի քաղաքին 40 բանալիները և Պոլիս ղրկեց:

12. Գագիկ Բ. թագաւորը զարհուրեցաւ այս սոսկալի վատութեան վրայ և ըսաւ. «Հայերը Անիէն չեմ կրնար ղրկել»:

13. Յոյներու կայսրը, Անիի բանալիները առնելէ ետքը, Գագիկը թագաւորութենէ ձգեց և Յունական քանի մը պզտիկ քաղաքներ տուաւ անոր:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.-- Ո՛վ եր Գագիկ Բ. եւ ինչո՞ւ երկու քաղիէն օծուեցաւ քաղաւոր. 2.— Վեստ Սարգիս ո՞վ եր եւ ի՞նչ ընել կ'ուզէր. 3.— Ո՞վ կը պահանջէր Անին եւ հանդիսորդ անգամ զօրք ղրկած էին գրաւելու համար.

4.— Ծերունին Վահրամ Սպարապետ ի՞նչ րաւ. 5.— Վեստ Սարգիս եւ Յոյներու կայսր ի՞նչպէս ուզեցին խաբել Գագիկը. 6.— Յոյներու կայսր ո՞ւր հրաւիրեց Գագիկը. 7.— Գագիկ ուզե՞ց ետքալ. 8.— Ինչո՞ւ գնաց. 9.— Ի՞նչ րաւ Յոյներու կայսր. 10.— Ի՞նչ րաւ Գագիկ Բ. 11.— Ի՞նչ րաւ Վեստ Սարգիս. 12.— Ի՞նչ եղաւ Գագիկ Բ. 13.— Անիի բանալիները առնելէ ետք Յոյներու կայսր ի՞նչպէս վառեցաւ Գագիկ Բ. ի հետ.

ՇԱՐ. ԳԱԳԻԿ ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒ ՄԷԶ

1. Գագիկ Բ. իրեն հաւատարիմ ֆառացած սպա-սաւորներով կը թափառէր և Հայաստեաց Յոյներէն վրէժ կառնէր:

2. Կեսարիայի Յոյն մետրոպոլիտը իր շան ա-նունը Արմէն դրեր էր, Գագիկ երբ ստուգեց զայս, մետրոպոլիտը իր շանը հետ միասին պարկի մը մէջ դնել տալով հրամայեց ձեծել:

3. Շունը պատառ պատառ րրաւ իր տէրը, Յոյները դարան մանելով մեռցուցին Գագիկը:

4. Գագիկը 3 տարի թագաւորելէ ետքը 34 տարի ալ ապրեցաւ ու մեռաւ:

5. Գագիկ Բ. Բագրատունիներու վերջին թա-գաւորը եղաւ, ունէր երկու որդի Դաւիթ և Յով-հաննէս և թող մը Աշոտ անունով:

6. Յովհաննէս մեռաւ, Դաւիթ և Աշոտ սպա-
նուեցան և այսպէս սպառեցաւ Բագրատունի
թագաւորներու ցեղը: Քրիստոսէ 1080 տարի ետքը:

7. Յոյները Անին առնելու շատ նեղութիւն
կրեցին և վերջապէս մասնութիւնով առին:

8. Սելճուգեաններէն Արիապան պաշարեց Ա-
նին և չկրնալով առնել, երբ կը հեռանային, Հայերը
հտեւի դուռնէն փախչել սկսան, Սելճուկեանները
այս նշմարելով ներս խուժեցին, քաղաքի բնակիչ-
ները կոտորեցին և վառեցին քաղաքը:

9. Արիապանը Կարսի Դադիկ թագաւորէն
պահանջեց հպատակութիւն:

10. Կարսի Դադիկ թագաւորը բարեկամ ձեւա-
ցաւ և երկիրը Յոյներուն տալով ինքը Փոքր Ասիայի
մէջ մէկ քանի քաղաքներ առաւ և այսպէս վեր-
ջացաւ Կարսի թագաւորութիւնը և Հայաստանը
անապահով երկիր մը եղաւ Հայերուն որոնք սկը-
սան զաղթել Կիլիկիա, Խրիմ, Ռումանիա, Հուն-
դարիա և Լեհաստան և ուրիշ տեղեր:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Դադիկ ի՞նչպէս կը վարէր հայա-
սաց Յոյներու հետ. 2-3.— Պատկերէ՛ք Մեսրոպոյիսին քա-
ծը. 4.— Դադիկ Բ. որքա՞ն տարի քաղաւորեց եւ որքա՞ն
տարի ապրեցաւ. 4-6.— Ի՞նչպէս սպառեցաւ Բագրատու-
նիներու ցեղը. 7.— Ի՞նչպէս առին Յոյները Անին. 8.— Իսկ
Սելճուգեանները, պատկերէ՛ք: 9-10. Արիապան ի՞նչ պա-
հանջեց Կարսի քաղաւորէն. Ան եւ Հայերը ի՞նչ ըրին:

ՀԱՅԵՐԸ ԱՌԱՆՑ ՅԱԳԱՒՈՐԻ

(1046 - 1080)

1. Բագրատունիներու թագաւորութեան կոր-
ծանքէն ետքը, կործանեցաւ Կարսի թագաւորու-
թիւնը. ինչպէս կործանած էր Արծրունիներու
թագաւորութիւնը Սեբաստիայի մէջ:

2. Հայ թագաւորները ու իշխանները կը կար-
ծէին թէ՛ Յոյները շատ զօրաւոր են, և իրենց
հոգիքը անոնց տալով, փոխարէնը Յոյներու բաժ-
նին մէջ հոգիք կ'առնէին:

3. Յոյները իրենց նոր առած երկիրները
պաշտպանելու այնքան հոգ չէին տաներ որքան
կ'աշխատէին Հայերը Յունագաւան ընել:

4. Արաբներն ու Սելճուգեաններն ալ Մահմե-
տականացնել կ'աշխատէին, ինչպէս և Մոնղոլները
որոնցմէ ետքը զօրացան Եգիպտոսի Մամլուքները,
որոնք նոյնպէս քիչ վնաս չտուին Հայերու և ա-
մենքն ալ եղան մէկ մէկ պատմեալ:

5. Կորիճ Հայերէն մէկ քանիներ իրենց զուխը
ունենալով Ռուբէն Բագրատունի իշխանը, Կիլիկիայի
լեռները պզտիկ խումբեր կազմելով Յունական
գիւղերը ու բերդերը աւարի տալով կ'առնէին և

իրենց վրայ եկող բանակներուն դէմ չկռուելով,
լեռնէ լեռ կը փախչէին:

6. Յոյներու կայսրները յողներով Ռուբէնի աս-
պատակութիւններէն, թողուցին այդ երկիրները:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1. — Բագրատունիներու իշխանութեան կործա-
նելէն ետք ի՞նչ եղաւ Կարսի քաղաւորութիւնը, իսկ Արծ-
րունիներունը. 2. — Ինչո՞ւ Հայ քաղաւորներ ու իշխան-
ներ Յունական բաժնին մէջ հողեր կ'աւուցէին. 3. — Յոյ-
ներուն ջանք ի՞նչ եւ. Արապներ, Սելճուկներ, Մոն-
կոլներ եւ Մամլուկներ ի՞նչ էին Հայուն համար:

Ծանօթ. Սէլճուկներուն թուրքաստանէ Տուղրիկ անունով թուրք
զօրապետ մը 1021ին Վասպուրական արշաւելով մեծ կոտորած ըրած
էր: 1038ին Պարսկական նոր թագաւորութիւն մը հաստատեց որ կոչ-
ուեցաւ Սելճուկներուն, Տուղրիկ մեծ հօր Սելճուգի անունով:

Սելճուգեանները տալին շատ տեղեր ու բնակիչները մասնեցին
սուրի, հուրի եւ գերութեան:

Մելիքշահ, Սելճուգեան գահը բարձրանալէն երկու տարի ետքը
տէրութիւնը երկուքի բաժնուեցաւ: Տուղրիկի ցեղէն ուրիշ իշխան մը
իկոնիոն (Գոնիա) մայրաքաղաք ըրաւ, որու Սուլթանները տիրեցին
Փոքր Ասիայի եւ Կսպառնային Պոլսը առնել: Այս միջոցին (1096) իս-
լահներու Եւրոպական գունդեր սկսան գալ եւ հաստատեցին իշխա-
նութիւններ Երուսաղէմ, Անտիօք, Եդեսիա, Կիպրոս եւ ուրիշ տեղեր
եւ կեցուցին Սելճուգեաններու արշաւանքը:

ՄՈՆԿՈՒԼՆԵՐԻ ձինկիդ խան Մոնկոլները եւ թաթարները միացնելով,
մեծ ինքնակալութիւն մը կազմեց 1229ին Չինաստանէ մինչեւ Ռու-
սաստան. 1232էն-1252 արշաւեցին Աֆղանիստան, Վրաստան, Հայաս-
տան, Միջագետք եւ Ասիայի Արեւմտեան բոլոր երկիրները:

ՄԱՄԼՈՒԿՆԵՐԻ, Եգիպտոս 525ին Բ. Առաջ, առանձին տէրու-
թիւն էր, որու թագաւորները Փարաւոն կը կոչուէին. 525էն մինչեւ
1171. Բ. ետքը Եգիպտոսի տիրեցին Պարսիկները, Յոյները, Հռոմէակե-
ցիները եւ Արաբիայի Ամիրապետները: 1171ին Սալատին վերջին Ամի-
րապետին պաշտօնեան ինքնազրուի եղաւ եւ տիրեց Ասորիներուն եւ

Միջագետքի, ուր Կիլիկի Սալատինի ցեղը եւ կը կոչուէր Այուպեան:
Այուպեաններէ առաւ Եգիպտոսը Ալի Նուբէտին, որու ցեղը կո-
չուեցաւ Մամլուկեան, որովհետեւ գերիներէ կազմուած զինուորներու
գունդի մը զօրեւ եր ինքը:

Մամլուքեանները կործանեց Սուլթան Սէլիմ 1517ին, Եգիպտոս
անոնցմէ առնելով:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ. — ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻՆԵՐՈՒ

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

95. Ո՞վ էր Աշոտ մեծ Ա.

— Սմբատ սպարապետի որդին, որ կրցաւ
Հայ նախարարները միացնել եւ անոնց խնդիրքով
Ամիրապետէն թագաւոր անուանուիլ:

96. Ի՞նչ գործեր ըրաւ Աշոտ մեծ.

— Նախ զօրաւոր նախարարները իրեն հետ
ազգականութիւնով կապեց, օտարները սիրաշա-
հեց, Յոյն կայսրին այցելեց եւ երկիրը իմաստու-
թիւնով կառավարեց եւ ըսուեցաւ Աշոտ Մեծ:

97. Սմբատ Ա. ո՞վ էր եւ ի՞նչ գործեր ըրաւ.

— Աշոտ Մեծի որդին, որ շարունակ կռիւներ
աւանդաւ փառամոլ ազգականներուն, օտարկան-
ներուն, Վրացիներուն եւ նոյն իսկ Հայ նախա-
րարներուն դէմ եւ զգուշելով քաջուեցաւ բերդ մը
ուր պաշարուեցաւ եւ Եռսուֆ օտարկանի Երզու-
մէն խաբուելով նահատակուեցաւ:

98. Սմբատ Ա. ի ո՞վ յաջորդեց.

— Որդին Աշոտ Երկաթ, որ իր սաստիկ ուժին և յամառ կռուող մը ըլլալուն, Երկաթ ըսուեցաւ, սասը տարի շարունակ պատերազմեցաւ հօրը թշնամիներուն դէմ և մեծ սով եղաւ:

99. Աշոտ Երկաթի ո՞վ յաջորդեց.

— Աշոտի եղբայրը Աբաս որ Կարսը մայրաքաղաք ըրաւ, եկեղեցի մը շինեց և Ափխազներու Բէր թագաւորը առանց պատճառի պատերազմի եղնելուն համար բռնեց և աչքերը կուրցուց:

100. Աբասի ո՞վ յաջորդեց.

— Աշոտ Բ. ողորմած, որ Անին մայրաքաղաք ըրաւ, երկիրը բարեկարգեց և Ամիրապետէն ապստամբած համառուն ոստիկանը զարկաւ:

101. Աշոտ ինչու ողորմած ըսուեցաւ.

— Աշոտ շատ բարեպաշտ էր, կը սիրէր աղքատները և իրեն սեղանակից ընելով կը մխիթարէր:

102. Աշոտ ողորմածի օրով ի՞նչ պատահեցաւ.

— Հայածին Զմէկիկ Յովհաննէս կայսրը ուղեց Հայաստան արշաւել, բայց իմանալով Հայերու ներքին միութիւնը ու պատերազմի պատրաստութիւնը, ետ դարձաւ:

103. Ո՞վ էր Սմբատ Բ.

— Աշոտ ողորմածի որդին, որ Տիեզերակաշ կոչուեցաւ քաջութեանը համար, և թշնամիները ըռեցին: Սմբատ Բ. Անի քաղաքը զարգարեց, հարիւրէ աւելի եկեղեցիներ շինեց և Աղուաններու կուսակալ դրաւ իր Գուրգէն եղբայրը:

104. Սմբատ Բ. ի ո՞վ յաջորդեց.

— Գագիկ Ա. որ իմաստութիւնով կառավարեց երկիրը, աշխարհաշէն թագաւոր մը եղաւ և Արխանտու արքայ ըսուեցաւ, թշնամիները չը համարձակեցան կռուիլ հետը:

105. Յովհաննէս - Սմբատ ո՞վ էր.

— Գագիկ Ա. ի որդին, որ թոյլ թագաւոր մը եղաւ. Յոյներուն հետ կռուելու համարձակելուն, իր մահէն ետքը Անին Յոյներու արուելու համար, Վասիլ կայսեր թուղթ տուաւ:

106. Յովհաննէս - Սմբատի օրով ի՞նչ պատահեցաւ Վասպուրական.

— Սելճուղեան թաթարներու սոսկալի անգուլթ Տուղրիլ զօրապետը Վասպուրական մտաւ. Արծրունիներու թագաւորը իր երկիրը Յոյներուն տալով, փոխարէնը Սեբաստիան առաւ:

107. Տուղրիլ ի՞նչ անդթութիւններ ըրաւ.

— Եօթը տարի ամէն աւեր գործեց, շատ մարդ ջարդեց և բռնի Մահմետական ըրաւ, մինակ Մանազկերտի առջև յաղթուեցաւ:

108. Յովհաննէս - Սմբատի Վասիլ կայսեր տուած թուղթը ի՞նչ եղաւ.

— Վասիլի յաջորդ Կոստանդին կայսրը Կիրակոս Հայ քահանայի մը ետ տուաւ, սակայն տնխիղճ քահանան Կոստանդինի յաջորդին ծախեց:

109. Հեռահանքը ի՞նչ եղաւ.

— Յաջորդը՝ Գագիկ Բ. է պահանջեց Անին և չորս հինգ անգամ զօրք զրկեց:

110. Ո՞վ էր Գագիկ Բ. և ի՞նչ լրաւ .

— Յովհաննէս - Սմբատի եղբորդիին, որ շուշկեց տալ Անին, և Վահրամ սպարապետը մեծ չարդ տալով Յոյներուն, հալածեց զանոնք :

111. Ի՞նչ բրին Յոյները .

— Յոյն կայսրը Գագիկ Բ.ը Պոլիս հրաւիրեց, երգումըներով թէ գէշութիւն պիտի չընէ և կրկին Անի պիտի վերադարձնէ և իրենց գործիք բրին վատ Վեստ Սարգիսը, որ կաթողիկոսն ալ իրեն միացնելով Ս. Հաղորդութեան վրայ երգումը բրին Անին չյանձնելէ :

112. Ի՞նչպէս յանձնեցին Անին .

— Վեստ Սարգիս նախարարները համոզելով, Անի քաղաքին 40 բանալիները Կ. Պոլիս զրկեց, Գագիկ Բ. բողոքեց, Յոյներու կայսրն ալ Գագիկը թագաւորութենէ ձգեց և քանի մը Յունական պզտիկ քաղաքներ տուաւ անոր :

113. Գագիկ ի՞նչ բրաւ գահընկեցութենէն ետքը .

— Կեսարիայի Մետրոպոլիտը իր շունին անուշը Արմէն դրած ըլլալուն, Գագիկ շունը և մետրոպոլիտը պարկի մը մէջ դնելով ծեծել տուաւ :

114. Հայերու թագաւորութիւնները վերջնապէս ետքը Հայաստան ի՞նչ եղաւ .

— Անապահով երկիր մը, ուր Յոյները, Արաբները, Սելճուկեանները և Մոնկոլները կը կռուէին, կը յափշտակէին և խեղճ ժողովուրդը կը ջարդէին կամ կրօնափոխ ընել կը ջանային :

115. Հայ կտրիճները ի՞նչ կ'ընէին .

— Կիլիկիայի լեռները կ'առապատակէին նեղելով Յոյները և անոնցմէ Գագիկի վրէժը առնելով :

ՄԱՍՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՌՈՒԲԷՆԵԱՆՆԵՐՈՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻԻՆԸ

Ա.

ՌՈՒԲԷՆԵԱՆ ԻՇԽԱՆԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒԲԷՆ Ա. 15 Տ.

(1080 - 1095)

1. Հայերու մէկ մասն ալ Կիլիկիա Տօրոսի Հայերու մօտ դադլթիլ պարտաւորուած ըլլալով, այն տեղի Հայերը մեծ թիւ մը կազմեցին :

2. Գագիկ թագաւորի ազգական

Ռուբէն իշխանը, որ տեսած էր Յոյներու դա-
ւադրութիւնով Գաղիկի մահը, ուղեյ Յոյներէն
վրէժ առնել:

3. Ռուբէն քանի մը Հարիւր քաջ Հայեր ժող-
վեց և անոնց գլուխը անցած, մէկ քանի քաղաք-
ներու տիրեց և իշխանապետ եղաւ 1080ին:

4. Ռուբէնին օգնեցին մէկ քանի Հայ իշխաններ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ե՞րբ շացան Հայերը Կիլիկիա. 2.—
Ո՞վ եր Ռուբէն իշխանը եւ ի՞նչպէս Յոյներէն ուղեց վրէժ
առնել. 3.— Ռուբէն ի՞նչպէս եւ քանի՞ քաղաքներու
տիրեց. 4 — Որո՞նք օգնեցին Ռուբէնի:

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Ա. 5 Տ.

(1095 - 1100)

1. Ռուբէնի յաջորդեց իր քաջ և իմաստուն
որդին Կոստանդին Ա. որ երկիրը ընդարձակեց
և Վահկա բերդին տիրելով, իր աթոռը հոն հաս-
տատեց:

2. Կոստանդին մեծապէս օգնեց խաչակիր
զօրքերուն, որոնք Երուսաղէմը առնել կ'ուզէին:

3. Խաչակիր զօրքերու առաջնորդ իշխաններն

ալ Կոմս տիտղոսը տուին Կոստանդինի և Կիլիկիայի
աւերը ճանչցան զայն:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ռուբէնի ո՞վ յաջորդեց եւ ո՞ր բերդը
առաւ. 2.— Կոստանդին որո՞նց օգնեց. 3.— Խաչակիր
զօրքերու առաջնորդներ ի՞նչ տիրոս տուին Կոստանդինի:

ԹՈՐՈՍ Ա. 23

(1100 - 1123)

1. Կոստանդինի յաջորդեց Թորոս որդին, որ
հօրը պէս քաջ և իմաստուն իշխանապետ մը եղաւ
և Կիլիկիայէն դուրս վճռեց Յոյները:

2. Թորոս Ա. պահանջեց Գաղիկը սպաննող Յոյն
իշխաններէն իրենց քաղաքը ու բերդը, ինչպէս
նաեւ Գաղիկ թագաւորի զգեստներն ու զէնքերը:

3. Յոյն իշխանները չառնին. Թորոս Ա. ալ
յարձակելով առաւ և Յոյն իշխանները սպաննեց:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Կոստանդինի ո՞վ յաջորդեց եւ ի՞նչ
քաւ. 2.— Թորոս Ա. ի՞նչ պահանջեց Յոյն իշխաններէն.
3.— Յոյն իշխաններ տուին:

ԼԵՒՈՆ Ա. 14 Տ.

(1123-1137)

1. Թորոս Ա. իշխանապետին յաջորդեց իր եղբայրը Լեւոն Ա. որ շուտով գրաւեց Տարսուսն և Մամեստիան քաղաքները:

2. Լեւոն իր սահմանակից Քրիստոսեայ իշխաններուն օգնեց, բայց անոնք խարդախութիւնով բռնեցին ու բանտարկեցին զայն:

3. Լեւոն, մեծ գումարներ, Ատանան ու Մամեստիան տարով ազատուելէ ետքը, երբ անոնց մօտեցաւ յարձակելու, անոնք առաժնին ետ տուին:

4. Յոյները երբ Անաբարդա քաղաքը առնել կ'ուզէին, քաղաքին բնակիչները այր, կին, տղայ աղջիկ, ամենքը կատաղի կերպով կռուեցան Յոյներուն դէմ և ջարդեցին զանոնք:

5. Անաբարդայի այրերը հայրենասէր տիտաններ, իսկ իգական սեռն սքանչելի գիւցազնուհիներ էին:

6. Վերջապէս անհամար զօրքով 1137 ին, Յոյներու Յովհաննէս Կոմնենոս կայսրը յաղթեց Լեւոնի, առաւ քաղաքները ու Լեւոն Ա. և իր Ռուբէն ու Թորոս զաւակները բռնելով Կ. Պոլիս տարաւ եւ Ռուբէնեան իշխանութիւնը պահ մը դադրեցաւ:

7. Լեւոն մեռաւ բանտին մէջ չորս տարի մը նալով, իսկ Ռուբէնը կուրցուցին ու սպաննեցին:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Թորոսի ո՞վ յաջորդեց. 2.— Լեւոն Ա. ի՞նչ քաւ սահմանակից իշխաններուն եւ անոնք ի՞նչ րին. 3.— Լեւոն ի՞նչպէս ազատեցաւ եւ ի՞նչպէս առաւ տուածներ. 4—5.— Յոյներ ո՞ր յաղթուեցան. 6.— Ո՞ր կայսր յաղթեց Լեւոնի եւ ի՞նչ քաւ. 7.— Լեւոն ո՞ր մեռաւ. Ռուբէնը ի՞նչ րին:

ԹՈՐՈՍ Բ. 24 Տ.

(1144-1168)

1. Լեւոն Ա. ի որդին Թորոս յաջորդած էր Յուսական զօրքերու պաշտօնեայ ըլլալ և երբ Յովհաննէս Կոմնենոս կայսրը այլազգներու դէմ կրկին Կիլիկիա արշաւեց, իր հետն էր:

2. Յովհաննէս կայսրը որսի ատեն դիպուածով մեռաւ. Թորոս առիթէն օգտուելով, Հայ քահանայի մը միջոցով Հայ իշխանները ժողովեց և Յոյները հետզհետէ վռնտելով, վերահաստատեց իշխանութիւնը:

3. Յոյներու Մանուէլ կայսրը, այս վերածնութեան առաջը առնելու համար, եղբ. անգամ

զօրք զրկեց և ի կոնիսնի Սուլթանը զլաւեց թուրոսի գէմէ:

4. Հայերը միշտ յաղթող գտնուեցան և Կիլիկիայի բոլոր քաղաքները առին և սկսան Յոյները նեղել ամէն կողմէ:

5. Մանուէլ կայսրը Կիլիկիա գալով, հաշտուեցաւ միջնորդութեամբ Երուսաղէմի թագաւորին որուն օգնած էր թորոս Բ.

6. Թորոս Բ. բոլոր Կիլիկիայի իշխան ճանչցուեցաւ և քսան և չորս տարի կառավարեց:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ.— 1. Լեւոնի որդին Թորոս ի՞նչ ըլլալ յաջողած էր. 2.— Թորոս ի՞նչպէս վերահաստեց իշխանութիւնը. 3.— Յոյներու կայսր ի՞նչ րաւ. 4.— Հայերը ի՞նչ րին. 5.— Մանուէլ կայսր ի՞նչ րաւ. 6.— Թորոս ի՞նչ նանչցուեցաւ:

ՄԼԷԶ. 6 Տ.

(1168-1174)

1. Թորոս Բ. մեռնելէն տարի մը ետքը իր Մլէհ անուն եղբայրը այլազգի զօրքով Կիլիկիա մտաւ. և Թորոսի անչափահաս որդին սպաննեց և անոր խնամակալը քչեց ու բռնութիւնով իշխանա-

պետ եղաւ և մէկ քանի անգամ ալ Յոյներուն դէմ պատերազմեցաւ:

2. Մլէհի ատեն Կիլիկիայի մէջ շատ մը Լատիններ կային. որոնք կ'ուզէին Հայերը պապական ընել, ըսելով թէ՝ «Հռովմի պապը չճանչցողը արքայութիւն պիտի չմտնէ»:

3. Մլէհ տեսնելով որ Լատինները Հայերու մէջ խռովութիւն կը սերմանեն, ամենքն ալ վճռեց Կիլիկիայէն:

4. Մլէհ շատ անգութ էր եւ պապականներու հակառակ էր. այս պատճառով իշխանները սպաննեցին զայն:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ.— 1.— Թորոս Բ. ի ո՞վ յաջորդեց, եւ ի՞նչ րաւ. 2.— Լատինները ի՞նչ կ'ուզէին ընել Հայերը եւ ի՞նչ կ'ըսէին. 3.— Մլէհ ի՞նչ րաւ. 4.— Որո՞նք սպաննեցին Մլէհը:

ՌՈՒԲԷՆ Բ. 11 Տ.

(1174-1185)

1. Մլէհի յաջորդեց եղբորորդին Ռուբէն Բ. որ իմաստութիւնով Կիլիկիան ծաղկեցուց:

2. Անտիոքի Լատին իշխանը դաւով Ռուբէնը բռնեց ու բանտարկեց:

3. Ռուբէնի եղբայրը՝ Լեւոն Հայքաշերը ժողովեց և գնաց իշխանը սարսափեցուց և եղբայրը աշատելով, կրկին իշխանապետ ըրաւ:

4. Ռուբէն իր իշխանութիւնը եղբորը Լեւոնին յանձնելով, ինքը եկեղեցատէր մարդ, կրօնաւոր եղաւ, և երկու տարիէն վախճանեցաւ 1187ին:

ՀԱՐՑԱՐԱՆ. — 1. — Միեհի ո՞վ յաջորդեց. 2. — Անսիոնի Լաթին իշխանը ի՞նչ ըրաւ: 3. — Ո՞վ ազատեց Ռուբէնը. 4. — Ռուբէն որո՞ւ յանձնեց իշխանութիւնը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ. — ՌՈՒԲԷՆԵԱՆ ԻՇԽԱՆԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

116. Հայերը ի՞նչպէս մեծ թիւ մը կազմեցին կիլիկիա.

— Հայերու մէկ մասը կիլիկիա գաղթելով, հօն մեծ թիւ մը կազմեցին:

117. Ո՞վ ուզեց Գագիկ Բ. ի վրէժը առնել.

— Ռուբէն որ Հայ իշխաններու օգնութիւնով մէկ քանի Յունական քաղաքներու տիրեց ու իշխանապետ եղաւ:

118. Ո՞վ յաջորդեց Ռուբէն Ա. իշխանապետի.

— Կոստանդին Ա. որ երկիրը ընդարձակեց, վահկա բերգը առաւ, խաչակիրներուն օգնեց և Գագիկի ունեցածները առաւ:

119. Ո՞վ էր Թորոս Ա. և ի՞նչ ըրաւ:

— Կոստանդինի Ա. որդին էր, որ Յոյները կռուով վաճառեց Կիլիկիայէն, և Գագիկի ունեցածները առաւ:

120. Թորոս Ա. ի ո՞վ յաջորդեց.

— Լեւոն Ա. որ Տարսոն և Մամեստիա քաղաքները գրաւեց:

121. Դրացի Լատին իշխանները ի՞նչ ըրին Լեւոն Ա. ի.

— Խարդախութիւնով բռնեցին և մեծ դուռները ու քաղաքները առնելով թող տուին,

122. Լեւոն Ա. ի՞նչ ըրաւ.

— Յարձակեցաւ անոնց վրայ, որ առանց պատերազմի առածնին ետ տուին:

123. Յոյներու կայսրը ի՞նչ ըրաւ.

— Բռնելէ ետք Լեւոնը և իր երկու զաւակները, Պոլիս տարաւ:

124. Ի՞նչ ըրին Պուլսի մէջ.

— Լեւոնը բանտ դրին ուր մեռաւ, իսկ զաւակներէն Ռուբէնը կուրցունելով սպաննեցին, իսկ Թորոսը պահեցին:

125. Ի՞նչ եղաւ Թորոս.

— Թորոսը Յունական զօրքերու պաշտօնեայ եղաւ:

126. Ի՞նչպէս յաջողեցաւ իշխանապետ ըլլալ:

— Յոյներու կայսրը Կիլիկիա այլադղիններու գէմ աղչաւած ատեն դիպաւածով մեռաւ. Թորոս քահանայի մը միջոցով Հայ իշխանները ժողովեց, Յոյները վաճառեց և իշխանապետ եղաւ:

127. Յոյները լինչ ըրին .

— Իկոնիոնի կայսրը զրգուեցին, բայց Թորոս յաղթեց եւ Յոյն կայսրին հետ հաշտուեցաւ :

128. Ո՞վ էր Մլէհ .

— Թորոս Բ.ի եղբայրը, որ բռնութիւնով իշխանապետ եղաւ. Լատինները վռնտեց, բայց ինքն ալ սպաննուեցաւ իր զօրքերէն :

129. Ո՞վ էր Ռուբէն .

— Մլէհի եղբոր որդին, որ Կիլիկիան ծաղկեցուց, Անտիոքի Լատին իշխանէն դաւով բռնուելով բանտարկուեցաւ :

130. Ո՞վ ազատեց Ռուբէն Բ. .

— Լեւոն եղբայրը, որ Լատին իշխանները սարսափեցուց եւ եղբայրը ազատեց :

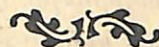
131. Ի՞նչ բրաւ Ռուբէն ազատուելէն ետքը .

— Իշխանութիւնը եղբորը Լեւոնին յանձնեց եւ ինքը կրօնաւոր եղաւ :

Բ

ՌՈՒԲԷՆՆԵԱՆԵՐՈՒ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԵԾՆ ԼԵՒՈՆ Բ.

(1185 - 1219)

1. ԼԵՒՈՆ Բ.

երբ յաջորդեց եղբորը Ռուբէնին, արդէն ծանօթ էր իբր քաղաքագէտ եւ գիտէր եւրոպական կարգերը ու կանոնները :

2. Լեւոն Բ. եւրոպական ձեւով բարեկարգեց երկիրը, հիւրանոցներ, հիւանդանոցներ, որբանոցներ եւ դպրոցներ հաստատեց, զարկ տուաւ երկրագործութեան, նաւարկութեան եւ վաճառականութեան :

3. Սահմանադրւոյ զօրքերու թիւը աւելցուց
և նոր բերդեր ու ճամբաներ շինել տուաւ:

4. Այս միջոցին Նգիպտոսի Սուլթանը առաւ
Նրուսադէմը և խաչակիրները դուրս քշեց:

5. Ներուպացիները նորէն խաչակիրները ժող-
վելով եկան Կիլիկիա իրենց գլուխ ունենալով Գեր-
մանացիներու Ֆրիստիխ կայսրը:

6. Լեւոն Բ. շատ օգնութիւններ րբաւ այս
խաչակիրներուն և Ֆրիստիխի յաջորդը թագ-
ղղկեց անոր. Գրիգոր կաթողիկոսը 1198ին թա-
գաւոր օծեց զայն:

7. Յոյներու կայսրն ալ թագ զրկեց ու բարե-
կամ եղաւ:

8. Լեւոն, թագաւոր պսակուելէն ետքը, Սիսը
մայրաքաղաք րբաւ և գեղեցիկ շէնքերով զար-
դարեց:

9. Լեւոն Ա. թագաւոր Հայ լեզուով և գրով
ինքն սկսաւ առաջին անգամ գրամ կտրել:

10. Մեծն Լեւոն թագաւորը կը յարգէր Նե-
րուպացիները, բայց զզուած էր անոնցմէ, որովհետեւ

Հայերը կրօնաւիտիս ընել կ'աշխատէին և կրօնական
խնդիրներով կ'գրագեցնէին:

11. Մեծն Լեւոն Կիլիկիայի բոլոր թշնամիներ-
ուն դէմ պատերազմեցաւ և միշտ յաղթեց:

12. Մեծն Լեւոն երբ իր աներոյ՝ Կիպրոսի թա-
գաւորին քովէն կը վերադառնար, թշնամիները դա-
րանի մտան, սակայն Լեւոն ուղղմանիւ թով զխմա-
գրեց և յաղթանակով մտաւ Կիլիկիա:

13. Մեծն Լեւոն թէ՛ իշխանապետ և թէ՛ թա-
գաւոր, 34 տարի կառավարելէ ետքը մեռաւ և
թաղուեցաւ Սիս:

14. Մեծն Լեւոն Զապէլ անուն աղջիկ մը
միայն ունեցաւ ժառանգ, մօր կողմէ Լուսինեան,
որուն խնամակալ եղաւ Աւագ-Պարոն կոչուած Կոս-
տանդին իշխանը:

ՀԱՐՑԱՐԱՆ. 1.— Ո՞վ յաջորդեց Ռուբենի. 2. 3.—
Լեւոն Բ. ի՞նչ բարեկարգութիւններ րբաւ, ո՞ր զօրքեր
աւելցուց. 4.— Այս միջոցին ո՞վ առաւ Նրուսադէմը.
5.— Կիլիկիա ո՞ր կայսրը եկաւ. 6.— Լեւոն Բ. ի՞նչ
րբաւ խաչակիրներուն, Ֆրիստիխի յաջորդը ի՞նչ զրկեց,
Գրիգոր կաթողիկոսը ի՞նչ րբաւ. 7.— Յոյներու կայսրը
ի՞նչ րբաւ. 8.— Լեւոն թագաւորը ո՞ր քաղաք մայրա-
քաղաք րբաւ. 9.— Լեւոն ի՞նչ լեզուով դրամ կտրեց.
10.— Մեծն Լեւոն կը սիրէր Ներուպացիները. 11.—
Մեծն Լեւոն որո՞նց դէմ պատերազմեցաւ. 12.— Մեծն
Լեւոն երբ իր աներոյ քովէն կը վերադառնար, թշնամի-
ներ ի՞նչ րբին. 13.— Մեծն Լեւոն քանի՞ տարի իշխանապետ

Եւ քազաւոր եղաւ . 14.— Քանի՞ ժառանգ ունեցաւ, ո՞վ եղաւ խնամակալ :

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Լուսինեանները ազնւական ցեղ մ'էին Ֆրանսա. խաչակիր իշխաններէն Անգղիայի քազաւորը առնիւծափրօս Ռիխարսոս առաւ Կիպրոս կղզին 1191ին, եւ տուաւ զայն Երուսաղէմի վերջին քազաւոր Լուսինեան Գուիսոնին, որու սերունդը սիրեց այդ կղզիին իբրեւ քազաւոր: Լուսինեան քազաւորներէն Հիւլիօի փոքր առաւ Լեոն եւ այսպէս Ռուբենեանները ու Լուսինեանները իրարու խնամի եղան :

ԶԱՊԷԼ ԹԱԳՈՒՀԻ 49 Տ.

(1219 - 1226)

1. Զապէլ թագուհի Մեծն Էլեոնի վաւաբին համաձայն խնամակալներով իշխեց մէկ տարի:

2. Երկրորդ տարին Զապէլ ամուսնացաւ (Փիլիպոս) Ֆիլիպ Լատին իշխանի մը հետ եւ երկիրը միասին կառավարեց:

3. Ֆիլիպ ամուսնանալէ առաջ խօսք տուած էր Հայ Եկեղեցիին ծէսերը ու ազգային սովորուած թիւնները յարգել ու պահել. բայց ամուսնանալէ ետքը խոստումը դրժեց եւ եկած հասցիները սկսաւ հօրենական դանձր լեցնել, որով բանտը դրուեցաւ ուր մեռաւ տարիէ մը:

4. Զապէլ ուղեց վանք մը քաշուիլ, բայց Հայ իշխանները համոզեցին եւ Աւարդ-Պարոն Կոստան-Գինի տղան Հեթում իշխանին հետ պսակեցին, աւոր գլուխը թագ դնելով եւ թագաւոր օծել տալով:

ՀԱՐՏԱՐԱՆ 1.— Զապէլ քագուհի որո՞նց հետ իշխեց . 2.— Որո՞ւ հետ ամուսնացաւ . 3.— Զապէլ ի՞նչ խօսք տուած էր եւ ի՞նչ բաւ . 4.— Ի՞ր մահէն ետքը ի՞նչ ընել ուղեց Զապէլ, որո՞ւ հետ պսակեցին:

ԶԱՊԷԼ ԵՒ ՀԵԹՈՒՄ Ա. 44 Տ.

(1226 - 1270)

1. ՀԵԹՈՒՄ ազգասէր եւ քաջ թագաւոր մէր, որ կ'ուզէր խաղաղութիւնով կառավարել առանց վախնալու պատերազմէ:

2. Հեթում յաղթեց Լամբրոնի ապստամբ Հայ

իշխան Կոստանդինի, որ Իկոնիոնի Սուլթանին հետ միացած իր գէնն ելած էր:

3. Հեթում Թաթարներու բարեկամ ձեւացաւ, անոնց օգնական զօրք զրկեց, և ինքն ալ Զապէլի մեռնելէն ետքը գնաց Թաթարներու Մանսու խանին և անոր հետ բարեկամութեան դաշինք դրաւ:

4. Հեթումի բացակայութեան միջոցին Եգիպտոսի Մամլուկները Կիլիկիա արշաւեցին. Հեթումի աղաքները Թորոս և Լեւոն պատերազմեցան, բայց Թորոսը սպաննուեցաւ, իսկ Լեւոն դերի ինկաւ:

5. Հեթում վերադարձին Մամլուկներու հետ բանակցելով տղան Լեւոնը ազատեց և մէկ տարի ետքը, Թաղաւորութիւնը անոր յանձնելով վանք մը քաշուեցաւ ու հոն մեռաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1. — Հեթում Ա. ինչպէս քաղաւոր եր. 2. — Հեթում որո՞ւ յաղթեց. 3. — Հեթում որո՞ւ բարեկամ ձեւացաւ եւ ի՞նչ քրաւ Մանսու խանին հետ. 4. — Հեթումի բացակայութեան միջոցին ի՞նչ եղաւ. 5. — Հեթում վերադարձին ի՞նչ քրաւ.

ԼԵՒՈՆ Գ. 19 Տ.

(1270 - 1289.)

1. Հեթում Ա. ի յաջորդեց ծնողասէր Լեւոն Գ. որ հօրը մահը լսելով երեք ամիս հիւանդացաւ և 1271ին Թաղաւոր օծուեցաւ:

2. Լեւոն Գ. ժողովրդասէր Թաղաւոր մը եղաւ, իմաստութիւնով Կիլիկիան պայծառացուց, ամէն տեղ դպրոցներ բացաւ:

3. Այս միջոցին Հայերու հետ խառնուած Լատին իշխանները ու կրօնաւորները շատ զօրացած էին, կ'ուզէին իշխանութիւնը իրենց ձեռքը անցընել, ուստի Լեւոն Գ. ի գէմ դրդուեցին Մամլուկները՝ որոնք Կիլիկիա արշաւեցին:

4. Լեւոն Գ. իր ձերունի Սմբատ եղբայրը զրկեց, որ հալածեց զանոնք և ինքն ալ զօրացած յաղթեց Գոնիայի Սուլթանին, որ շարունակ կը նեղէր զինքը:

5. Լեւոն Գ. գահաժառանգ նշանակեց իր որդին Հեթում և ինք տարի ետքը մեռաւ:

6. Հայ ժողովուրդը շատ ցաւեցաւ իր սիրելի Թաղաւորին՝ Լեւոն Գ. ի մահուան վրայ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1. — Հեթում Ա. ի ո՞վ յաջորդեց, ե՞րբ քաղաւոր օծուեցաւ. 6. — Լեւոն Գ. ի՞նչ քրաւ Կիլիկիան. 3. — Լատին իշխանները ու կրօնաւորները ինչո՞ւ Մամլուկները գրգռեցին Լեւոն Գ. ի դէմ. 4. — Լեւոն ո՞վ զրկեց անոնց դէմ, ինքը ո՞ր Սուլթանին յաղթեց. 5. — Զմեռած ո՞վ նշանակեց գահաժառանգ. 6. — Հայ ժողովուրդը ցաւեցաւ Լեւոն Գ. ի մահուան վրայ.

ԼԵՒՈՆ Գ.Ի ՅԱԶՈՐԴՆԵՐԸ 16 Տ.

(1289-1305)

1. ԼԵՒՈՆ Գ.Ի մեռնելէն ետքը, Պարոնները՝ (Լատին իշխանները) սկսան նոյն իսկ թագաւորական տունին մէջ երկպառակութիւն ձգել և այլազգիներն ալ վերսկսան իրենց յարձակումները:

2. ԼԵՒՈՆ Գ.Ի յաջորդը Հեթում Բ. իր թագաւորութեան չորրորդ տարին լանջ քաջութեամբ, կառավարութիւնը իր թորոս եղբորը յանձնեց:

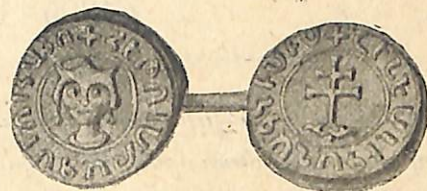
3. Թորոս Գ. 2 տարի՝ թագաւորեց և հրաժարեցաւ. ուստի Հեթում Բ. երկրորդ անգամ թագաւոր եղաւ և թաթարներու հետ բարեկամացաւ:

4. Հեթում և Թորոս 1296/ն Պոլիս իրենց քրոջ այցելեցին, որովհետեւ Յոյներու կայսրին որդիին ամուսինն էր:

5. Հեթում Բ. իր տեղը թողուցած էր Սմբատ եղբայրը որ ինքզինքը թագաւոր օծել տուաւ:

6. Հեթում Բ. և Թորոս, երբ Կիլիկիա կը վերադառնային, Սմբատ բռնեց զիրենք, Թորոսն սպաննեց և Հեթում Բ.ը բանտարկեց:

7. Կրտսեր եղբայրը Կոստանդին ալ այս բանին խիստ բարկանալով, զօրք ժողկեց և Սմբատը բռններով բանտ դրաւ և իր եղբայրը Հեթում Բ.ը ազատեց և ինքը թագաւոր եղաւ:

8. Հեթում Բ. երրորդ անգամ թագաւորեց Կոստանդինի տեղ, որովհետեւ ժողովուրդին սիրելի էր:

9 Հեթում Բ. Սմբատը և Կոստանդինը Պոլիս զրկեց խնդրելով Յոյն կայսրէն թող չի տալ անոնց Կիլիկիա մուտքը:

10. Հեթում Բ. մէկ քանի պատերազմներէ ու յաղթութենէ ետք հրաժարեցաւ և իր Թորոս եղբորորդիին՝ ԼԵՒՈՆ Գ.Ի թողելով իր թագաւորութիւնը, ինքը միայն թագաւորահայր եղաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— ԼԵՒՈՆ Գ. մեռնելէն ետք ի՞նչ եղաւ. 2.— ԼԵՒՈՆ Գ.Ի յաջորդը ի՞նչ ընել ուզեց. 3.— Թորոս Գ. ի՞նչ քաւ, իսկ Հեթում Բ. 4.— Հեթում և Թորոս ո՞ւր այցելեցին. 5.— 6.— Հեթում ո՞վ քողուց իր տեղը. Սմբատ ի՞նչ եղաւ և ի՞նչ քաւ եղբայրներուն. 7.— Ի՞նչ քաւ կրտսեր եղբայրը, ո՞վ ազատեց և ի՞նչ եղաւ. 8.— Հեթում Բ. քանի՞ անգամ քաղաւորեց. 9.— Հեթում Բ. իր եղբայրները ո՞ւր զրկեց. 10.— Հեթում որո՞ւ յանձնեց քաղաւորութիւնը, ինքը ի՞նչ եղաւ:

ԼԵՒՈՆ Դ.

(1305 - 1308)

1. ԼԵՒՈՆ Դ. Լատին իշխաններուն և Ունիդոր (Միացնող) ըստած կրօնաւորներուն խաբուելով, ուղեց որ Հայերու եկեղեցական ծէսերը փոխուին և Հայ եկեղեցին միանայ Լատին եկեղեցիին:

2. ԼԵՒՈՆ Դ. և Հեթում աղղական էին Լատին իշխաններու, որոնք պապերու հետ կը թղթակցէին քաղաքական նպատակաւ և օգնութիւն կը յուսային անոնցմէ, կարծելով թէ՛ այս միութիւնը օգտակար կըլլայ:

3. Ընդհակառակը՝ թէ Կիլիկիա և թէ վերին Հայաստան վէճեր ու խռովութիւններ ծագեցան:

4. Մոնկոյներու ներկայացուցիչ իշխանը, որ Կիլիկիա կը նստէր իբր երկրին պահապան, իմանալով խռովութեան պատճառը, թէ խաչակիրները կուգեն բերել տալ, թէ ԼԵՒՈՆ Դ. և թէ Հեթում թագաւորահայրը և թէ 40ի չափ Հայ նախարարներ սպաննեց և հանդարտութիւնը տիրեց:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— ԼԵՒՈՆ Դ. որո՞ւ խաբուեցաւ եւ ի՞նչ ընել ուղեց. 2.— ԼԵՒՈՆ եւ Հեթում որո՞ւ հետ կը բողոքէին եւ ի՞նչ կը յուսային. 3.— Ի՞նչ եղաւ արդիւնք. 4.— Մոնկոյներու ներկայացուցիչը ի՞նչ քաւ:

ՕՇԻՆ 12 Տ.

(1308 - 1320)

1. Օշին՝ Հեթում Բ.ի եղբայրը, ԼԵՒՈՆ Դ.ի և Հեթումի մահը լսելով, Հայերու քաջ զօրքերը ժողովեց, Մոնկոյ իշխանը վաճառեց և ինքը թաղաւոր եղաւ:

2. Օշին Լատին իշխանի մը աղջիկը իրեն կին առաւ և հաշտուեցաւ Կիլիկիայի սահմանակից Լատին իշխաններու հետ:

3. Օշին ժողովրդի բողոքներուն ականջ չդնելով, Հայերու եկեղեցական ծէսերուն մէջ պապական եկեղեցին ծէսերը խառնեց և Հայ կրօնաւորները սկսան Լատին կրօնաւորներու դժգոհութիւնը հազնիլ:

4. Եւրոպայի թագաւորները սկսան օգնել Օշինի, որ կրցաւ եղիպտացիներուն դէմ մեծամեծ յաղթութիւններ ընել:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— ԼԵՒՈՆ Դ.ի եղբայրը Օշին ի՞նչ քաւ. 2.— Օշին ո՞վ առաւ իրեն կին. 3.— Օշին ժողովուրդի բողոքներուն հակառակ ի՞նչ քաւ. 4.— Եւրոպայի քաղաւորներ Օշինի օգնեցին:

ԴԻՏԵԼԻԲ.— Դիտելի պարագայ մ'է թէ՛ Հայը ընտ. ին՝ կրօնքը տարածելու ջանք չէ ունեցեր, իսկ իղձի վրայ ընտ. չէ բռնացեր:

Պարսիկները մեզ Յոյներէն դատելու համար, ուղեր են հաւատաւ փոխ ընել, սակայն Յոյները ինչո՞ւ այնչափ նախատեր են, ինչո՞ւ Լատինները մեզ խռովել են: Անոնց երբեմնի օգնութիւնները չեն կրցած իրենց պատճառած վնասները դարձանել, Յունական և Պապական կրօն:

նամոտութիւնը Արարներէն, Մոնիկոններէն, Սերճուգներէն, Եգիպտացիներէն աւելի փնտսեր են մեղի, թէեւ ասոնք ալ անոնցմէ պակաս մոլեռանդ կրօնամոլ եղած չեն, բայց ինքզինքնին գէթ կ'արգարացնէին ըսելով թէ՛ Հայերու և Լատիններու կամ Յոյներու միութիւնը մեզ մեծ վտանգ մէ և պէտք է բռնի կրօնափոխ ընել Հայերը:

Իսկ ամենէն ահուկի վտանգը մեղի համար, Յոյներու կամ Լատիններու գործիք ըլլալով իրարու ուժ չի տալին, իրարու հակառակելին է. ասկից ծագած է, անմիութիւն, մատնութիւն, դաւադրութիւն, անսպասելի կրօնի վէճեր, թշնամութիւններ և օտար միջամտութիւններ, որ շատ անգամ մենք հրաւիրած ենք:

Յաւալի է որ կրօնի վէճը մեր իշխանութիւնը վրայ տալէ ետքը տղիտորէն կրկին շարունակած ենք և հիմա կախստանք:

Լուսաւորութիւնը և ազգերու իրարու հետ ունեցած մօտիկ յարաբերութիւնը փոխեց աշխարհը, Լատին կրօնաւոր մը Պապակոչութեան հիմին զարկաւ, Բողոքականութիւնը Յունական մոլեռանդութիւնը չափաւորեց, բոլոր ազգերը Հայ եկեղեցին ճշմարիտ առաքելական եկեղեցի ըլլալը հռչակեցին և իրենց հալածանքի կերպը փոխեցին...

Ծանօթ.— Պիլէճիկցիները իրենց առաջնորդին հետ վէճ մը ունենալով, անոնցմէ մաս մը բաժնուած, Անգլիոյ եպիսկոպոսական եկեղեցիին հովանաւորութիւնը խնդրեց և սա պատասխանը ստացաւ. «Հայ եկեղեցին առաքելական հին եկեղեցի է և եթէ բարեկարգութեան կարօտ է, պէտք է մէջը մնաք և այնպէս աշխատիք բարեկարգել»: Մտքը Ալէն յօգուած մը դրած էր, որ կ'ըսէր. «Հայ եկեղեցիին վրանը պէտք է մեծցնել և անջատուած մասերը մէջը առնել»: Իսկ մենք կ'ըսենք. Մեր եկեղեցիի վրանը այնքան մեծ կը գտնենք, որ եթէ ուզեն կրնան իրմէ բաժնուած հատուածները հանգիստ մանկ անոր տակ:

ԼԵՒՈՆ Ե. 22 Տ.

(1320-1342)

1. Օշինի յաջորդեց որդին ԼԵՒՈՆ Ե. տասը տարեկան, բայց փոքր ըլլալուն Օշին Պայլ իշխանը խնամակալ եղաւ:

2. Օշին Պայլ խնամակալը կրօնական վէճերը սաստկացուց. ԼԵՒՈՆ Ե.ի գէշ կրթութիւն սը տուաւ և Ան եղաւ մոլի և ախտաւոր թագաւոր մը:

3. ԼԵՒՈՆ Ե. անգութ և անքաղաքագէտ էր, և խաղալիք Լատին իշխաններուն, որոնք գործածեց զաշտօններու մէջ և Հայ իշխանները զրկեց:

4. Խռովութիւնները պակաս չեղան, այլազգեաներն ալ կը յարձակէին և երկիրը կ'աւրէին:

5. ԼԵՒՈՆ Ե. և իր իշխանները քանի մը անգամ դէմ դրին. բայց չկրնալով ազատիլ անոնցմէ, ամուր տեղեր ապաւինեցան. թուղթեր և պատգամաւորներ զրկեցին Եւրոպա, մանաւանդ պապերուն և օգնութիւն խնդրեցին:

6. Եղած օգնութիւնները ոչինչ էին. Եգիպտոսի Սուլթանը ըսելով ԼԵՒՈՆ Ե.ի բանակցութիւնները, Կիլիկիայի թագաւորութիւնը ջնջելու նպատակով յարձակեցաւ երկրին վրայ:

7. ԼԵՒՈՆ Ե. հազիւ կրցաւ հաշտեցնել Եգիպտոսի Սուլթանը, երգում ընելով թէ՛ այլեւս պապերու և Եւրոպացիներու հետ բանակցութիւններ պիտի չընէ: Եւ երկու տարի ետքը մեռաւ:

8. ԼԵՒՈՆ Ե. եղաւ Ռուբէնեան վերջի թագաւորը:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Օշինի ո՞վ յաջորդեց, ո՞վ եղաւ խնամակալ. 2.— Ո՞վ սասկացուց կրօնական վէճեր. 3.— Ի՞նչպէս եր ԼԵՒՈՆ Ե. եւ ի՞նչ բաւ. 4.— Ի՞նչ եղաւ արդիւնք. ի՞նչ բրին ԼԵՒՈՆ Ե. իշխանները. 6.— Ի՞նչ օգնութիւն եղաւ. Եգիպտոսի Սուլթանը ի՞նչ բաւ. 7.— Ի՞նչպէս կրցաւ հաշտեցնել. 8.— Ո՞վ եր Ռուբէնեան վերջին թագաւորը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ. — ՌՈՒԲԵՆԵԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

132. Որո՞ւ յաջորդեց Լեւոն Բ. և ի՞նչ գործեր ըրաւ .
— Եղբօրը Ռուբէնին, որ Եւրոպական ձեւով
սկսաւ բարեկարգել երկիրը, սահմանապահ զօրքերը
աւելցուց, օգնեց Գերմաններու փրկարիւն կայսեր
որ խաչակիրներու գլուխը անցած էր եւ անոր
յաջորդէն թագաւորական թագ ստացաւ :

133. Լեւոն Բ. ի՞նչպէս կառավարեց երկիրը .
— Մեծ քաղաքագիտութիւնով. սիրաշահեց
Եւրոպացիները առանց անոնց գործիք ըլլալու,
առաջին անգամ Հայ լեզուով ու տառով գրամ
կտրեց. Սիսը մայրաքաղաք ըրաւ, թշնամիներուն
յաղթեց եւ ըսուեցաւ Մեծն Լեւոն :

134. Մեծն Լեւոն Բ. ի ռ՞ով յաջո՞ւց .
— Իր միակ աղջիկ զաւակը Զապէլ, որ ա-
մուսնացաւ Լատին իշխանի մը հետ, որ շատ կրօ-
նամոլ և ընչասէր ըլլալուն հայերը, բանտը դրին
ուր մեռաւ :

135. Զապէլ ի՞նչ ըրաւ .
— Ուզեց վաճի քաջուիլ, բայց համոզեցին ու
Հեթումի հետ պսակեցին :

136. Զապէլ և Հեթում ի՞նչպէս կառավարեցին .
— Հեթում թէ՛ քաջ եւ թէ խաղաղասէր էր,
անբըին թշնամիներու դէմ կռուեցաւ, Թաթար-

ներու հետ բարեկամ եղաւ եւ կնոջը մահէն ետ-
քը, Թաթարիստան գնաց, իր զաւակներէն մէկը
պատերազմի մէջ մեռաւ. իսկ միւսը Լեւոն գերի
տարուեցաւ Եգիպտոս :

137. Հեթում կրցա՞ւ ազատել իր Լեւոն որդին .
— Երկար բանակցութիւններէ ետքը ազատեց
եւ թագաւորութիւնը տրուն յանձնելով, վաճի մը
քաջուեցաւ :

138. Լեւոն Գ. ի՞նչպէս կառավարեց .
— Լաւ կառավարեց եւ Լատին իշխաններու
ըրաժները չեղքացուց :

139. Ո՞վ յաջորդեց Լեւոն Գ. ի .
— Որդին Հեթում, որ Լատին իշխաններու
երկպառակութեան պատճառով թագաւորութիւնը
Եղբօրը յանձնեց, բայց կրկին թագաւորեց :

140. Ի՞նչո՞ւ Պոլիս այցելեցին Հեթում և իր եղբայրը
Թորոս .

— Որովհետեւ իրենց քոյրը Յոյներու կայսրին
որդիին ամուսինն էր :

141. Ի՞նչ պատահեցաւ իրենց վերադարձին .
— Հեթումի եղբայր Սմբատ ինքզինքը թա-
գաւոր օծել տուած ըլլալով, բռնեց իր երկու եղ-
բայրները, Թորոսը սպաննեց, իսկ Հեթումը բան-
տարկեց :

142. Կրտսեր եղբայրնին Կոստանդին ի՞նչ ըրաւ .
— Հեթումը ազատեց, ինքը թագաւոր եղաւ,

բայց Հեթումը կրկին թագաւորութիւնը ետ առաւ եւ իր եղբայրները Պոլիս ղրկեց ու իրեն տեղ եղբորորդին Լեւոն Դ. թագաւոր դրաւ:

143. Լեւոն Դ. ի՞նչ րբաւ.

— Լատիններէ խաբուելով, ուղեց Հայ եկեղեցիին ծէսերը փոխել եւ Լատին եկեղեցիին միացնել, որով մեծ խռովութիւն եղաւ եւ Մոնկոլ իշխանը եկաւ ու սպաննեց Լեւոնը եւ Հեթումը:

144. Ո՞վ էր Օշին և ի՞նչ րբաւ.

— Հեթումի եղբայրը, որ Մոնկոլները վռնաեց եւ թագաւոր եղաւ. Լատին իշխանի մը աղջիկը առաւ, եկեղեցիին ծէսերը խառնեց, Լատին կրօնաւորներու զգեստը հագաւ եւ Ներսիսեանցիներէ օգնութիւն ստացաւ եւ կռուեցաւ Նգիստացիներուն դէմ:

145. Օշինի ո՞վ յաջորդեց.

— Լեւոն Ե. որու իննամակալ եղաւ Օշին Պայլ, որ հակազգային կրթութիւն մը առաւ, Լատին իշխաններու խաղաղիք եղաւ եւ հաղիւ երդումնելով Նգիստոսի Սուլթանին հետ հաշտուեցաւ:

ՌՈՒԲԷՆԵԱՆՆԵՐՈՒ ՎԵՐՁԻՆ ՇՐՋԱՆԸ

Գ.

ԼԱՏԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐՆԵՐ

Ձ.Ձ.

ՃԻԻԱՆ ԿԱՄ ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Գ. 1 Տ.

(1341-1342)

1. Կիլիկիայի մէջ Լատին իշխանները շատ զօրացած ըլլալով, Լեւոն Ե.ի մահէն ետքը, միացան և ձիւան կամ Կոստանդին անուն Լատին իշխանը Հայերուն վրայ թագաւոր դրին:

2. ձիւան սկսաւ բռնութիւնով ստիպել Հայերը որ իրենց եկեղեցիին ծէսերը թողուն և Լատին ծէսերն ամբողջութիւնով ընդունին:

3. Հայ զօրքը և ժողովուրդը զայրացած, ձիւանը բռնեցին և սպանեցին տարի մը թագաւորելէն ետքը:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Որո՞նք դրին ձիւանը Հայերու քաղաւոր. 2.— Ի՞նչ րբաւ ձիւան. 3.— Ի՞նչ րբին Հայերը ձիւանի:

ԳՈՒԻՏՈՆ 2 Տ.

(1342-1344)

1. Ճիւանի կամ Կոստանդին Գ.ի եղբայրը Գուխտոն Հայերու թագաւոր եղաւ. ասոր ատեն Նգիստացիները Կիլիկիա արշաւեցին և շատ չարք գործեցին:

2. Գուխտոն վատութիւնով փախաւ և բերդի մը մէջ պահուրտեցաւ փոխանակ դիմադրելու:

3. Գուխտոն իր եղբորը օրինակին հետեւելով, Հայերը Լատինացիներու ջանքեր ըրաւ և Հայ իշխանները արհամարհեց. անոնք ալ բարկացան և զինքը սպաննեցին, երկու տարի թագաւորելէ ետքը:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Ճիւանի ո՞վ յաջորդեց որո՞նք յարձակեցան ասոր աւետ. 2.— Ի՞նչ քաւ Գուխտոն. 3.— Որո՞ւ օրինակին նետեցաւ:

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Դ. 18 Տ.

(1344-1362)

1. Գուխտոնի սպաննուելէն ետքը, Հայերը լաւ հասկեցան թէ ի՞նչ է Լատինահայ թագաւոր-

ներու նպատակը և մօր կողմէ Ռուբէնեան Կոստանդին իշխանը թագաւոր ընտրեցին:

2. Կոստանդին Դ. ուղեց կրօնական վէճերուն վերջ տալ և Հայ իշխանները սիրաշահեց և խոհեմութիւնով երկիրը կառավարեց:

3. Կոստանդին Դ.ի ատեն Նգիստացիները նորէն Կիլիկիա արշաւեցին. բայց Կոստանդին Դ. Հայ իշխաններու օգնութիւնով պատերազմեցաւ անոնց դէմ և մեծ ջարդ տալով փախցուց:

4. Կոստանդին Դ. 18 տարի թագաւորելէ ետքը մեռաւ և թաղապահ մնաց իր կիներ՝ Մարիամ թաղուհին:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Գուխտոնի սպաննուելէն ետք ի՞նչ քրին. 2.— Կոստանդին ի՞նչ ընել ուղեց. 3.— Որո՞նք արշաւեցին, 4.— Ե՞րբ մեռաւ. ի՞նչ քաւ անոնց:

ԼԵՒՈՆ 2. ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ 10 Տ.

(1365-1375)

1. Կոստանդին Դ.ի մեռնելէն ետքը թագաւոր եղաւ Լեւոն 2. Լուսինեան Լատին իշխանը, որ Սիսի եկեղեցիին մէջ նախ Լատին եպիսկոպոսներէն և յետոյ կաթողիկոսէն թագաւոր օծուեցաւ:

2. Լեւոն 2.ի ատեն Նգիստացիները ահապին բազմութիւնով Կիլիկիա արշաւեցին և շատ քաղաքներ ու գիւղեր կործանեցին:

3. Լեւոն 2. փոխանակ թշնամիին դէմ ելլելու և Կիլիկիան պաշտպանելու, փախաւ լեռներու մէջ պահուեցաւ և 2 տարի չերեւցաւ:

4. Իշխանները միացան և ուղեցին ուրիշ մէկը թագաւոր պտակել. Լեւոն 2. յանկարծ երեւցաւ և կրկին թագաւորեց:

5. Լեւոն 2. ի թագաւորութեան վերջերը, եղբայրոսի էջրաֆ Շապան Սուլթանը անհամար զօրքով Կիլիկիա եկաւ, բոլոր քաղաքները առնելէ ետքը Սիսի վրայ յարձակեցաւ և առաւ զայն:

6. Լեւոն 2. վիրաւորուած անձնատուր եղաւ, 1375 Ապրիլ 16ին. և այսպէս վերջացաւ Հայերուն թագաւորութիւնը, որուն պատճառը Հայերու տըգիսութիւնը, անմիաբանութիւնը ու Լատին կրօնաւորներու մոլեռանդութիւնն էր:

7. Լեւոն 2. եօթը տարի բանտ մնալէ ետքը, Սպանիայի թագաւորին միջնորդութիւնով ազատուեցաւ և անցնելով Եւրոպա, դիմեց պապին և թագաւորներուն, որ նորէն նստի Հայ թագաւորներու գահը, բայց բնաւ օգուտ մը չունեցաւ:

8. Լեւոն գնաց Բարիզ, անցաւ Լոնտոն 1386ին Անգլիայի և Ֆրանսիայի մէջ ծագած վեճը կարգադրելու, որ չյաջողեցաւ:

9. Լեւոն 2. իր բնակութիւնը Բարիզ հաստատեց, ուր մեռաւ 1393ին և իր գերեզմանը ը կը գտնուի Սէն - Տընի եկեղեցիին մէջ արքայական դամբարանը:

10. Իր գերեզմանին վրայ կը տեսնուի իր արձանը և հետեւեալ իմաստով Լատիններէն լեզուով արձանագիր մը: «Հոս կը հանգչի Լեւոն 2. Լուսինեան, Լատին արքայ Հայոց, Իշխան Այնուզարմ և Սմենապատիւ, որ իր հոգին աւանդեց ի ձեռս Աստուծոյ. ի 22 Նոյեմբերի, 1393 ի Փարիզ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ 1.— Կոստանդինի մեռնելէն ետքը ո՞վ եղաւ թագաւոր. 2.— Ի՞նչ պատահեցաւ ասոր ասեմ. 3.— Լեւոն 2. ի՞նչ րբաւ եւ քանի՞ տարի չերեւցաւ. 4.— Իշխաններ ի՞նչ րբին. 5.— Ի՞նչ րբաւ Էտրաֆ Սուլթանը. 6.— Ի՞նչ եղաւ Լեւոն Լուսինեան. իսկ Հայ թագաւորութիւնը. 7.— Քանի՞ տարի բանտ մնաց Լեւոն Լուսինեան, որո՞ւ միջոցով ազատեցաւ եւ որո՞նց դիմեց. 8.— Ի՞նչ պատճով գնաց Լոնտոն 1386ին. 9.— Լեւոն 2. ո՞ւր մեռաւ եւ ո՞ւր քաղուեցաւ. 10.— Իր գերեզմանին վրայ ի՞նչ կը տեսնուի եւ ի՞նչ լեզուով գրուած է տպանագիրը:

Ա Մ Փ Ո Փ ՈՒ Մ.— Լ Ա Տ Ի Ն Թ Ա Գ Ա Ի Ո Շ Ն ԵՐ

146. Լեւոն Ե. ի մահէն ետքը ո՞վ եղաւ Հայերու թագաւոր.

— Լատին իշխանները միանալով, ձիւան աշունով Լատին մը թագաւոր դրին Հայերու:

147. Ի՞նչ րբաւ ձիւան կամ Կոստանդին Դ.

— Ուղեց բռնութիւնով Հայ եկեղեցիին ծէսերու տեղ Լատին ծէսերը բռնութեամբ տալ, Հայ զօրքերն ալ զինքը սպաննեցին:

148. Ո՞վ յաջորդեց ձիւանի և ինչ վախճան ունեցաւ.

— Եղբայրը Գուխտն, որ երբ Եգիպտացիները արշաւեցին, վատօրէն փախաւ և պահուեցաւ. Հայերը այս ալ սպաննեցին իր եղբօրը հետեւելուն և Հայերը պապական ընել ուղերուն համար:

149. Ո՞վ յաջորդեց Գուխտնի.

— Մօր կողմէ Ռուբէնեան Կոստանդին իշխանը, որ Հայ իշխանները սիրաշահելով զխմադրեց Եգիպտացիներուն և փախցուց:

150. Ո՞վ յաջորդեց Կոստանդին Դ. ի.

— Լեւոն Զ. Լուսինեան Լատին իշխանը, որ նախ Լատիններէն, ետքը կաթողիկոսէն թագաւոր օծուելուն, Հայերուն սիրելի չեղաւ:

151. Լեւոն Լուսինեան ինչպէս կառավարեց.

— Լեւոն Զ. ալ կրօնամուկ էր. երբ նեղը մընաց թշնամիէն, պահուեցաւ, բայց երբ տեսաւ որ նոր թագաւոր պիտի ընտրեն, մէջ տեղ ելաւ. Եգիպտոսի Էջրաֆ Սուլթանին անձնատուր եղաւ, 7 տարի բանաւ մնաց և Սպանիայի թագաւորին միջնորդութիւնով աղատեցաւ, բայց Հայերու գահը սուղի մէջ մնաց ու մնաց և յաջորդ չունեցաւ:

ՄԱՍՆ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

7

ՀԱՅԵՐՈՒ ԱՆԻՇԻԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՅԸ

Ա.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԸ

1375 - 1828

1. Բաղրատունիներու թագաւորութիւնէն ետքը 1046-1375 Հայը բոլորովին անտէր մնաց. անգույթ բռնակախներ, արիւնկղակ Թաթարներ երկիրը իրարու ձեռքէ խլած և Հայերու արիւնով ներկած էին երկիրը:

2. Իսկ Ռուբէնեանները թագաւորութեան կործանման ժամանակ, Հայաստանի Հարաւային մասը բռնած էին Քիւրտ պէյերը, որ ցարդ Հային Ֆրան գերի կ'ըսեն:

3. Հիւսիսային մասը Վրացիներու պաշտպանութեան տակ քիչ մը հանգիստ էր և Որբերեանները կը կառավարէին մինչև 1438:

4. Արեւելեան մասը Պարսիկներու ձեռքն էր. իսկ Արեւմտեան մասը, որ նախ Յոյներէն՝ Թիւրքմէններուն և ետքը Օսմանցիներուն անցած էր:

5. Անմիւթիւնը կը տիրէր ամէն կողմ, ոչ մէկը կը մտածէր միանալ, ամէն մարդ իր անձը կը խորհէր, կը փախէր կամ կը դադիւթէր, իսկ ձեռք անցուած խեղճ Հայը կ'սպաննուէր:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Բագրատունիներու քաղաւորութեան ետքը, Հայաստան ի՞նչ վիճակի մէջ էր. 2.— Ռուբէնեաններու քաղաւորութեան կործանման ատեն Հայասանի հաւաքական մասը որո՞նք բռնած էին. 3.— Հիւսիսային մասը որո՞նք կը կառավարէին. 4.— Իսկ Արեւելեան ու Արեւմտեան մասերը որո՞նք անցած էին:

ԼԷՆԿԹԷՄՈՒՐ 23 Տ.

(1387-1410)

1. Էօզպէկ կոչուած Թաթարներուն Լէնկթէմուրը զօրապետը տիրեց Թաթարիստանի և Պարսկաստանի և մտաւ Հայաստան:

2. Լէնկթէմուրի կատաղի զօրքերը սանձեցին, ջարդեցին, կործանեցին, յալիչաակեցին ի՞նչ որ գտան:

3. Իսկ անդուծ Լէնկթէմուր չգոհանալով անհամար մարդ ջարդելէ, Վանի բնակիչները բարձր տեղերէ վար նետելով սպաննեց. իսկ Սեբաստացիներու շատերը ողջ ողջ թաղել տուաւ այն տեղը ուր մինչև հիմա կ'ըսուի Սև հողեր:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ո՞վ էր Լէնկթէմուր. 2.— Ի՞նչ քիմ անոր կասաղի զօրքերը. 3.— Ի՞նչ բաւ անգուք Լէնկթէմուր Վանի եւ Սեբաստիայի բնակիչները:

ԿԱՐԻՆԷ

ՀԱՅ ԴԻԻՑԱԶՆՈՒՀԻ

1. Կարինէ Հայուհի մըն էր, որ հռչակաւոր եղաւ իր քաջութիւնով և անվախութիւնով:

2. Երբ Թաթարները ամէն տեսակ շարժք կ'ընէին, Կարինէ անոնցմէ ազատելու համար նիզակ մը առաւ և իր ութը տարեկան աղուն ձեռքէն բռնած փախչիլ սկսաւ:

3. Թաթարները ետեւէն վազեցին, բայց Կարինէ վեց եօթը անգամ ետ դարձաւ ու անոնցմէ շատը զեռինը փռեց:

4. Կարինէ տեսնելով որ Թաթարները հետզհետէ կը շատնան ու զինքը անպատճառ պիտի բռնեն, բարձր տեղ մը ելաւ, նախ դառակը սպաննեց և ետքը ինքզինքը վար նետեց ու մեռաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ո՞վ էր Կարինէ. 2.— Կարինէ Թաթարներու ձեռքէն փախչելու հաջող ի՞նչ բաւ. 3.— Թաթարները ի՞նչ քիմ. 4.— Կարինէ երբ տեսաւ որ Թաթարները զինքը անպատճառ պիտի բռնեն, ի՞նչ բաւ:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Կարինե, ազատքեան հաւար արիւն
բախող Հայ հերոսունի մէ. երբ մեր ազգի հաւնէս ոչ
ազատաւոր աղքիկները ուսնալ ըրալիս, Հայաստան ազատ,
գորաւոր եւ եղբայրիկ կ'ըրար:

ԼԷՆԿԹԵՄՈՒՐԷՆ ԵՏՔԸ 193 Տ.

(1410-1603)

1. Լէնկթէմուրի մեռնելէն ետքը, նոր բռնա-
ւորներ Հայաստան արշաւեցին եւ իրարու դէմ
պատերազմեցան, եւ ամբողջ երկիրը հօւրի սօրի
մասնեցին:

2. Այս կռիւներուն յաջորդեց մեծ սով մը.
թշուառ ժողովուրդը սկսաւ կաթու, մաւի, ծառի
տերեւներ ուտել, մինչև անգամ մարդու միս կե-
րաւ եւ ենթարկուեցաւ համաճարակ հիւանդու-
թեան:

3. Այս միջոցին կրկին սկսաւ գաղթականու-
թեան հոսանքը եւ շատ հեռու երկիրներ տարաւ.
1451 ին ալ շատեր կ'Պոլիս փազեցին, երբ Սուլթան
Փաթիհ Մէհմէտ Բ. տիրեց այդ քաղաքին եւ Յոյ-
ներու կայսրութիւնը կործանեց:

4. Սուլթան Մէհմէտ Բ. Հայերու պատրի-

արքութիւնը հաստատեց եւ առաջին պատրիարք
անուանեց Պրուսայի Յովակիմ Եպիսկոպոսը:

5. Սուլթան Մէհմէտ Բ. ի ստեն Օսմանցի
Հայաստան յարձակեցան եւ Պարսիկներու ձեռքէն
առին ամբողջ երկիրը 1585 ին:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Լենկթէմուրի մեռնելէն ետք, որոնք
արշաւեցին Հայաստան. 2.— Սովի ատեն ինչ կերաւ ժո-
ղովուրդը. 3.— Այս միջոցին ինչ սկսաւ, երբ սկսան
գաղթել. 4.— Սուլթան Մեհմէտ Բ. Հայերու Պատրիար-
քութիւնը երբ հաստատեց. ո՞վ դրաւ առաջին պատրիարք.
5.— Օսմանցիները երբ սիրացան ամբողջ երկրին:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— Լենկթէմուրի մահէն ետքը Գարա-Գոյուն-
յունները (սեւ ոչխար դրօշակիրները), Ագ-Գոյունյունները
(ձերմակ ոչխար դրօշակիրները), ետքը Սափեանները եւ
անոնցմէ ետքը Թահմասպուշեանները իրարու ձեռքէ յախը-
սակեցին Պարսկաստանը եւ Հայաստանը:

Գարա-Գոյունյուն ցեղին Գարա Եռսուփ եւ Իսկիներ
20 տարի երկար կռիւներ ըրին Լենկթէմուրի որդի Ռուս
շահի հետ գլխաւորապէս Հայաստանի Հարաւ-Արեւելեան
կողմը եւ փրեցին Պարսկաստանի (1406-1468):

Հայաստանի Հարաւ-Արեւելեան կողմը կը փրէին Ագ-
Գոյունյունները, որոնց ցեղին Ռզուն Հասան 1468 ին
Պարսկաստանի փրէի ետքը յարձակեցաւ Օսմանցիներուն
շրայ. բայց Սուլթան Մեհմէտ Բ. յաղթեցաւ Գերանի
ուտ: Սափեանները որոնք Աղիէն սերած կը նկատուէին ին-
գիւնիկն, 1496 ին առին Պարսկաստանը Ագ-Գոյունյուններէն,
եւ 200 տարիէն աւելի 1514-1732 տակ պատերազմներ ու-
նեցան Օսմանցիներուն հետ Հայաստանի վրայ:

ՇԱՀ ԱՊՊԱՍ 17 Տ. ԵՒ ԻՐՄԷ ԵՏՔԸ 102 Տ.

(1608 - 1727)

1. Շահ Ապպաս Պարսիկներու թագաւորը Հայաստանի տիրել ուզելով, Օսմանցիներուն դէմ պատերազմեցաւ:

2. Օսմանցիներու Սուլթանը շատ զօրքով Սինան բաշան զրկեց Շահ Ապպասի դէմ: Շահը փախնալով որ Տաճիկներէն կը յաղթուի, 120,000 Հայեր Արարատի դաշտը հաւաքեց. Պարսկաստան զրկելու համար:

3. Շահ Ապպաս երբ իմացաւ թէ Սինան բաշան շուտով պիտի հասնի, հրաման րբաւ Հայերուն որ Արաքս գետէն անդին անցնին:

4. Հայերը շատ դժուարութիւն քաշեցին գետը անցներու և բաւական նաւակ չըլլալուն համար, Պարսիկները սկսան ծեծել, միրաւորել և ստիպել որ լողալով անցնին թշուառ Հայերը:

5. Երբ խեղճ Հայերը կուլային և կը դժկամակէին, Պարսիկները շատերը կ'ապանէին և անոնց գլուխները ցիցերու վրայ անկելով կը սարսափեցնէին ժողովուրդը, որ գետը կը նետուէր:

6. Տասը հազարէ աւելի Հայ խղիւղեցան, հազարաւոր մանչ ու աղջիկ ալ Պարսիկները փախցուցին:

7. Շահ Ապպաս, ազատուող Հայերու տեղ տուաւ և սկսաւ քաղցրութիւնով վարուիլ:

8. Պարսիկները Զուլա քաղաքն ալ այրեցին և բնակիչները Պարսկաստան տարին, ուր տեղ նոր Զուլա քաղաքը շինեցին:

9. Շահ Ապպաս երկար պատերազմներ ընելէ ետքը, հաշտութիւն կնքուեցաւ և Հայաստանի Արեւելեան մասը Պարսիկներու, իսկ Արեւմտեանը Օսմանցիներու ձեռքը մնաց:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Շահ Ապպաս ինչո՞ւ պատերազմեցաւ Օսմանցիներուն դէմ. 2.— Օսմանցիներու Սուլթանը ո՞վ զրկեց Պարսիկներու դէմ. ի՞նչ րբաւ Շահ Ապպաս. 3.— Ի՞նչ հրաման րբաւ Շահ Ապպաս. 4.— Հայերը դիւրաւ կըցին գետէն անցնիլ. 5.— Երբ Հայերը կը դժկամակէին գետը անցնելու, ի՞նչ րբին Պարսիկները. 6.— Այս բռնի գաղթէն որքա՞ն Հայ կորուեցաւ. 7.— Ի՞նչ րբաւ Շահը ազատուող Հայերուն. 8.— Որո՞նք չիցեցին նոր Զուլան. 9.— Պարսիկներու և Օսմանցիներու մէջ ի՞նչպէս կնքուեցաւ հաշտութիւնը:

ԴԱԻԻԹ ՍԻԻՆԻ 6 Տ.

(1722 - 1728)

1. Լազ կոչուած ժողովուրդն ալ 1720ին Հայաստանի վրայ յարձակեցաւ. ասոնց դէմ դը-

ներու համար մէկ քանի կողմի՞ն հայեր միացան և իրենց պէտ ընտրեցին Դաւիթ Սիւնի իշխանը:

2. Դաւիթ Սիւնի իրեն օգնական առաւ Մը-խիթար ու Տէր Աւետիք հայրենասէրները և քանի մը հազար զինուոր ժողուելով, պատերազմեցաւ Լազերուն և Պարսիկներուն դէմ և վաճառեց զանոնք Հայաստանի մէկ մասէն:

3.— 1727ին Տաճիկները Հոյիձորը պաշարեցին վեց օր շարունակ. Դաւիթ Սիւնի ներսէն, իսկ Տէր Աւետիքը դուրսէն 300 քաջերով յանկարծ յարձակեցան և թշնամիէն 13 հազար հոգի ջարդեցին և մնացածն ալ փախցուցին:

4. Դաւիթ վեց տարի քաջութիւնով կառավարեց իրեն հետ միացող հայերը, յետոյ իրեն յաջորդեց Մխիթար զօրապետը և Տաճիկներուն դէմ պատերազմներ ունեցաւ, բայց մասնիչ և վատ հայեր սպաննեցին Մխիթարը և անոր գլուխը Տաճիկ փաշային տարին, որ իբր փարձք տանողներուն գլուխն ալ կտրել առաւ:

5.— Մխիթարէն ետքը Հայ իշխաններն ու Մելիքները ուղեցին ազատ ըլլալ, բայց միաբան չըլլալուն ամենքն ալ յաղթուեցան և Հայաստան կրկին Օսմանեցիներուն և Պարսիկներուն մնաց:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— 1720ին ա՞ր ժողովուրդը յարձակեցաւ եւ ի՞նչ բրին հայեր. 2.— Դաւիթ Սիւնի որո՞նք օգնական առաւ եւ կրցա՞ւ վանել թեմամիները. 3.—

Դաւիթ Հոյիձորի պաշարումէն ի՞նչպէս ազատեցաւ, որ-
հան մարդ կորսնցուց թեմամին. 4.— Դաւիթ Սիւնի քանի՞
տարի կառավարեց. ետք ի՞նչ եղաւ. 5.— Մխիթարէն
ետք ի՞նչ բրին Հայ իշխանները:

ԳԻՏԵԼԻԹ.— Ղարապաղը իբր անառիկ տեղ մը Պարսիկները բաժնած էին հինգ գաւառի եւ յանձնած էին Հայ կառավարիչներու, որով Մելիք կ'ըսուէին. այս Մելիքները շատ անգամ ինքնագործ կը կառավարէին եւ երբեմն Պարսկաստանի հարկ կուսացին: Մելիքները ցանկեր ունեցան Հայ իշխանութիւնը կանգնելու եւ դիմումներ բրին Քրիստոնեայ տէրութիւններու որ երբ իրենց օգնեն, կրնան 100 հազար զինուոր հանել, առկայ այս դիմումները ա՛յ առելի վնասեցին, եւ իրենց մեջ վեճեր ունեցան ու խաբուելով զայրեցին:

ՌՈՒՍԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

(1828)

1. Ռուսները Հայերու և Հայ զօրապետներու օգնութիւնով 1826 - 27ին Պարսիկներու յաղթեցին և տիրեցին Հայաստանի մէկ մասին, որով Հայաստան բաժնուեցաւ երեք տէրութիւններու մէջ, Ռուսի, Տաճիկ և Պարսկի:

2. Ռուսիա Քրիստոնեայ տէրութիւն ըլլալուն, բազմաթիւ հայեր գաղթեցին Ռուսի Հայաստանը:

ուր ազատութիւններ վայելեցին, Լազարեան բազմալեզուեան ճեմարանը և Ներսէսեան դպրոցը հաստատեցին, իսկ Գէորգ Դ. կաթողիկոսն ալ իր անունով ճեմարան մը բացաւ:

3. Ռուսի Հայաստանի մէջ է Վաղարշապատ, Էջմիածին, ուր կը նստի ընդհանուր Հայերու վեհափառ կաթողիկոսը: (Ըսէք անունը):

4. Հայերու յառաջդիմութիւնը, տեսնելով Կովկասի Ռուս կառավարութիւնը Հայ եկեղեցիի համար Պոթոմեկիէ անունով կանոնադիր մը շինեց 1836ին, որու գէմ՝ բողոքեցին Տաճկահայերը և վերջերս ալ ուղեց դպրոցները ու անոնց կարուածները իր ձեռքը պահել:

5. Ռուսի հայերը թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ ուսումնապէս Տաճկահայերէն աւելի յառաջացան և կարեւորութեթեր ու գիրքեր հրատարակեցին:

6. Զինուորական ծառայութիւն ընելու ազատութիւն ունենալուն, շատ մը երեւելի զորարարականեր ալ ունեցան որ հիացուցին ամբողջ աշխարհը: Լօրիս Մելիքով զօրապետը այնքան բարձրացաւ

որ մինչեւ կայսերական պատիւի արժանացաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Ռուսներ իճչալէս սիրեցին Հայասանի մէկ մասին. 2.— Հայեր իճչու մեծ մասով գաղթեցին Ռուսի Հայասանը. 3.— Պատկերք եղածներ:

ԳԻՏԵԼԻՔ.— 1827ին Ներսէս Աշտարակեցի արքեպիսկոպոսը Հայ գորագուն մը կազմելով օգնած էր Ռուսներու բանակին, եւ յաջողած էին Պարսիկներու ձեռքէն առնել Հայաստանի մէկ մասը:

1828 Մարտ 21ի հռոմարսակով, գրաւած գաւառները Հայերու աւխարհ կոչուեցաւ եւ Ռուսներու կայսրը «Հատուր բագաւոր» սիսդոսը աւելցուց իր բագուսիւ սիսդոսներուն վրայ: Այս սիսդոսը գործածուած տեսակի Գեորգ կաթողիկոսի տուած Իււազին վրայ:

Հայերու աւխարհը ինկնօրէն պիտի ըլլար Ռուսիայի գերիշխանութեան տակ, որ դժբաղդաբար յետագուեցաւ անպայման ժամանակ...:

Ռուս կառավարութիւնը որ ինկնօրէն Քրիստոնէականներու պաշտպան հոգսիւ էր, Պոլսոյ Հայերու աղաքակցով Այսթեփանօսի դաշնադրութեան մէջ 16րդ յօդուածը դնել տուաւ, բայց բնաւ հոգսածու չգտնուեցաւ յարգարող Հայութեան, այլ ընդհատական իր ներքեւ եղող Հայերու դպրոցները փակեց, եկեղեցիներու եկամուտները գրաւեց եւ միևեկ իսկ բող տուաւ որ Հայերը ու Թաթարները իրար յարդեկ, իշխան Գալիցիին սնունով Կովկասեան կառավարիչ մալ առաջարկեց իր կառավարութեան բոլոր հայերը Սիւլիի տեսչութիւնը... Կովկասը հանդարտ պակեցու համար... այս յետագիւր մեծածախն բարեբաղդաբար կառավարութիւնը համալիս չգտնուեցաւ:

ՊԱՐՍԻԿՆԵՐՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

1. Մոլեռանդ Պարսիկները Պարսկահայերը շատ կը նեղէին, մինչև որ 1828 ին Ռուսներէն յաղթութեամբ Հայաստանի մեծ մասը կորսնցուցին և իրենց ձեռքը փոքր բաժին մը մնաց:

2. Պարսկահայերը խուճով գաղթեցին Ռուսական Հայաստան, հազիւ հարիւր հազար Հայ մնաց հոն:

3. Պարսկահայերէն շատեր ալ վաճառականութեան պատրուակով հին ատենը (Անգլիացիներու տիրապետութենէն առաջ) Հնդկաստան գաղթած և հոն եկեղեցիներ հիմնած են:

4. Հնդկաստան գաղթող Հայերը շատ հարստացած, իրենց ազգակիցներուն համար կտակներ քրած, առաջին լրագիրը հիմնած և ճեմարան բացած են:

5. Իսկ Պարսկաստան մնացող Հայերը շատ ետ մնացած էին և հազիւ 30-40 տարի է որ զանազան պատճառով հոն գացող Հայերը սկսած են զարկ տալ ուսման և հիմնած են տպարան և լրագիր:

6. Պարսիկ կառավարութիւնն ալ սկսած է Հայերու յանձնել կառավարական բարձր պաշտօններ և անոնց արժանիքը գնահատել:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Պարսիկներ ի՞նչպէս կը վարուէին Հայերու հետ. պատկերէ՞ք Պարսկահայերու վիճակը:

ՏԱՃԿԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ա.

ՊԱՏՐԻԱՐԲՆԵՐ, ՊԱՊԱԿԱՆՆԵՐ, ԱՄԻՐԱՆԵՐ
ԵՒ ՄԻՍԻՕՆԱՐՆԵՐ

(1700 - 1860)

1. Տաճկի Սուլթանները Կ. Պոլիսի տիրելէ ետքը, Հայաստանի մեծ մասին ալ տէր եղան:

2. Մէկ քանի Սուլթաններ Քրիստոնեաները հալածեցին, շատերն ալ կրօնի ազատութեան հրօշակոթանքներ տուին:

3. Հայերու կրօնական առանձնաշնորհումներու հակողութիւնը Պատրիարքներու յանձնուեցաւ:

4. Կ. Պոլիսի Պատրիարքներն են, տէրութեան և ազգին միջնորդը, որոնք սկիզբները մեծ ազդեցութիւն ունեցած և երկար ատեն պաշտօն վարած են:

5. Հայերը շուտով յառաջացան արհեստներու, և կաճառականութեան և սեղանաւորութեան մէջ, և առին տէրութեան տուրքերու հաւաքչութիւնը:

6. Շատ Հայեր յառաջացան և սկսան թուրք նախարարներու փոխ դրամ տալ. ատենը Ամիրաբեկ ցան:

7. Ուսումն ալ յառաջացաւ, ինչպէս գիրքերու տպագրութիւնը, Ղալաթիայի եկեղեցիին քարոզիչ Սեպուհի Միլիթար վարդապետն ալ վենետիկ սկսաւ ծաղիկեցնել Հայ դրականութիւնը:

8. Լատին կրօնաւորներ Փրանսայի դեպոսիտներն զօրավիզ ունենալով սկսան Հայերը պապական ընելու աշխատիլ:

9. Պատրիարքներն ալ սկսան անոնց դէմ վիճիլ և հեռացնել աշխատիլ, իրենց օգնական կոչելով ազգեցիկ Ամիրաները:

10. Ամիրաներու միջամտութենէն ծագեցաւ իրարու հակառակութիւնը, այնպէս որ այս վէճերու պատճառով պատրիարքները հազիւ մէկ երկու տարի կրցան պաշտօն վարել և մինչև իսկ ունեցանք աշխարհական պատրիարք, որ չը կրցաւ քանի մը ամիս ալ պաշտօնավարել:

11. Կրօնական այս վէճերու հետեւանքով, շատ դրամ ծախսուեցաւ, արսորներ և գլխատումներ եղան և վերջապէս 1830ին Սուլթան Մահմուտ Բ. պապական Հայերու յատուկ պատրիարք մը դրաւ:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— Տանկական սուլթաններ Էրբեղան Հայաստանի մեծ մասին. 2.— Ինչպէս վարուեցան. 3.— Կրօնական առանձնացնորհումներ որո՞նց յանձնուեցան. 4.— Պոլսի պատրիարքներ ինչպէս էին. 5. 6.— Հայեր կրցին յառաջանալ որո՞նց ըսուեցան Ամիրա. 7.— Գրական վիճակն ինչպէս էր. 8. 9.— Լատին կրօնաւորներ, եւ պատրիարքներ ինչո՞ւ իրարու դէմ էին. 10.— Ամիրաներու միջամտութենէն ինչ ծագեցաւ. 11.— Կրօնական վեճերու հետեւանքով ինչ եղաւ:

ՇԱՐ. ՄԻՍԻՈՆԱՐՆԵՐ

1. Ամերիկայէն միսիօնար (առաքեալ) կոչուած մէկ քանի անձեր եկան Պոլիս, 1835ին:

2. Ատոնք, ինչ որ պապականները կ'ընդունէին, ճշդիւ անոր հակառակը կը քարոզէին և ինքզինքնին բողոքական կ'անուանէին:

3. Միսիօնարները Հայերը շահելու համար, Պոլսի Պէպէք գիւղին մէջ դպրոց մը բացին, Հայ աղաներ ձրի կրթեցին, լեզուներ և գիտութիւններ սորվեցուցին:

4. Միսիօնարներու հետեւողները իրենք ալ սկսան դէմ խօսիլ և Հայ եկեղեցիին հերետիկոս ըսել:

5. Ասկից ծագեցաւ նոր պառակտում մը, Հայ կղերը նորից կարգաց մարեւանդ բողոքականներու դէմ, վէճերը սաստկացան և Սուլթան Մէճիտ բողոքականներու Ազգապետ մը դրաւ:

6. Ազգը բաժնուեցաւ երեք մասի, բուն Հայ կամ Հայ Քրիստոնեայ, Հայ Հռովմէական կամ Կաթոլիկ, Հայ Բողոքական կամ Աւետարանական:

7. Այս բաժանումներէն ետքն ալ իրար նախատելէ չդադրեցան, թէ՛ լրագիրներով, թէ՛ տետրակներով և թէ՛ հրապարակային քարոզներով. թէև ազգը կը յառաջանար դպրոցներով:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1.— 1835ին Ինչ քրիստոնեայներ. պատեցիք այս շրջանը:

ԳԻՏԵԼԻԹ.— 1830ին Օսմ. տէրութիւնը հրասարակած երթանգիմաքք որ հաւասարութիւն կը հոգսիկ եւ նոր իրաւունքներ կուտար իր հպատակներուն: Իսկ 1856ի Արեւելեան պատերազմը Եւրոպացիներ շատ մօտեցուցած էր. եւ Հայերը մեծապէս օգտուած էին եւ անոնց կարգերուն ու օրէնքներուն ծանօթացած:

Բ.

ՆՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿ

ՀԱՅԵՐՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

(1860-1910)

1. Հայ երիտասարդներէ շատեր լուսաւորուած, կ'ուզէին որ Օրէնքը տիրէ, փոխանակ զօրեղի կամբին, ուստի 1860, մայիս 24ին յաջողեցան հաստատել Ազգային Օրէնքը, որ կը կոչուի Սահմանադրութիւն:

2. Ազգային Սահմանադրութեան սկզբունքն է «Պարտք և Իրաւունք», ամէն մէկ անհատ սարստական է Ազգին. Ազգն ալ պարտական է իր ամէն մէկ անհատին»:

3. Սահմանադրութեան արդիւնքն եղաւ նոր ոգեւորութիւն, գալոցներու մըլում, ազգօգուտընկերութիւններու հաստատութիւն:

4. Ամէնէն զխաւորն էր Ժողովրդային քուէարկութիւնը՝ որուն տարածման համար Յարութիւն Մարգարեան հիմնեց Անձնուէր ընկերութիւնը, բոլոր չափահասներուն և պանդուխտներուն ձրի կարգալ գրել տրվեցներու համար:

5. Այս միջոցին նախանձառ Զէրքէզներու թըշնամութեան պատճառով, Զէյթունցիներուն վրայ հինգ հազար անկանոն զօրք զրկուեցաւ, զանոնք նուաճելու համար. Հայերը դիշեր ատեն վրանին յարձակեցան և փախցուցին:

6. Երկրորդ անգամ կանոնաւոր բանակ զըրկուեցաւ, Զէյթունցիք հնազանդութիւն ցուցնելով պատերազմը վերջացաւ:

7. Սահմանադրութիւնը և լուսաւորութիւնը որքան կը տարածուէր, Հայերու հարստահարութեան և բողոքի ձայներն ալ այնքա՛ն կը շատնային:

8. 1878ին Ռուս-թուրք պատերազմը վերջացաւ, Ռուսները շահեցան և Այս-Սիւֆանո գիւղին մէջ առաջին դաշնադրութիւնը կնքուեցաւ, Պուլկարիա ինքնօրէն եղաւ, Հայերու համար 16րդ յօդուածը դրուեցաւ, որ կ'ապահովէր Հայերը Քիւրտերու և Զէրքէզներու դէմ:

9. Այս դաշնադրութիւնը Պերլինի մէջ վերաքննուելով 16րդ յօդուածին յաջորդեց նոյն իմաստով՝ և մեծ տէրութիւններէ երաշխաւորուած 61րդ յօդուածը, որ փոխանակ Հայերու կեանքի, ինքի ու պահիւր ապահովելու, հակառակ արդիւնքը ունեցաւ:

10. Արտաքին ու ներքին թշնամիներ կասկածելի ներկայացուցին Հային հաւատարմութիւնը, դրդուեցին Համիտը որ ամէն յառաջիմութեան արդեւք ու հալածիչ եղաւ և Յեղափոխական խումբերու կազմութեան պատճառ:

11. Յեղափոխական խումբերը ինքնապաշտպանութիւն քարոզեցին և իրենց ձայնը լսելի ընել տալ աշխատեցան, ուրիշ ծնունդ առին ջարդեր: Զէյթուն, Սասուն և շատ տեղեր դիմադրեցին:

12. Յեղափոխական խումբերու թերութիւն

նկատուեցաւ աճապարանքը և անմիտ/թիւնը:

13. Հայերու հալածանքը դադրեցաւ հռչակուելով Օսմ: Սահմանադրութիւնը, որ ասէն Հայը շունչ առաւ՝ բաղմաթիւ լրագիրներ և տետրակներ հրատարակուեցան, նոր տպարաններ, դրսերոյն և աղօթօրում որբախնամ ընկերութիւններ հաստատուեցան:

14. Միացեալ Լուսաժաւալ ընկերութիւնը վերահաստատուելով, բացաւ Հայաշան կարօտ գիւղերու մէջ նոր դպրոցներ: Եղիպտոսի Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը, որուն նախագահն է Վսեմ Պօղոս բաշա Նուպար, Հայուն վիճակը բարելաւելու համար սկսաւ ամէն տեղ ճիւղեր հաստատել:

ՀԱՐՅԱՐԱՆ. 1. — Լուսաւորեալ ո՞ր հայերը ի՞նչ կ'ուզէին եւ ի՞նչ հաստատեցին 1860ին. 2. — Ի՞նչ է սկզբունքը. 3. — Ի՞նչ եղաւ արդիւնքը. 4. — Ժողովրդային փութակութիւնը տարածելու համար ի՞նչ հիմնեց Յարութիւն Մարգարեան. 5. — Այս միջոցին ի՞նչ եղաւ Զեյրուն. ի՞նչ քրին. 6. — Ի՞նչպէս վերջացաւ պատերազմը. 7. — Ն՞րբ շատցան բողոքի ձայները. 8. — Ռուսներ ո՞ր յօդուածը դրին Հայերուն համար. 9. — Պերլինի մէջ ո՞ր յօդուածը յաջողեց, ի՞նչ արդիւնք ունեցաւ. 10. — Ի՞նչ քրին Հայերու բռնամիները. 11. — Ի՞նչ փառեցին Յեղափոխականները. 12. — Ի՞նչ թերութիւն վերագրեցին ասոնց. 13. — Ն՞րբ դադրեցաւ Հայերու հալածանքը, 14. — Ի՞նչ ընկերութիւններ կազմուեցան. լուսաւորութիւնը տարածելու համար ո՞ր ընկ.ը վերակազմուեցաւ. Հայերու վիճակը բարելաւելու համար Բարեգործ միութիւնն ի՞նչ քրաւ:

000 0165

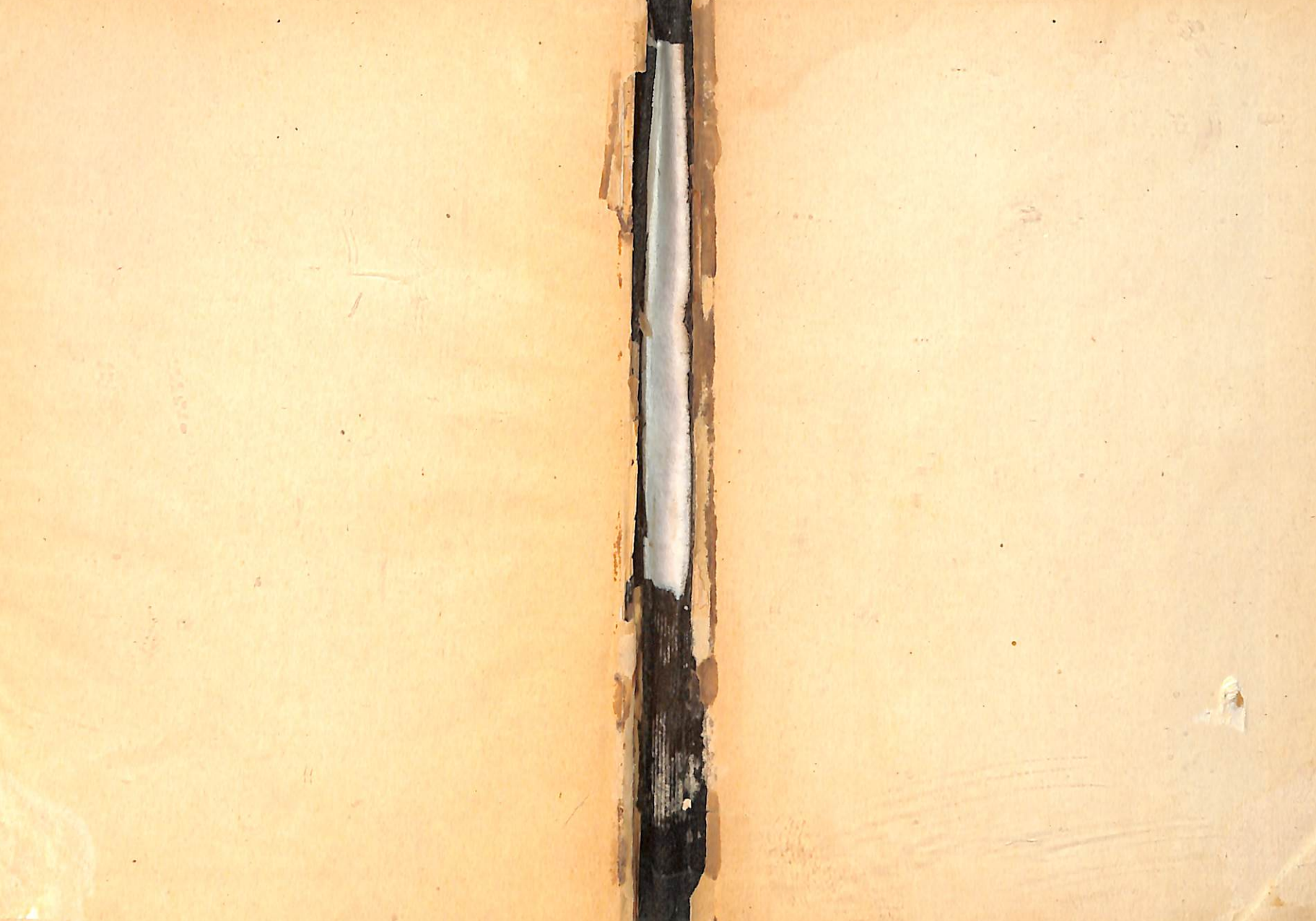
2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0000165

ՆՈՐ ՇԱՐՔ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԴԱՍԱԳԻՐՔԵՐՈՒ

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԸՆԹԱՅՔ

ՈՒՍՈՒՄՆ ԿՐՕՆԻ

Սրբազան Պատմութիւն

Հին եւ Նոր Կապարանի Դին 4 դր.

ՈՒՍՈՒՄՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Դասեր

Հայ Ազգային Պատմութեան Դին 6 դր.

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ

Յրանսերէն Քերական

Ա Բ Գ Յարութիւն Մարգարեանի

Դիմել՝ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ԿՐԱՏՈՒՆ

Մերձան Փողոց թիւ 57